
Rapport från
Oðer råðstemna um övdalsku,
Andra konferensen om älvdalska

Redigerad av Gunnar Nyström och Yair Sapir

2011

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-151492>

Inledning

Öder rådstemna om övdalsku, Andra konferensen om älvdalska, hölls den 12–14 juni 2008, fyra år efter Första konferensen om älvdalska. Förhandlingarna ägde rum i Älvdalens kommuns lokaler (sessionssal, sammanträdesrum), Älvdalen. Konferensprogram och sammanfattningar av samtliga föredrag finner man under följande länkar:

<http://www.valentin.uu.se/information/elfdalian_svenska.html>

<http://www.valentin.uu.se/information/Elfdalian_radstemna_program.pdf>

For information about The Second Conference about Elfdalian (2008) in English see:

<http://www.valentin.uu.se/information/elfdalian_english.html>

Rapport från Första konferensen om älvdalska (2004) finns under följande länk.

<<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-155345>>

Through the link above you can enter the conference volume of The First Conference about Elfdalian (2004), including English summaries.

Andra konferensen om älvdalska kunde komma till stånd tack vare ekonomiskt bidrag från Riksbankens Jubileumsfond och stöd av Älvdalens kommun. För organisationen stod Ulum Dalska (Gunnar Nyström), Älvdalens kommun (Ingegerd Sundkvist) och Uppsala universitet (Yair Sapir, Centrum för multietnisk forskning, numera Hugo Valentin-centrum). Konferensen samlade omkring 60 deltagare, varav 21 föreläsare. Särskilt inbjudna föreläsare var Östen Dahl (Stockholms universitet), Lars-Olof Delsing (Lunds universitet), John Helgander (Rättvik/Linköping), Leena Huss

(Uppsala universitet), Gösta Larsson (Älvdalen/Mora), Björn Rehnström (Älvdalen), Lars Steensland (Lunds universitet) och Peter Svenonius (Tromsö universitet).

Såsom vid Första konferensen om älvdalska var syftet att belysa älvdalskan från olika synvinklar, både vetenskapligt och populärvetenskapligt. Två nya perspektiv i forskningen om älvdalskan tillkom vid denna andra konferens. Det ena var generativt syntaktiskt, ett perspektiv särskilt aktuellt i forskningsprojektet Nordisk dialektsyntax (ScanDiaSyn), inom vilket älvdalskans syntaktiska särdrag tilldrar sig betydande intresse, och det andra var älvdalskans revitalisering och eventuella upphöjelse till minoritetsspråk, något som blivit särskilt aktuellt genom älvdalingarnas framstötningar för att få älvdalskan erkänd som minoritetsspråk enligt Europarådets minoritetsspråksstadga.

Vad gäller det senare perspektivet på älvdalskan kan det här tilläggas, att ett av konferensens mest uppmärksammade inlägg var en rapport om den dystra framtid, som ser ut att vänta älvdalskan. Även om älvdalskans status märkbart höjts under de senaste åren – bl.a. genom ökad uppmärksamhet i media, en mer positiv attityd från myndigheternas sida och tillkomsten av en älvdalsk standardortografi – förefaller älvdalskans framtid starkt hotad, såsom tydligt framgick av det föredrag, som hölls av Gösta Larsson och Ulla Welin. Enligt en av Gösta Larsson initierad och av Ulum Dalska genomförd undersökning fanns år 2008 endast 45 älvdalsktalande barn under femton års ålder. Denna alarmerande signal har satt fart på diskussionen om revitalisering och ställer nya krav på dem, som verkar för att rädda älvdalskans fortsatta existens.

I denna konferensrapport publiceras i elektronisk artikelform fem av föredragen med engelska sammanfattningar. Artiklarna spänner över delvis vitt skilda fält: fonetisk-fonologiska och morfosyntaktiska företeelser i älvdalskan sedda synkront och diakront (Steensland, Lundqvist), en dissertation från 1733 under-sökt bl.a. som källa till kunskapen om äldre älvdalska (Ringmar), orsamålet ställt i relation till älvdalskan (Olander), modern älvdalska som talat och skrivet språk och frågan om, och efter vilka riktlinjer, det är möjligt att skapa en skriftspråklig norm, som finge tillräcklig acceptans och en sammanhållande verkan (Helgander). Om älvdalskans aktuella status och kampen för officiellt erkännande kan

man läsa i PowerPoint-format (Huss) och om älvdalskans datering kan man läsa i en annan PowerPoint-fil (Dahl).

Som bilaga till Martin Ringmars artikel publiceras här även två intressanta textutgåvor med inledning, läsarter och kommentarer till Johan(nes) Eenbergs två uppsatser om dalmålet och älvdalskan, nämligen *Kort Prof af Dahlska Språkets, uti i sine tre dialecter* från 1693 (JE-1693, utgiven av Ringmar) och *Kort berättelse om dalska språkets egenskaper* från 1702 (JE-1702, utgiven av Steensland). Se:

<<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-155282>>.

Slutligen vill vi tacka Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet för att vi får publicera konferensrapporten med bilagor på deras server.

Redaktörerna

Gunnar Nyström och Yair Sapir

Uppsala i mars 2011

1. Med modern älvdalska i blickfånget: talat och skrivet språk – standard och divergerande normer

John Helgander

Att skapa en standard och en skriftlig norm är alltid förknippat med problem och ett stort antal överväganden av skilda slag. Det gäller för älvdalskan i dag lika väl som för alla andra språk nu och i förgången tid. Innan jag går över till att mera konkret aktualisera sådana frågeställningar med utgångspunkt i dagens älvdalska vill jag först något erinra om vissa mer eller mindre kända och allmänt accepterade sanningar och i anslutning därtill göra några reflektioner och lite vidare utblickar.¹

Talat och skrivet språk – norm och standard

Mänskligt språk är till sin natur ett muntligt och socialt fenomen och uppträder endast i försvinnande liten utsträckning i skriven form. Därav följer att talat språk även historiskt är det ursprungliga. I själva verket föreligger bara ett fåtal av jordens alla språk i skriven, standardiserad och kodifierad form och även de stora europeiska kulturspråken har i detta avseende en relativt kort historia på endast några hundratal år. Vad gäller exempelvis svenskan har det hävdats att det i realiteten är först långt in på 1900-talet som befolkningen i sin helhet har kommit att omfattas av en någorlunda enhetlig skriftlig norm.

I ett sådant perspektiv kan det tyckas något paradoxalt att det skrivna språket ofta har betraktats som ”finare” och mera korrekt, medan det talade i många av sina manifestationer uppfattats som

¹ Jag vill framföra mitt särskilda tack till Gunnar Nyström för flera viktiga synpunkter som jag kunnat dra nytta av i min framställning, inte minst gäller det Rådjärum, Älvdalska språkrådet, och dess hittillsvarande uppdrag.

kvalitativt undermåligt. På samma sätt har dialekter och minoritetsspråk som saknar en skriven tradition, högst diskutabelt, ansetts som mindervärdiga i förhållande till ett etablerat och dominerande majoritetsspråk. Det är i det ljuset vi ska förstå att det även för älvdalskans del kan kännas angeläget att få språket att framträda i skriftlig form.² Det har rentav kommit att framstå som ett av de viktigaste argumenten när det gäller att få älvdalskan erkänd som ett eget språk utan att längre behöva klassas som en bland många andra svenska dialekter. Kort uttryckt är det alltså en fråga om status och prestige och människors ständiga medvetenhet om betydelsen av sådana faktorer i det samhälle där de lever och verkar: standardspråk, som ofta likställs med skrivet språk, anses stå på en annan och högre nivå än dialekter och talat språk rent allmänt. Detta förhållande ska egentligen ses i ett mycket större sammanhang och kräver en djupare förklaring än vad som ryms inom den här uppsatsen. Här bara en liten antydning i vilken riktning svaret måste sökas.

I historiskt hänseende är den ”högre”, i stor utsträckning skriftliga och överordnade normen, som just nämnts, en sen utveckling i den mån den över huvud taget existerar bland jordens språk. I ett första skede rörde det sig vanligen om en mycket begränsad maktelit som tillskansade sig en privilegierad position dit de stora massorna inte ägde tillträde. Denna särställning kom snart att markeras även språkligt. Följden blev att en alldeles bestämd varietet intog en speciellt framskjuten plats i relation till alla övriga. Överhetens språk hade normalt sin upprinnelse i och omkring (den blivande) huvudstaden och det kom efterhand att framstå som den nationella standard som förknippades med makt och status och då särskilt sedan det kom till användning i skrift och i utbildningssituationer. Denna norm blev även riktmärket för alla dem som befann sig längre ned på den sociala rangskalan men som hade den allmänmänskliga ambitionen att vilja sträva mot vad de uppfattade som ett högre tillstånd. Här ligger dock en konflikt inbyggd eftersom en annan

² Att den här inställningen ändå kan ifrågasättas blir uppenbart om vi betänker att merparten av de språk som utvecklats en skriven norm, framträder som just självständiga språk långt innan detta stadium uppnåtts. Samma sak gäller de flesta språk världen över som ännu inte uppträder i regelrätt skriven form.

norm för såväl språkligt som övrigt socialt beteende härskade i den miljö där dessa individer befann sig.³ Närmast ska några exempel ges på hur denna diskrepans kan yttra sig språkligt.

I sin välbekanta studie av morfologiska variationsmönster i ett centralsvenskt stadsspråk (Eskilstuna) valde Nordberg (1972) att undersöka sju olika variabler och däribland, för att bara ge ett par konkreta exempel, bestämd form singular av neutrala substantiv och preteritum av 1:a konjugationens verb. I det första fallet finns en växling mellan den fulla ändelsen *-et* och den reducerade *-e*, t.ex. *huset – huse*, i det andra mellan *-ade* och enbart *-a*, t.ex. *vinkade – vinka*. Enligt Nordberg rör det sig här om en variation mellan en skriftspråksform (riksspråksform) och en för Mellansverige karakteristisk traditionell talspråksform (dialektform) men också, mycket symptomatiskt, om vad en del i dag skulle säga, mellan en korrekt och en inkorrekt form. Tidsmässigt sett kan man tala om en yngre och en äldre form.⁴ Nordbergs studie visar att de längre och yngre formerna i båda dessa fall är vanligare i högre sociala skikt än i lägre och att detta mönster är klart mera framträdande bland de neutrala substantiven. Utvecklingslinjen förefaller för övrigt vara likartad för andra undersökta språkdrag men varje enskild variabel är mer eller mindre långt framskriden i denna synbarligen fortgående process. I sin sammanfattning understryker Nordberg hur viktiga de sociala faktorerna⁵ är:

³ Jfr den skillnad som Milroy 1992:81-84 gör mellan ”community” och ”institutional” norm.

⁴ För en mera detaljerad beskrivning av de här två variablerna (inkluderande ett flertal referenser till annan litteratur) hänvisas till Sundgren 2002:105-107, 200-202.

⁵ Nordberg framhäver socialgruppsstillhörighet som av mest avgörande betydelse men jag vill snarare se skillnaderna mellan olika sociala skikt som ett resultat av olikheter i levnadsvillkor. Individer som hänförs till socialgrupp 1 lever ett mycket friare liv med många öppna kontakter utåt, medan människor längre ned på den traditionella sociala rangskalan ingår i mera slutna och internt normskapande och -bevarande nätverk, där det inte skulle kännas naturligt att tillägna sig ett beteende som förknippas med en extern standardnorm. För en sådan tolkning talar även en annan iakttagelse som Nordberg gör: kvinnor förväntas normalt vara mera statusmedvetna än män och brukar av den anledningen, när faktorn kön specialgranskas, gå i spetsen för en språkförändring som innebär en anpassning mot prestigenormen, men i fallet Eskilstuna visar det sig ändå att äldre kvinnor i större utsträckning än yngre håller fast vid den gamla lokala formen (Nordberg 1972:38 f.). Som Nordberg mycket riktigt noterar, är anledningen att dessa kvinnor fortfarande upprätthöll en mera traditionell könsroll som inte var gynnsam för öppnare sociala nätverk och därmed influenser uti- och uppifrån. Den här analysen ligger helt i linje med de slutsatser jag utvecklar i en annan artikel (Helgander 1997) och den bekräftas också av de

I ett språksamhälle som det nutida svenska med ett riksskriftspråk som tagits som förebild för talspråket i kulturellt, politiskt och ekonomiskt ledande grupper och av en funktionärskår som på yrkets vägnar har ständig kontakt med skrivet språk slår andra mönster i språkutvecklingen igenom med helt annan kraft än tidigare. De statusbärande gruppernas språk efterliknas av andra som själva vill uppnå samma status, och samtidigt introducerar de ledande kretsarna fortlöpande nya novationer i sitt språk och uppehåller därmed distansen. (42 f.)

Ytligt sett något överraskande förefaller då resultaten av den jämförande undersökning som Sundgren (2002)⁶ utförde i Eskilstuna ca 30 år efter Nordbergs. Sundgren talar själv om att ”förändringen tvärt emot den allmänna uppfattningen i Sverige har gått så långsamt och i flera fall är så liten att den inte märks på samhällsnivå” (2002:309). Uppenbarligen finns det krafter som verkar återhållande och tycks gå i motsatt riktning eller, för att återknyta till vad som redan antytts, det finns en annan och lokal norm som binder ihop talarna i närmiljön och som står i konflikt med den externa, utifrån kommande, trots att denna tillskrivs prestige och högre status. Att så är fallet framgår också av Sundgrens framställning och det är likaså förklaringen till en alldeles speciell iakttagelse som hon gör och som

observationer Hultgren (1983:60) tidigare gjorde i dalmålsområdet då han fann att, bland elever, höll pojkar fast vid dialekten bättre än flickor medan den omvända könsskillnaden förelåg bland vuxna talare. Även Sundgren hänvisar till studier som pekar i samma riktning, men i sitt eget Eskilstuna-material finner hon, till skillnad från Nordberg tidigare, inget direkt stöd för den här föreslagna tolkningen (2002:91 f., 315 f.). I vilket fall som helst måste mäns och kvinnors skiftande språkliga beteende ständigt relateras till övergripande samhällsbetingelser och -värderingar (inkluderande könsroller), som kan växla både över tid och från en trakt till en annan.

⁶ Även om Sundgren i sin detaljanalys av de olika språkdragen hävdar att de utomspråkliga, sociala faktorerna har det största inflytandet på valet av variant, finner hon att även den inomspråkliga kontexten har en viss betydelse. Så t.ex. är bortfall av slut *-t* resp. *-de* i de ovan nämnda variablerna mycket naturligt särskilt i en del omgivningar i snabbt, spontant tal. Vi kan här snarast tala om ett inbyggt motstånd mot de längre formerna, till skillnad från överlagda formella muntliga framföranden, där talaren har tid att reflektera över valet av form och vad han/hon tror det kan signalera socialt. Sammantaget slår Sundgren med rätta fast att ”det är många, delvis motstridiga krafter, som styr hur språket förändras” (2002:319).

i förstone kan verka något förbryllande: ett antal personer (män) som rankas högt på den sociala skalan men som samtidigt är starkt integrerade i lokalsamhället (jfr modellen för sociala nätverk) använder de typiska icke-standardpråkliga varianterna i större utsträckning än man kunnat förvänta sig om man enbart tagit hänsyn till socioekonomisk klass och utbildning (Sundgren 2002:289-291, 306). Som jag ser det, kan det också indikera att just denna senare faktor i sig inte alltid behöver vara den, som så ofta hävdas, primära: av överordnad, mera generell betydelse är de sociala nätverk och sammanhang där individer agerar, eller har en ambition att ingå (för en liknande slutsats jfr även vad sägs i not 5). Tilläggas kan att den här konflikten mellan motstridiga normer också ligger bakom den vanliga åtskillnaden mellan attityder och faktiskt beteende, som yttrar sig på så sätt att språkbrukarna, och då i synnerhet kvinnor, ofta uppger att de använder sig av de ”finare” formerna i större utsträckning än de verkligen gör, medvetna som de är om vikten av att uttrycka sig och uppträda korrekt för att kunna hävda sig i samhället. Samtidigt kan de upprätthålla band med en annan värld, där andra värderingar och annat språkbruk råder, och det styr hur de i praktiken tenderar att bete sig.

Närmande mellan talat och skrivet språk

En annan sida av den här problematiken ger sig till känna i det ofta konstaterade förhållandet att talat och skrivet språk numera står närmare varandra än vad fallet ännu var under första hälften av 1900-talet. Då handlar det inte enbart om att stavnings- eller läsuttal av det slag som illustrerats ovan kan smyga sig in i tal utan, än mer, om att skriftspråket i dag vanligtvis är eller vill vara mindre formellt och invecklat än förr. Ytterst är denna utveckling ett uttryck för hela den underifrån verkande demokratiseringsprocess som genomsyrat samhället i stort och som särskilt under det senaste halvseket framträtt med full kraft. Sådana tankegångar framskyntar också i Nordbergs analys av det material som mera utförligt presenteras i Sundgrens avhandling från 2002. Det innebär vidare att Nordberg modifierat den syn på förhållandet mellan tal och skrift som lyser igenom i det tidigare citerade avsnittet. Det är just den nu

dokumenterade långsamma eller obefintliga utvecklingen mot skriftspråksnära uttal under tre decennier i slutet av 1900-talet som gjort att han med full rätt ställer sig tveksam till den gängse uppfattningen att en sådan tendens blivit allt starkare på senare tid: ”Påståenden som dessa är i allmänhet ganska generellt formulerade, och det framgår som regel inte om man stöder sig på empiriska undersökningar eller enbart egna intryck.” (Nordberg 2001:31)

Det är i ett sådant sammanhang vi ska förstå den djupare anledningen till att skriftspråket, förknippat som det är med standardnormen, ändå inte kommer att få det stora genomslag som jag möjligen kan ha gett sken av i början av den här framställningen. Bland de olika variabler som ingick i Sundgrens undersökning förtjänar en att lyftas fram alldeles särskilt: plural av 1:a deklinationens substantiv, där uttalet av ändelsen varierar mellan skriftspråksformen *-or* och den traditionella talspråksformen *-er* (ex. *flickor* – *flicker*). Den vanliga uppfattningen har varit att *-or* blivit allt vanligare medan alternativet *-er* sägs vara på retur och förses med stilvärdet ”mycket vardagligt”, om det inte rentav stigmatiseras (jfr t.ex. Lindström 2000:88 f.). När det gäller faktiskt bruk kunde Sundgren (2002:145-162) slå fast att det är något av en myt att läsuttalet *-or* håller på att tränga undan *-er*. I hennes material är den senare varianten fortfarande den helt dominerande och den nedgång som registreras är närmast försumbar.

När forskare ändå med sådan konsekvens velat styrka tesen att talspråket under 1900-talet blivit alltmer styrt av skriften har man till synes fokuserat på ett enhetligt och då kanske närmast formellt och offentligt språk. Men, som jag har velat visa, används det talade språket i en mängd olika situationer, där andra drivkrafter och andra normer och bindningar styr hur människor uttrycker sig och där utvecklingen därmed drivs åt ett annat håll (jfr Milroy 1992:32). Denna insikt ligger också till grund för de resonemang och slutsatser som jag kommer att föra fram i det följande. En konsekvens av det just sagda blir alltså att lockelsen att anpassa det talade språket i riktning mot det skrivna kan vara av något mer begränsad betydelse än vad som ofta antagits och att växlingen mellan en full och en reducerad form i fall som *huset* – *huse* och *vinkade* – *vinka* är såväl interindividuell och avhängig av språkbrukarnas skiftande sociala bakgrund och kontaktnät, som också – och fastmer – intraindividuell

och kopplad till de olika mer eller mindre ”formella” situationer eller roller som varje människa ständigt går in och ut ur.

Fredrik Lindström är en av de många lingvister som på traditionellt sätt uppmärksammat att vissa individer strävar mot ett läsuttal i svenskan av precis de skäl som jag anfört ovan men kanhända överdramatiserar han ändå denna företeelse. Vidare hävdar han att något liknande inte kan spåras i språk som franska och engelska, där ”[man gör] bort sig fullständigt om man uttalar orden som de stavas” (2000:89). För engelskans del stämmer det dock inte helt om vi betänker att vi vid sidan av de normala, ”reducerade” uttalen av ord som *often*, *always*, *again* och *against* även hör alternativ med ett ”fullare” uttal (med *t* hörbart i *often* och diftongen [ei] i de övriga tre orden). Förutom sitt exempel med *sunbeam* tänker Lindström förmodligen på andra uppenbara fall som *knight*, *write* och *gnat* och här har han ju helt rätt. Att börja uttala de initiala konsonanterna *k*, *w* och *g* och att ge *gh* ett ljudvärde i *knight* skulle förstås vara en fullständig otänkbarhet. Dessa bokstavstecken är bara en kvarleva av en mycket lång skriven tradition och etablerades i skriften för flera hundra år sedan medan de fortfarande hade täckning i uttalet.

Exemplen visar både att det talade språket är dynamiskt och ständigt i förändring, medan det skrivna tenderar att vara konservativt och mera trögörligt och att vi nog i normalfallet inte kan räkna med att ett skriftspråksdrag ska kunna vinna insteg i tal. Även i svenskan hittar vi många ord där konsonanter i dag utgör rena dekorationen men där de, utan att för den skull längre har ett eget ljudvärde, upprätthåller kontinuiteten med det förflutna: *ljus*, *djup*, *stjärna*, *skjorta*, *skära*, *göra*, etc. Lika lite som vi kan förvänta oss att vi här skulle börja uttala orden mera i överensstämmelse med stavningen, lika uteslutet är det att en reform i riktning mot mera ljudenlig stavning skulle vinna allmän acceptans. När en norm en gång grundlagts på detta område visar det sig att den är synnerligen svår att rubba och det trots att den kan skapa problem både för barn som tillägnar sig ett språks skrivna form och för utlänningar som vill lära sig den korrekta stavningen i ett främmande språk. Andra finesser, som accent- och övriga diakritiska tecken, bidrar till att öka problemen. Bara ett exempel: alla har vi väl stött på ett otal olika varianter som restauranger förser oss med när de vill upplysa om att

de serverar à la carte: *a la carte, a là carte, á la carte, a la carté,*
etc.

Talets dominans över skriften

Om det tydligen är svårt att rucka på mer eller mindre invanda stavningsprinciper och på så sätt skapa större överensstämmelse mellan tal och skrift, är detta inte tillämpligt på morfologins område. Här gäller, som vi strax ska se, det omvända: en i talspråket framsprungna förändring får också genomslag i skriften och, om det ännu under ett övergångsskede uppträder en viss fluktuation mellan gammalt och nytt, är det novationen som har framtiden för sig också i det skrivna språket. Ett exempel så gott som något är den utdragna strid som länge kretsade omkring användningen av en distinkt form för att markera kongruens vid verbböjning (ex. *jag/han/hon kommer/kom, vi komma/kommo*), se t.ex. Wessén 1955:252-256 och Lindberg 1998. I dag är utjämningen mellan singular och plural fullständigt självklar och det kan nu tyckas svårbegripligt för unga människor att det inte är mer än ett halvsekel sedan skolelever fortfarande kunde använda de särskiljande pluralformerna i sina uppsatser. I vanligt samtalspråk hade förstås förenklingen genomförts långt tidigare och även i skriftspråk som ligger nära tal, som i dialoger i romaner, finns tidiga exempel (Wessén 1955:253 f.). Samtidigt fortsatte bruket av pluralformerna även i sådan muntlig framställning som låg på ett högre och formellare plan (predikningar, officiella tal och liknande) och dessutom på ett än mer konstlat sätt bland sådana människor som med ett mer än korrekt språk kände ett behov av att i vissa sammanhang uttrycka sig "fint" eller att dölja sin sociala osäkerhet⁷. Det är först från 1930- och 40-talen som en verklig och bestående omsvängning inträffar, men då inte utan högljudda protester från alla dem som tyckte att svenska språket därigenom riskerade att bli fattigare och förlora en viktig nyansmöjlighet, som i varje fall kunde utnyttjas i stilistiskt

⁷ Här vill jag erinra om begreppet 'boksvenska', först använt av Dahlstedt (1978) och vidareutvecklat av Widmark (2000 a).

syfte. Ännu i mitten på 1900-talet såg Wessén ett fortsatt bruk av pluralformer som helt realistiskt:

Liksom varje förändring av språkbruket kommer säkerligen denna att kräva en viss tid för att bli helt genomförd och allmänt erkänd. Tills vidare torde olika grundsatser komma att tillämpas i olika stilarter. Vissa stilarter har större fordran på naturlighet i valet av ord och former, för andra är ett fasthållande vid traditionellt språkbruk berättigat. Bruket av flertalsformerna blir därför närmast en stilfråga. Därtill kommer, att äldre och yngre personer med all rätt har en olika syn på en språklig nyhet, och en förskjutning av stilkänsla och språkbruk kräver följaktligen vid en naturlig utveckling en viss tid. Skolans ställning och fostran av yngre släktled i språkligt avseende kommer härvidlag att få avgörande betydelse. (1955:255 f.)

Än mindre förutsåg Wellander (1947) styrkan i denna strävan mot utjämning, se även Widmark 2000 c. Med facit i hand kan vi konstatera att dessa underifrån verkande krafter har varit betydligt starkare än den retarderande påverkan som eventuellt kan ha utövats av skriften och skolan och andra officiella institutioner. I själva verket är det de senare som, trots den prestige de uppstår, har måst anpassa sig till de faktiska förhållanden som råder bland språkbrukarna i stort. Därför är det också svårt att acceptera Lindströms synsätt när han yttrar sig om den ”reform” som ledde till att den gamla flertalsböjningen försvann i mitten av 1900-talet:

Vi kan idag vara glada att denna reform kom till stånd – med det massiva inflytande som skriften fått över talet på senare årtionden hade det väl annars varit hög risk att folk idag börjat säga ”vi drogo vidare” eller ”de blevo sjuka”. Och därmed hade man i sin iver att prata korrekt återupptagit en böjning som i talspråket varit stendöd i många århundraden (en del dialekter i södra Sverige undantaget). (2000:156)

En motsvarande utveckling finner vi längre tillbaka i tiden när vi studerar förändringarna i substantivs böjningsmönster. Här ska jag endast illustrera med fallet dativ. Detta kasus markerades i fornsvensk tid med olika ändelser men i den varietet som efterhand kom att representera standardspråket inträdde tidigt en förenkling (som på så många andra håll troligen till följd av omfattande språkkontakt på individnivå, se Wessén 1955:147 f.). Som Wessén (1955:142) framhåller har den här förskjutningen tagit lång tid och var ännu i äldre nysvensk tid inte fullt genomförd. I dag finns vissa relikter kvar i språket i gamla stående uttryck som 'gå man ur huse' och det allt ovanligare 'gammal i gårde'. Återigen förmår de gamla formerna hävda sig bäst i skrivet och då främst i högtidligt språk. Wessén (1955:204 f.) noterar sålunda att de var i ymnigt bruk i 1500-talets bibelspråk, men han finner också att dativen i profant språk var utdöd omkring 1600. När Stiernhielm och Spegel senare använder dativen i arkaiserande avsikt gör de det ibland även i akkusativens funktioner, vilket tyder på att inte ens för dem var dativ längre ett levande kasus. Denna detalj kan vara värd att hålla i minnet när vi längre fram i den här uppsatsen går över till att betrakta situationen i dagens älvdalska.

Ytligt sett kan de tidigare diskuterade *-et/-e* (bestämd form singular av neutrala substantiv) och *-ade/-a* (preteritum av 1:a konjugationens verb) förefalla vara undantag. De reducerade formerna är utmärkande för uppsvenskt och mellansvenskt talspråk men mindre så för götiskt (Wessén 1955:84 f., 89, 156, 256 f.). Vad angår preteritumvariationen nämner Wessén att *a*-formerna var rätt vanliga i 1600-talets litteraturspråk, men ändå långt ifrån allena rådande. Frågan är om de kortare alternativen någonsin blivit de enda förekommande ens i alla former av mellansvenskt talspråk. I vilket fall som helst var de inte så väl etablerade att de också kunde tränga undan de längre i det skrivna standardspråket. Som vi tidigare sett, följer därav att dessa senare i dag likställs med en prestigegenom och tycks sprida sig utifrån de tongivande kretsarna i huvudstaden.⁸

⁸ Det skulle för övrigt vara intressant att få det vetenskapligt klarlagt om det skriftspråksnära uttalet verkligen är så utbrett i huvudstaden som det mestadels antas. Värt att hålla i minnet är de resultat Widmark (2000 b) kom fram till då hon undersökte uppsalabors uppfattning om sitt eget språk. Även om rapporterat språkbruk inte är detsamma som faktiskt beteende antyder de höga

En bidragande orsak när *-ade* bevaras i skrift torde vara att denna ändelse på ett entydigt sätt markerar preteritum och inte som den kortare varianten på *-a* förutom i infinitiv också kan höras i supinum i talspråk.

Bättre motexempel på att ändelser som inte längre hörs i det talade språket, ändå lever kvar i skriftspråket hittar vi i franskan, som bl.a. framgår av följande klassiska böjningsmönster för presens av 1:a konjugationens verb: *je parle, tu parles, il/elle parle, nous parlons, vous parlez, ils/elles parlent*. Det var länge sedan de nu förstummade ändelserna uttalades, men ändå har de varit så starkt förankrade i en lång skriven tradition att någon förändring där aldrig aktualiserats. Att uttalet i dag skulle bli påverkat av skriftbilden är ändå helt uteslutet, annat än möjligen bland svenskar och andra utlänningar som håller på att lära sig det franska språket. Engelskan, å andra sidan, uppvisar det förväntade mönstret: fornengelskan (talad ca 700-1100) var lika böjningsrik som alla andra germanska språk ursprungligen varit, men i dag finns knappast något av denna komplexitet kvar, vare sig i tal eller skrift.

Som en sammanfattning av den hittills förda diskussionen, låt mig först citera några rader från Wessén, där han kommenterar den gradvisa etableringen av ett talat riksspråk under de senaste 400 åren:

Så småningom ökas emellertid skriftspråkets inflytande på det vårdade talet, i samband med den ökade läskunnigheten. Därmed försvinner efter hand under 1800-talet det gamla högreståndsspråkets särdrag, och det s.k. bildade talspråket närmar sig mer och mer skriftspråket, samtidigt som det vinner allt större utbredning över landet. (1955:152)

Som jag har velat visa är en sådan utveckling emellertid bara den ena sidan av saken. Vad Wessén kallar ”vårdat tal” eller ”bildat talspråk” är endast en liten del av all muntlig kommunikation. När

siffrorna, ca 80 % (en siffra som enligt Widmark dessutom torde ligga i under-, snarare än i överkant), att alternativet *vänta* i preteritum är mycket frekvent, och det gäller för alla samhällsklasser.

ett språk används i talsituationer är det normalt andra krafter som verkar och de kan sträva i en annan riktning än vad skriftspråksnormen föreskriver. Dessa senare krafter, sådana de kommer till uttryck i språkbruket, är ofta så starka att de får konsekvenser även för hur det skrivna språket utformas. Som ett bland många mycket påtagliga exempel kan vi ta växlingen *skall* – *ska*. *Skall* har sedan länge varit det traditionellt använda och ”korrekta” alternativet i skrift, men det har ändå aldrig fått fotfäste i spontant talspråk. Numera är det tvärtom så att *ska* också börjar bli allt vanligare i alla former av skriven svenska. Ytterligare ett litet bevis på denna fortgående process: i Svenska Turistföreningens Årsskrift i början av 1930-talet finner vi en uppmaning till läsarna att rekrytera nya medlemmar och den inleds ”Vi bedja Eder om en tjänst”. Ingen skulle längre uttrycka sig på ett sådant sätt ens i skrift.

Vi kan också tänka på den gamla distinktionen mellan *var* och *vart*, som nu alltmer suddas ut bland unga talare. Alldeles oberoende av den fortfarande helt dominerande regelbundna fördelningen mellan *var* och *vart* i skriven svenska inför och sprider ungdomarna i sitt talspråk bruket av enbart *vart* och säger t.ex. *Vart är/bor han?* i stället för det förväntade *Var är/bor han?* Fortsätter den här trenden kan vi föreställa oss att novationen någon gång i framtiden blir en fullt genomförd språkförändring, som också kommer att bli synliggjord i skrift. Då kommer människor inte längre att haja till, som i dag, när de stöter på följande mening på den hemsida där en av Siljansbygdens boendeanläggningar marknadsför sig: ”...perfekt för bröllop när man inte vet vart alla ska sova.” Ändå kommer väl även i fortsättningen en sedan länge etablerad skriftlig standard att hålla stånd mot merparten av alla de egenheter som utvecklar sig i spontant tal.

Talspråket är av central betydelse för människan som social varelse och för all muntlig interaktion och det är dynamiskt, flyktigt och variabelt och följer hela tiden med talarna och all mänsklig utveckling, det är rentav en förutsättning för och hjälper till att skapa en sådan utveckling. Skriftspråket – ett viktigt kompletterande instrument i hela denna process – är å andra sidan till sin natur mera explicit, enhetligt och konserverande. I ett litterat samhälle har det en viss, om än måhända begränsad, förmåga att påverka åtminstone en del talat språk och därmed får vi också en uppfattning om vilka

attityder och värderingar som gäller i en sådan miljö. Lingvister har vanligtvis intagit en skeptisk hållning till den bland allmänheten utbredda uppfattningen att det är medier som TV och radio som på ett avgörande sätt bidragit till att de svenska dialekterna under de senaste 50-60 åren trängts tillbaka och alltmer utjämnats. I stället har man framhållit att det är främst när människor använder språket i möten och kontakter ansikte mot ansikte som de gör sådana anpassningar som på sikt kan leda till förändringar. Något liknande kan gälla även för skriftspråket, som då endast mera indirekt, via individer och grupper som i sitt tal redan använder vissa drag som ansetts typiska för skrift, kommer att färga av sig på talspråket (jfr även tidigare citat från Nordberg 1972:42).

Nyskapad ortografisk norm för älvdalska – bakgrund och vidgade perspektiv

Ovanstående något fragmentariska analys av förhållandet mellan talat språk och ett skrivet standardspråk ger oss vissa infallsvinklar när vi nu går över till att skärskåda dagens älvdalska. Visserligen finns en lång skriven tradition på älvdalsmål, men det är först på sista tiden som medvetna ansträngningar har gjorts för att skapa förutsättningar för en enhetlig skriven norm.⁹ En arbetsgrupp, Rådjärum, Älvdalska språkrådet, bestående av Yair Sapir, Gunnar Nyström, Lars Steensland, Östen Dahl och Bengt Åkerberg¹⁰ har lagt fram ett förslag till förenklad ortografi, som också antogs vid Ulum Dalskas årsmöte den 19 mars 2006. I en artikel i *Borlänge Tidning* ett par dagar senare sammanfattar Björn Rehnström några av de viktigaste punkterna som medlemmarna i Språkrådet framförde vid årsmötet:

⁹ Älvdalskan är långt ifrån unik i detta avseende, ett annat mycket typiskt och välbekant minoritetsspråk är romani, som nyligen varit föremål för en konferens i Stockholm. Även i detta fall vill man nu försöka skapa en gemensam skriftlig standard trots den stora splittring som föreligger mellan en mängd olika dialekter och de problem det förorsakar.

¹⁰ Föreningen Ulum Dalska gav i augusti 2004 dessa sakkunniga i uppdrag att bilda ett råd vars främsta uppdrag skulle vara att utarbeta en anpassad stavning för älvdalska. Det bedömdes finnas flera olika skäl för en sådan norm, se : <http://www.alvdalen.se/upload/Dokument/-kultur_fritid/%C3%84lvdalskan/alvdalsk_ortografi.pdf> (3/1 2011).

- För alla språk finns det en skrift som är fast och används av alla och det är en otrolig hjälp
för att höja språkets status, sa Gunnar Nyström.
- Ingen av oss vill att byskillnaderna ska försvinna. De kommer att överleva i talspråket.
- När vi ska skriva så hjälper det älvdalskan att överleva om vi skriver på samma sätt, även
om vi uttalar orden på olika sätt.
- Att vi har ett gemensamt skriftspråk är en förutsättning om vi vill ha språket erkänt som ett
minoritetsspråk.
- Dessutom är det viktigt att det finns en norm om vi vill att det ska läras ut i skolan, sa professor Östen Dahl.
- Även språkrådets samordnare, Yair Sapir, framhöll att byolikheterna kommer att bestå.
(Rehnström 2006)

Medlemmarna i Språkrådet har säkerligen varit ställda inför många delikata överväganden innan de slutligen bestämde sig för den ortografiska modell som de valt att lägga fram, t.ex. frågan om nasalerade vokaler ska skiljas från icke-nasalerade och markeras med ett eget tecken och i så fall hur detta ska se ut och i vilka ställningar det ska användas; eller om ett särskilt skrivtecken (ð) ska användas för den tonande dentala frikativan eller om vanliga bokstäver och då kombinationen *dh* är tillfyllest (jfr stavningen med *th* i engelskan för motsvarande både tonande och tonlösa ljud och Steenslands modell i första upplagan av *Liten älvdalsk-svensk och svensk-älvdalsk ordbok*); eller vilken stavning som ska väljas för den högst variabla diftong som hörs i t.ex. det älvdalska ordet motsvarande svenskans 'folk' och där man stannat för alternativet *uo* (alltså *fuok*). Dessa och även andra hithörande frågor har behandlats av Steensland i flera artiklar i *Skansvakten* (Steensland 1982, 1983, 1984, jfr även Åkerberg 1999). På rent lingvistiska grunder förefaller de val man gjort överlag vara välgrundade och det gäller naturligtvis även de riktlinjer som man inledningsvis drar upp för hela detaljarbetet. Ändå – och inte helt överraskande – har vissa tveksamheter inställt sig bland språkbrukarna och det tyder på att det kan vara svårt att i praktiken vinna allmänt gehör för de nu fastställda stavningsprinciperna. Så inbjuds nu dalsktalande i ett

frågeformulär från *Ulum Dalska* (bilagt medlemstidningen *Dalskum*, Nr 35, maj 2009) att ta ställning till en del tvivelaktiga punkter och dessutom att komma med egna förslag.

Samtidigt – och för att undvika alla missförstånd och feltolkningar - bör man göra klart för sig att Språkrådets uppdrag inskränkte sig till att föreslå en ortografi för älvdalskan. Det innebär exempelvis att *ð* valdes för den tonande dentala frikativan men att man inte tog ställning till om detta tecken skulle användas även i de fall då ljudet ersatts av *r*, en nu, enligt Gunnar Nyström (personligt meddelande), långt gånge, i delar av Älvdalen närmast fullbordad ljudförändring (se även Helgander 2000). Inte heller har Språkrådet velat föreskriva någon morfologisk eller syntaktisk norm när man illustrerat sin ortografiska modell med konkreta exempel och dessa ska inte heller tolkas på så sätt att man vill verka för bruk av endast "klassisk" älvdalska i skrift. Å andra sidan har Språkrådets arbete gått hand i hand med Bengt Åkerbergs linje att i sina kurser lära ut och formulera den klassisk-älvdalska grammatiken (Yair Sapir, personligt meddelande).

Här aktualiseras naturligtvis frågor som i högsta grad berör älvdalsktalande i dag och där många känner sig vilsna och osäkra och skulle välkomna vägledning. Min avsikt är att, utifrån de allmänna reflektioner som gjordes i första delen av den här uppsatsen, vidga perspektiven till att innefatta även hela denna större problematik om standard och norm. Inte minst svårhanterlig blir då morfologin och det uppenbara dilemma man stöter på om man vill försöka fastställa en norm på detta område under en period då älvdalskan, liksom så många andra lokala varieteter av svenska, befinner sig i stark förändring och då variationen är mycket stor. Självfallet gäller samma sak även för fonologin, där en del traditionella och för älvdalskan mycket karakteristiska ljud inte längre brukas med samma konsekvens som tidigare. Mot den bakgrunden är det lätt att förstå att jag varken vill eller kan ge några definitiva svar. Min avsikt är snarast att belysa ett antal centrala men nog så komplexa frågor utifrån flera olika synvinklar och att stimulera till fortsatt debatt.

Den diskussion och det eventuella ifrågasättande som följt på Språkrådets förslag till ortografi har i mångt och mycket kretsat omkring skillnaden i uttal mellan olika bymål och hur denna

situation ska hanteras inom ramen för en normerad stavning. Dagens mycket heterogena språkbruk handlar nog i ändå större grad om den än större språkliga klyfta som existerar mellan olika generationer och som gör frågan om norm särskilt besvärlig.¹¹ Det är ett förhållande som ännu inte tycks ha blivit tillräckligt beaktat men som jag avser att lyfta fram i det följande. Utgående från intervjuer med talare i tre olika åldersgrupper har jag tidigare (Helgander 2006) analyserat några huvuddrag i denna utveckling. Främst har jag behandlat substantiven och den utjämning och förenkling som gjort sig gällande mellan olika deklinationer och kasus och som bl.a. lett till att de förr i tiden för målet så särpräglade dativformerna har svårt att hävda sig. Redan bland de äldsta talarna upprätthålls inte längre konsekvent de traditionella normerna, sådana de beskrivs av Levander (1909 a), i mellangenerationen blir novationerna allt frekventare och i den yngsta gruppen är sönderfallet mer eller mindre totalt. Tilläggas kan att de här intervjuerna gjordes i början av 1990-talet och att många av de talare som då representerade den äldsta generationen nu gått ur tiden, medan flera av dem som vid det tillfället ingick i gruppen ”medelålders” nu skulle klassificeras som ”äldre”.

¹¹ Lingvister har ofta hävdats att uppkomsten av dialekter är en ofrånkomlig funktion av geografiskt avstånd. Men som förhållandena i Älvdalen och Övre Dalarna i stort så tydligt visar är det minst lika mycket en fråga om ett avstånd i *social* bemärkelse. Dalmålsområdet är rumsligt sett relativt begränsat och det utmärks vanligtvis inte heller av svårforcerade geografiska barriärer. Ändå finns här en dialektsplittring som saknar motstycke i landet och som tydligen är ett utslag av sociala faktorer: varje liten by- och sockengemenskap hade ett behov av att skapa inre sammanhållning och att markera sitt revir gentemot omgivningen (för en utförligare behandling se Helgander 2004). När Levander talar om ”dalmålets tusenden och tiotusenden olika ljud” (1928:260), ser vi vilka språkliga följder en sådan samhällsordning kan få. I dag är situationen en helt annan: den sociala uppspaltningen i rummet reduceras och det leder också till dialektutjämning och svårigheter för de gamla särpräglade målen att överleva. Däremot kan under ett övergångsskede en ökad social distans föreligga mellan olika generationer och den avspeglas, som i fallet Älvdalen, i den språkliga klyftan mellan barn och ungdomar å ena sidan och deras föräldrar och far- och morföräldrar å den andra. Den unga generationen orienterar sig utåt och kan – trots geografiskt avstånd – känna större samhörighet med ungdomar i t.ex. Stockholm än med äldre personer i den egna närmiljön. I annat sammanhang (Helgander 2004:33 f.) har jag argumenterat för att även längre tillbaka i tiden kunde de unga i bykollektivet vilja uttrycka sin inneboende självständighetssträvan och driva fram viss språklig divergens gentemot både vuxna i sin egen hemby och jämnåriga i angränsande byar. Därmed kan de ha varit huvudaktörer i utvecklingen av den ovan berörda dialektsplittringen.

Den fortgående process det här rör sig om är en naturlig följd av den omfattande språk- och dialektkontakt som blir resultatet av ett samhälle i stark omvandling, där rörligheten är stor och där människor med olika bakgrund möts och blandas. Härvidlag kan perioden efter andra världskriget närmast betraktas som en revolution jämfört med gångna tiders mera stabila förhållanden. Språkligt sett ser vi nu hur människor i Älvdalen och andra delar av Övre Dalarna betar sig på samma sätt som på många andra håll i skilda delar av världen under liknande omständigheter – både förr och nu.¹² För standardsvenskans del inträffade, som antytts ovan, motsvarande fenomen för flera hundra år sedan. Eftersom det tycks handla om krafter som verkar universellt är de också svåra att motverka. Därmed förstår vi också problematiken om ambitionen enbart skulle vara att försöka skapa en norm rotad i ett äldre inte längre existerande språkbruk.

Om frågan om en skriftlig standard för älvdalskan hade väckts för hundra år sedan hade man inte alls stött på de här svårigheterna. I det gamla bondesamhället i Övre Dalarna utvecklade sig skilda och konkurrerande normsystem för såväl språkligt som annat socialt beteende: ålderdomligheter bevarades samtidigt som novationer infördes och därmed skapades ökad divergens inte enbart gentemot svenskt standardspråk utan också i förhållande till andra mål i grannskapet. Ändå fanns längre tillbaka i tiden en förhållandevis intakt och sammanhållande språklig norm bland människor av skiftande åldrar. Den band ihop inbyggarna i by- och sockengemenskaperna i det tal som dagligen användes och något

¹² Inom ramen för projektet *Språk och språkbruk bland ungdomar i flerspråkiga storstads- miljöer 2002-2006* har Boyd & Fraurud (2006), med utgångspunkt i en mängd skiftande data från 222 informanter, undersökt och analyserat den till synes entydiga men ändå högst oklara distinktionen infödd – icke-infödd talare (eng. *native – non-native speaker*) bland ungdomar i de tre städerna Göteborg, Malmö och Stockholm. Att ett motsvarande förhållande föreligger i det traditionellt tvåspråkiga och diglossiska Älvdalen framgår av en nyligen gjord enkätundersökning (Dorota Melerska, personligt meddelande) och en ytterligare utveckling av denna insikt, som därmed även problematiserar modersmålsbegreppet, skulle med all säkerhet hjälpa till att nyansera bilden och blottlägga ett likartat, om än inte fullt så komplext mönster, som i de urbana invandrarområdena. Därmed vidgas perspektiven, samtidigt som språkkontaktbegreppet konkretiseras och vi får en mycket god uppfattning om bakgrunden till den radikala omstöpningen av älvdalskan, särskilt bland yngre talare, under den parallellt fortlöpande språkbytesprocessen.

behov av att stadfästa detta självklara språkbruk i skrift fanns inte. Det något paradoxala och bekymmersamma är att, om man i dag kan känna just ett behov av en standard, har den en långt mindre enhetlig och naturlig bas i den älvdalska som talas i bygden. Kanhända är det också denna senare omständighet som bidragit till att man vill söka återskapa en stadga som man nu tycker sig sakna. Närmast vill jag med några konkreta exempel klargöra innebörden av vad som just sagts. Som utgångspunkt tar jag ett avsnitt från en av de texter som Språkrådet valt för att illustrera förslaget till normerad stavning:

I wet fel ur ruoli eð brukeð wårå dar
gešlpåytjin add dugåð riet nån uonngums.
Addum ien slaikan uonngums i gešlun iessn.
Dar påytjin add rietað upp gumsan so an kam
uppend og ulld tågå påykan, so káy'tt påytjin
mųot ienum sturum tolle og gumsn attánað
föstá'ss og ulld tågå påykan. Men me gumsn
uppeð til, so uppeð påytjin und å tollem, so
gumsn sluo uonne daiti tolln so eð small. Men
se káy'tt allt gumsn atter att og ini smålåuopin
og skäkäð skollam. Krytyre wiss fel so wel dar
eð byrd å laið mųot kweldem, so dar dier add
ietið stinnan sig, so byrd dier å liet att diem-dar
småweą so koldum för smålåweer, og byrd å
drågå sig etter diem mųot fläðsweem. Og
smålåuopin fygd fel å dier og. (efter Vikar
Margit Andersdotter)

Flera morfologiska särdrag är här av intresse. Först noterar vi att den gamla distinktionen mellan nominativ och ackusativ upprätthålls vid substantiv motsvarande standardspråkets 'pojke' och 'gumse': *påytjin* resp. *påykan* och *gumsn* resp. *gumsan*. Det normala numera är emellertid att skillnaden mellan dessa kasus utplånats. Resultatet av sammanfallet är något skiftande (och delvis inte stadgat): i vissa fall till förmån för ackusativ, i andra för nominativ, vilket vid de båda aktuella orden vanligen tycks ha lett till *påytjin* resp. *gumsn* (Gunnar Nyström, personligt meddelande; jfr även Steensland 1986:13). När det gäller bruket av dativ stod älvdalsmålet ännu för hundra år sedan "på fullt bibehållen fornspråksståndpunkt" till skillnad från andra mål i Övre Dalarna (Levander 1928:112). Den citerade texten erbjuder också flera exempel på dativformer använda

enligt traditionella principer, dels a) efter dativstyrande preposition: *i gęslun, myot ienum sturum tolle, undq tollem, myot kweldem, myot fläðsweem*, dels b) vid verb som står med dativ: *skäkäð skollam*. De särskilda dativformerna har visat sig mera motståndskraftiga än bruket av särskiljande ackusativer. I dag är emellertid dativen inte ens bland de allra äldsta måltalarna ett helt levande kasus och i den yngsta generationen görs numera, lika lite som i standardspråket, en skillnad mellan nominativ-, ackusativ- och dativformer. Dativens tillbakagång tycks ske stegvis, först drabbas verb som stått med dativ, medan de frekventare fallen med dativ efter vissa prepositioner levtt kvar något längre. Enligt iakttagelser gjorda av Gunnar Nyström (personligt meddelande) kan dativkonstruktionen *skäkäð skollam* alltjämt förekomma hos äldre talare, medan den hos yngre ersätts av varianter som *skäkäð* (eller *skäket*) *skollan* eller – troligen vanligare – *skäkäð* (*skäket*) *å* (eller *o*) *skollan* (med prepositionen nasalerad). Även i de anförda exemplen med preposition känns nog dativformerna inte längre helt naturliga för merparten av älvdalsktalande, och definitivt inte för dem som är språkligt omedvetna.

I exemplet *i gęslun* finner vi ett svagt långstavigt feminint substantiv (4:e dekl.) med den karakteristiska dativändelsen *-un* i bestämd form singular. Kasusutjämnningen vid just denna grupp substantiv har specialstuderats av Bengt Åkerberg i en seminarieuppsats från 1957. Hans informanter från byn Loka representerade tre olika generationer och det är först den yngsta av dem, född 1934, som inför novationen *kulla* även i dativ (= nominativ och ackusativ), för en utförligare diskussion se Åkerberg 1957 och även Helgander 1996:70-74. I den här studien pekar Åkerberg dessutom på att dativen levtt kvar bättre i bestämd än i obestämd form. Hans observation på denna punkt är inskränkt till långstaviga svaga femininer i Lokamålet men gäller enligt Gunnar Nyströms iakttagelser (personligt meddelande) från 1960-talet och senare även fullt ut och allmänt vid både maskulina och neutrala substantiv i alla delar av Älvdalen. Fallet *myot ienum sturum tolle* ovan skulle alltså kännas ändå ålderdomligare än *undq tollem* och *myot kweldem*. Texten har inga exempel på den för alla slags substantiv typiska plurala dativändelsen *-um*, men en förmodan är

att den förmått hävda sig något bättre och längre och då särskilt efter preposition.

Att den gamla känslan för skillnaden mellan dativ och ackusativ delvis gått förlorad även bland äldre talare visas av följande intressanta fall med en hyperkorrekt använd dativform *um övdalskun*:

Dar ig kuoger attryvyr å er am ellder å min, so ferundres ig milmar ukad sturt intress ed ir ollstas fer ittad jär språtser. Ed ir mjäst wenannan dag so tilifuon rindser eld ed kumb brief frå fuok so bydds yvyr iel Swerre so wil akkudir um övdalskun og ig truor ed ir millå 25 og 30 skaulkripper frå Lappland og end nid i Skåne, so åvå gart "elevarbeten" um ittad språtsed. (*Ulum Dalska Medlemsblad:1, maj 1998, s. 2*)

Prepositionen *um* har traditionellt stått med ackusativ och här skulle vi alltså förvänta oss *um övdalsku* (eller, modernare, med samma form som i nominativ: *um övdalska*). Den person som skrev dessa rader kände nog med sig att särskiljande dativformer finns i älvdalskan och att de bör komma till användning, men samtidigt var han inte helt klar över när de är på sin plats. Alldeles på samma sätt betedde sig, som vi redan sett, Spegel och Stiernhielm på 1600-talet under en period då känslan för gamla principer inte längre var fullt levande i det framväxande svenska standardspråket. En likartad "överanvändning" av dativformer kan för övrigt spåras även i en del andra nutida alster skrivna på älvdalska. Det verkar som om man i sin iver att inte förvanska det fäderneärvda ibland går ett steg för långt.

I ovanstående språkexempel finner vi ännu en företeelse som tyder på stor vacklan och osäkerhet bland talarna under ett övergångsskede: *er – ed, ittad jär språtser – ittad språtsed*. Den här skillnaden i stavningen av det personliga pronominet motsvarande svenskans 'det' och som markering av bestämd form singular av ett neutralt substantiv går egentligen tillbaka till en ljudförändring som numera närmar sig fullbordan (se ovan). Stavningen med *d* är uppenbarligen ett försök att återge den tonande dentala frikativan, som här varit det gängse uttalet, medan *r* står för novationen.

Förutom i bestämd form av de flesta neutrala substantiv är det senare uttalet nu vanligt förekommande i vissa småord (förutom *er*, t.ex. *milmar* 'ibland' i texten ovan) och i supinumformen av många verb. Även på den här punkten återspeglar det tidigare citerade textstycket som väntat ett äldre språkbruk, t.ex. (*Dar påytjin add*) *rietað* (*upp gumsan*) i stället för det modernare *rietar*.

Låt mig genast säga att jag tagit upp de här exemplen från Ulum Dalskas medlemsblad, inte som kritik, utan för att visa på den mycket naturliga osäkerhet som infinner sig när människor ständigt och jämt växlar mellan olika språkarter och därmed skilda grammatiska system. Mot den bakgrunden ska ingen heller behöva känna samvetsbetänkligheter för att han eller hon inte längre till alla delar förmår använda sig av det "genuina" målet utan tycker sig tala på ett felaktigt sätt i det ena eller det andra avseendet. Detta är en inställning som ibland framskymtar i de tidigare nämnda bandade intervjuerna. Så anser en av informanterna att han talar en mycket "uppblandad" älvdalska och att han är tveksam till om det han yttrar på bandet kan vara av något språkligt värde. Situationen hade varit en helt annan om han hela tiden levt tillsammans med äldre personer och därmed för jämnan kunnat hålla sig till målet.

Än mer påtagligt negativ är inställningen bland språkligt medvetna personer och då speciellt bland dem som vill verka aktivt inte enbart för att målen i Övre Dalarna ska bevaras, utan också för att de ska bevaras på ett så forntroget sätt som möjligt. Den här frågan ställdes på sin spets när Rut 'Puck' Olssons lilla skrift *Mumunes Masse* skulle översättas från originalversionen på älvdalska till malungsmål i slutet av 1980-talet. För översättningen hade en viss varietet, mobymålet, valts och eftersom den även innehöll många "alltför moderna" inslag, förorsakade den en våldsam debatt i bygden och det ledde till ett flertal artiklar i lokaltidningarna. Här nedan återger jag ett längre avsnitt från en insändare av Pell Algot Eriksson (1989), eftersom de tankegångar som kommer till uttryck är av stort principiellt intresse:

När vi en kväll gick igenom en del av "sagens" översättning, var Britt Nils [ordförande i Hembygdsföreningen] själv med. Vi studerade framför allt dativböjningar av vissa substantiv. Britt Nils kunde då med egna ögon se hur den

ena efter den andra av dessa vackra böjningar hade avförts och ersatts av mera svenskliknande och ”moderna” former. Vi kunde på kvällen hitta upp emot ett 40-tal sådana ingrepp. [...]

I hembygdsföreningens stadgar står inte allenast att bevara malungsmålet, utan även – och det är betydligt mer påfordrande – att hävda betydelsen av att bevara malungsmålet.

Man uppfyller inte dessa intentioner, om man genom att trycka den ”oföränderliga” sagan privilegierar eller favoriserar en modernare version av översättningen på bekostnad av den genuina och ålderdomliga, just det, Nils, malungsdialekten.

Denna version skulle också användas vid skolundervisningen i Malung. Skoleleverna skulle följaktligen i sin egen socken inte få se en enda fin dativform i den text som ska föreställa malungsmål! Verkligen en förlust!

En utväg ur dilemmat: mot ett diglossiförhållande?

Under ett skede när så få barn och ungdomar talar bygdens mål anser nog ändå många att det är viktigare att de som verkligen gör det vill fortsätta därmed – eller att de som inte talar uttrycker en önskan att vilja lära sig – än att de talar ”korrekt” och i överensstämmelse med de äldres normer. Den insikten ligger säkert bakom den inbjudan som riktats till de yngsta måltalarna i Älvdalen att komma in med egna små skriftliga bidrag till *Ulum Dalska, Medlemsblad*. Här vill jag återge ett par sådana uppsatser som återfinns i Nr 2, november 2005 (s. 13 f.):

FISTJETURN

E var ien gang o sommorn ien pojk o ans far so ietet Viktor o Tomas. Dyöm ulde ar Uppdjusen o fistja gedda o smo abborrer. Diöm packar i: fistjboud, uggkrotsin, mat, geddsaxer, macker, båtmotorn, rackan o fistje låda. Nu åk diöm ar Uppdjusen. Viktor somner i biln. Viktor vakner mes Tomas seg ar an att diöm i framme. Diöm leg in matn i fistje stugu o fistje gräjur i båt auser. Viktor tjater att an vill aut o

fistja. Men do seg Tomas att an al drick ien caffi kap fuöst. Viktor gor aut o baider. Nu kumb Tomas o al set o båtmotorn. Viktor legg i fistje saker i båtn. Nu i e klart. Diöm åk ar ien bra olme so er bruker finnas mitsi smo o sturer abborrer. Viktor o Tomas set o macker o krotsin o slepper i flöte i vattne. Nu napper e ar Viktor, an rytser till o drar upp, e var ien litn abborre. E i bra, för små abborrer al Viktor o Tomas åvå a gedd saxer i Frkå-vaik. Diöm fick 4:a abborrer. Viktor o Tomas åk in i Frekå-vaik o set saxer. Nu ir er klart. Diöm åk iland o al legg sig. Nu ir er morgun. Diöm iät frukost, se åk diöm a frekå-vaik o siker o saxer. O 1:a saxe var er ingan gedda. O 2:a saxe kendes e helt stumt. Se ryckt e till. E var tungt. Men till slut fick Tomas upp gedda min uggkrotsin. Gedda vegde 8,5 kg. O 3:e var e ien litn gedda so vegde 0,5 kg. O 4:e var e ein stur gedda. Viktor fick upp an min håvin. Gädda vegde 9 kg. Viktor o Tomas al iemat idag. Diöm åk in a stugu, o packer ihop o åk iem. (Viktor Gabrielsson, klass 5, Montessori)

Men raid tur min Base!

Ig al gå out i ställer og byro å min base. Ig al byro min sadel se al ig tränsa. Nu al ig aut og raida. Mes ig byrer o min og galoppira så sir base tri rådjuar og base blir redd ig ramler åv men ig old i onum han kan int kait iweg ig upper upp o base og fuärtsetter att raida iemat. Mess wir add kumid aut ar ween so kumb mai muna og ig biretted um wen sos add ent auti raise. Mess ig add kumir iem så djäv ig onum mat og slepper aut onum i ågån ar dier odrer ester. (Johanna Bosell, klass 6, Rots skola)

Även sedan förslaget till normerad ortografi antagits, fortsätter *Ulum Dalska, Medlemsblad* att ta in bidrag från barn, där de helt spontant uttrycker sig i skrift. Ett exempel från Nr 31, maj 2007 (s. 7):

Nisse og frutt brindan
Ed war iessn ien gãmål brinde. Ed war ien frutt
brinde. Og brindjackte war igang. Ien jäger så
iette Nisse, og an dar Nisse an såg an dar
brindan. Og an dar brindan wart frutt. Nisse
öjd byssa og skåt brindan i järtad. Då doe an.
Nisse lyffted up an dar brindan å
fyrjoeligenes flak og foer iematt.
(Simon Lid, Johan Larsson, Andreas Nilsson,
klass 3, Montessori)

De här försöken att använda älvdalskan i skrift har naturligtvis sin upprinnelse i dagens talade språk, som så radikalt skiljer sig från gångna tiders, och de har gjorts alldeles naturligt och utan kännedom om de samtidigt pågående strävandena att etablera en ortografisk standard. I mitt föredrag vid den första älvdalskonferensen (Helgander 2006) gav jag ett prov på hur dagens talade språk kan låta i den yngsta åldersgruppen och det visar på samma stora avvikelser från äldre tiders idiom. Återvänder vi till skrivet språk och de små uppsatserna ovan, finner vi ytterligare ett ovedersägligt bevis på det gap som existerar mellan olika generationer. Vi inser också omedelbart det svåra, för att inte säga omöjliga, i att med framgång få barn att tillägna sig den senare modellen, om man skulle vilja sätta upp den som riktmärke vid t.ex. skolundervisning.¹³ Lite grann blir det som att lära sig ett främmande språk som tyska med bl.a. ett artskilt grammatiskt system, ty den metamorfos som älvdalskan undergått över en period av endast tre generationer innebär en förvandling från ett syntetiskt till ett analytiskt språk, likt standardsvenskan.

¹³ I *Ulum Dalskae:s tidning Nr 34 Dalskum* (november 2008) berör föreningens ordförande Gösta Larsson (s. 2) stavningsproblematiken och behovet av regler men även den osäkerhet som många fortfarande känner. Han tillägger att man från redaktionens sida kan komma att föreslå förändringar i alster som bidragsgivare lämnar in. Sådana ingrepp, som samtidigt illustrerar den svårighet man är ställd inför, kan man tydligt ana i en artikel i samma nummer, där en 14-årig flicka, Linnea Siitari, berättar om hur hon var med och tog emot några burmesiska flyktingar på väg till boende i Älvdalen. Utdraget nedan innehåller bl.a. flera bevarade dativformer och det antyder att det inte är den unga berättarens eget språk som genomgående fått komma till uttryck: Ig add taid min mig ien kupp min ”gosedjur” blotkrytyr so ig add spåråd og vekkst fro, ig tainkt kanstji dier dar kripper edd ađ bellt läk min diem. Mes såtum i bussem rak ig ađ krippum kuppam, Lalpi sagd åv fer diem att dier uld fo diem og at eđ war dieras, kripper wart ljuätgladir og gruävd og liett nidi kuppam. Ig kennd mig faingen fer dier wart so gladir. (s. 12)

Vi vågar oss på ytterligare en jämförelse: fornsvenska och nusvenska är olika, vitt skilda, varieteter av ett och samma språk och tidsmässigt har det senare stadiet utvecklats ur det första under en period av flera hundra år. På motsvarande sätt skiljer sig den älvdalska som i dag talas av den äldsta generationen på flera avgörande punkter från de yngsta talarnas starkt förändrade språk, men med den skillnaden att omvandlingen från den ena formen till den andra nu pressats in inom en väsentligt kortare tidsrymd. Där har vi också anledningen till de bryderier vi ställs inför om vi vill skapa en norm och en skriftlig standard för älvdalskan. För svenskt standardspråk har en sådan utveckling växt fram som en långsam process och därmed har också novationer, t.ex. inom morfologin, kunnat anammas och bli en självklar del av dagens skriftliga norm. Längre tillbaka i tiden rådde, som tidigare antytts, en hel del vacklan och vi ser olika språkbruk i olika stilarter: bibelspråket med sin högtidligare och formella prägel bevarar många av de ålderdomliga egenheter som redan getts upp i talspråket och det informella och vardagliga skrivna språket:

Under Vasa- och stormaktstiden lades grunden till det svenska riksskrivspråket. [...] Språket i Gustav Vasas bibel 1541 gavs en för sin tid enhetlig stavning. [...] Ordböjningen var mindre konsekvent och tämligen ålderdomlig, eftersom den i rätt hög grad anknöt till Vadstenasvenskan. Antingen ville översättarna ge stilen en vördnadsvärd prägel, eller var avsikten att texten skulle göra ett mer äktsvenskt intryck. [...]

Trots att Gustav Vasas bibel nog tjänade som rättesnöre och trots att det från slutet av 1500-talet fanns en kunglig censor som skulle granska både renlärighet och språk i allt som trycktes, rådde det särskilt i världsliga texter en stor variation i fråga om stavning och böjning. Johannes Bureus formulerade ett program för en konsekvent ortografi i början av 1600-talet, men det var först i slutet av seklet som debatten tog fart och heltäckande grammatikor började skrivas. (Teleman 1995:473)

Värt att lägga på minnet är det faktum att de konservativa drag som lever kvar i Gustav Vasas bibel och som kunde tjäna som rättesnöre och sålunda förknippas med prestige ändå inte förmådde påverka vardagligt talat språk som, liksom alltid, fortsatte att gå sina egna vägar (för en utförligare analys se Widmark 2000 a).

För älvdalskans del är man ställd inför standardiseringsuppgiften mitt under ett hektiskt omvandlingsskede, då variationen är mycket stor och därmed också känslan av osäkerhet bland talarna. När Levander för nästan precis ett hundra år sedan beskrev åsenmålet i norra delen av Älvdalens socken yttrade han sig på följande sätt om de förändringar han iakttog: ”Detta så att säga allmänsvenska inflytande på Åsenmålet visar sig [...] alls ej i ljudläran, ytterst obetydligt inom ordböjningsläran och syntaxen, desto mäktigare är det i avseende på *ordförrådet*...” (Levander 1909 b:42). Dåtidsens kontakter med yttervärlden var av det ytligare slaget och det framgår även av att de språkliga förändringarna nästan uteslutande rör ytskiktet, snarare än den grundläggande fonologiska och morfologiska strukturen. Det är först efter andra världskriget som de traditionella förhållandena omgestaltats mera dramatiskt. Nu ser vi inte enbart hur den radikalaste formen av samhällsförändring och därmed kontakt leder till den radikalaste formen av språkförändring och, i viss mening, utjämning, d.v.s. omfattande språkbyte mellan generationerna. Dessutom uppvisar nu även överallt i Älvdalen målet självt omvälvande förändringar och dessa gör sig allra tydligast gällande i den yngsta generationen. Därmed drabbas alla språkliga nivåer: alltså förutom ordförrådet även fonologi, morfologi och syntax¹⁴. Den omständigheten att älvdalskan länge ansetts vara unik i så måtto att den ända in i vår tid bevarat många särpräglade drag från fornspråket, är ingen garanti för att så ska ske för all framtid: med radikalt förändrade samhällsbetingelser följer en motsvarande omstöpning på språkets område.

Frågan om norm och skriven standard blir alltså synnerligen mångfacetterad. Finns ändå möjligheter att samtidigt tillgodose flera olika intressen och att acceptera ett tillstånd som påminner om det

¹⁴ Förändringar inom syntaxen har nyligen behandlats av Garbacz (2010) i en doktorsavhandling.

som rådde för svenskans del på 1500- och 1600-talen och som inte utesluter några talare från att bruka älvdalska i skrift (och, för den delen, i tal)? Då skulle vi för det första kunna tänka oss en mera konservativ modell i linje med den som återfinns i de språkprov som Språkrådet presenterat för att illustrera sitt ortografiförslag eller som, vad avser grammatiken, beskrivs i Åkerbergs arbete (2000). Detta alternativ skulle passa språkligt mycket medvetna personer i Älvdalen liksom utifrån kommande, både experter och lekmän, som vill lära sig älvdalska som ett nytt språk. För den senare kategorin är det fråga om ett inlärt, icke levande, språk och vi kan på sätt och vis jämföra med hur många lär sig iriska på Irland i dag eller, om man så vill, korniska eller manx, båda nu utdöda men tidigare talade i Cornwall resp. på ön Man. För det andra skulle innebörden för det stora flertalet dalsktalande i Älvdalen vara att de inte skulle behöva känna att den modernare varietet de använder sig av inte är god nog och att den inte också skulle kunna lämpa sig för skriftligt bruk. Förr eller senare skulle därmed frågan börja ställas om principer, och i så fall vilka, kan eller bör formuleras för en sådan modernare norm. Att hålla fast vid den gamla klassiska formen av älvdalska när den alltmer förlorar fotfästet i det talade språket förefaller närmast kontraproduktivt.

En lösning i linje med vad som just skisserats skulle skapa förutsättningar för en typ av diglossi (i begreppets ursprungliga betydelse) och parallell användning av två åtskilda språkvarieteter. Det handlar dels om ett ”högspråk” (H), som är inskränkt till vissa mycket speciella tillfällen, dels om ett ”lågspråk” (L), som brukas av folk i allmänhet för det dagliga livets alla angelägenheter. Exempel är växlingen i arabisktalande länder mellan klassisk och vardaglig arabiska och tidigare i Grekland mellan det klassiska förvaltnings- och undervisningsspråket *katharevousa* och vardagslivets *dimotiki*. I det senare fallet ser vi, föga överraskande, att det är just den folkliga varieteten som avgått med segern – först dock efter segslitna konflikter – och numera fungerar som landets officiella språk. Charles A. Ferguson är den forskare som först uppmärksammade den här växlingen mellan olika språkarter i ett och samma samhälle och i hans ofta citerade artikel *Diglossia* (först publicerad 1959) finns åtskilliga observationer som osökt för tankarna till dagens Älvdalen, här bara ett kort utdrag från avsnittet ”Prestige”:

In all the defining languages the speakers regard H [”högspråket”] as superior to L [”lågspråket”] in a number of respects. Sometimes the feeling is so strong that it alone is regarded as real and L is reported ”not to exist.” Speakers of Arabic, for example, may say (in L) that so-and-so doesn’t know Arabic. This normally means he doesn’t know H, although he may be a fluent, effective speaker of L. If a non-speaker of Arabic asks an educated Arab for help in learning to speak Arabic the Arab will normally try to teach him H forms, insisting that these are the only ones to use. Very often, educated Arabs will maintain that they never use L at all, in spite of the fact that direct observation shows that they use it constantly in all ordinary conversation. (Ferguson 1971:6 f.)

Här har vi ytterligare ett talande exempel på de attityder människor så ofta ger uttryck för och deras faktiska beteende som styrs av andra realiteter och går i en helt annan riktning. Samtidigt är detta ännu ett bevis på den universella konflikten mellan å ena sidan den högt skattade men vanligen endast skrivna och därmed artificiella prestigenormen och, å den andra, det nedvärderade men för all vardaglig kommunikation oundgängliga talspråket. Avslutningsvis bör påpekas att detta senare ”lågspråk” i dagens Älvdalen skiljer sig från motsvarande varieteter i exempelvis arabiska och grekiska i det viktiga avseendet att det är en relativt sent utvecklad och instabil språkart, vars hela existens också kan visa sig vara hotad i framtiden.¹⁵ Samtidigt illustrerar fallet Älvdalen hur ett diglossiförhållande kan växa fram: lågvarieteteten är rotad i det

¹⁵ Som den nyligen gjorda inventeringen av antalet älvdalsktalande visar (se Larsson 2008), har nedgången fortsatt i alla generationer och är mest påtaglig i den yngsta gruppen, där nu endast 5 % av barnen och ungdomarna under 15 år dalskar, eller totalt 45 av ca 900. Samma nedåtgående trend bekräftas av det låga antalet barn och ungdomar som sökt de belöningar som fr.o.m. 2009 utgår om de kan visa att de är aktiva dalsktalare. För årskurs 9 var siffran 9, för årskurs 6 endast 2 och för årskurs 3 noll (Rehnström 2009). Hur sorgligt det än må förefalla, är utvecklingen trots allt – med nära nog kuslig förutsägbarhet – helt i linje med den analys jag gjort i flera tidigare arbeten, se t.ex. Helgander 1996, 1997, 2004.

dynamiska talade språket med dess rikedom på novationer av skilda slag, medan H är konservativt och även utgör mönstret för skriftlig användning.

Slutord

Därmed har vi kommit till den punkt i framställningen där det är dags att knyta ihop den inledande principiella diskussionen med den mera specifika tillämpningen på fallet älvdalska. Först och främst konstaterade vi att det föreligger ett ömsesidigt givande och tagande mellan talat och skrivet språk, men också att det är i talspråket som språkliga förändringar normalt tar sin början, för att sedan också få genomslag i skriften. Denna är till sin natur mera konservativ och trögrörig och det stöter också ofta på motstånd att anpassa skrivet språk i riktning mot det språkbruk som gäller i tal. När en skriftspråksnorm en gång har etablerats kan den visa sig svår att rubba, så t.ex. kan en del stavningar leva kvar i skrift trots att de inte längre har någon täckning i dagens uttal (som i *ljus*, *djup* etc.). Å andra sidan hör det till sällsyntheterna att ändelser som ännu var levande i fornspråken, men nu försvunnit, har bevarats i skriften. Om så ändå har skett, som ibland i franskan, förmår inte ett sådant förhållande påverka hur folk i dag uttalar orden. När man nu så ofta framhäver människors svaghet för stavnings- eller läsuttal, är detta speciella fenomen trots allt av underordnad betydelse jämfört med den omvända tendensen att skriva mindre tillkrånglat och formellt än i gången tid och att följaktligen närma skriften mot talet. I det perspektivet är Postens gamla, och särskilt bland lingvister, förlöjligade uppmaning ”skriv som du talar” inte alldeles feltänkt.

Mot den här bakgrunden inser vi också att en skriven standard på det gamlas grund för älvdalskans del inte i sig kommer att innebära att de måltalande anpassar sitt tal och återställer de genomgripande novationer de infört under det senaste seklet. Inte heller kommer merparten av talarna att förmås till skriftlig produktion om de känner att skillnaden mellan hur de uttrycker sig muntligt och vad som förväntas av dem när de skriver är alltför stor. För det stora flertalet älvdalsktalande kommer målet i vilket fall som helst att även i framtiden förbli ett enbart talat språk. För alla språkligt ”omedvetna” älvdalsktalare torde det dessutom finnas ett inbyggt läsmotstånd

eller, med andra ord, det kommer åtminstone initialt att innebära svårigheter att läsa alster skrivna på det egna språket, oavsett som talarna är att se det framträda i denna form, och dessa problem kan accentueras om avståndet mellan deras eget tal och det skrivna blir alltför stort. Helt nyligen har Sven Öhman (2007), för övrigt något tillspetsat och onyanserat, ställt frågan om vi går emot ett tidsskede då människor i ett modernt högteknologiskt samhälle alltmer kommer att överge den sida av språket som manifesteras i välformulerad skrift. Kommer, med andra ord, bruket av ett sammanhållande skriftspråk att vara enbart en parentes i historien? Hur det än må förhålla sig därmed, kvar står det faktum att även skrivet språk – precis som det talade – kan vara högst mångskiftande. Det gäller kanske alldeles särskilt för unga människor. En intressant koppling kan göras till förhållandena i Närpes i finlandssvenska Österbotten. Här är dialekten fortfarande levande i alla generationer på ett helt annat sätt än i Övre Dalarna. Trots det har någon entydig norm för skriftlig användning aldrig etablerats. Kanhända har det enbart varit en fördel när det i dag visar sig att ungdomar i Närpes utan hämningar och med stor kreativitet gör flitigt och spontant bruk av dialekten i t.ex. SMS- och e-postmeddelanden (se Greggas 2002, särskilt s. 57, 61 f.). Långt ifrån att känna tvånget att ”så måste man stava och uttrycka sig i skrift” är de i sin skriftliga produktion vare sig själva konsekventa eller sinsemellan samstämmiga, huvudsaken tycks vara att budskapen de förmedlar är funktionella och går igenom till mottagarna, som även de är unga människor.¹⁶

I sitt förord (s. 3) till *Språktidningen* (Nr 6, 2008) återger Patrik Hadenius de problem som fotografen och journalisten Thomas Fahlander ser med den ortografiska normen för älvdalska som nu antagits: ”Arbetet med skriftspråket har, enligt honom lett till att älvdalingar i allt mindre utsträckning skriver på sitt språk. Det verkar paradoxalt, men orsaken ska vara att de är rädda för att skriva fel. Det avvikande skriftspråket tar död på älvdalskan.” Detta får nog

¹⁶ En intressant jämförelse kan också göras med utvecklingen i Egypten, där den klassiska arabiskan (”högspråket”) varit det hävdvunna och enda tänkbara alternativet i skrift men där man nu kan finna bloggar avfattade på det talspråksbaserade ”lägspråket”. Därmed nås även en publik som tidigare inte varit van – eller ens haft förmåga – att läsa skriven text. (Rafie 2008)

ses som ett väl drastiskt uttalande, men som framgår av mitt resonemang ovan berör Fahlander här en betydelsefull men också svår fråga. Min avsikt har varit att föreslå en väg ur dilemmat, som kan tillfredsställa olika intressen och som även fortsättningsvis kommer att göra det möjligt för dalsktalande i Älvdalen att använda sitt språk i skrift utan att för den skull känna sig tvingade att foga sig efter en sanktionerad standard. Vad det handlar om är att erkänna att det existerar ett diglossiförhållande (i Fergusons mening) med divergerande normer och där det vid sidan av det klassiska ”högspråket” även finns en modernare variant, ett folkspråk eller ”lågspråk” som, förutom att det är det naturliga för muntlig kommunikation, även borde få komma till uttryck i skrift (jfr finlandssvenska Närpes!) – om nu talare verkligen känner ett sådant behov. Den frågan kommer med all säkerhet att aktualiseras när ungdomar i Älvdalen numera har möjlighet att erhålla ett stipendium på 6000 kr, under förutsättning att de är aktiva brukare av älvdalska. Bland bedömningsgrunderna ingår då också att de ska kunna skriva en enklare text på älvdalska (*Dalskum*, Nr 35, maj 2009, s. 12).

Referenser

- Boyd, Sally & Fraurud, Kari 2006. The native – non-native speaker distinction and the diversity of linguistic profiles of young people in Swedish multilingual urban contexts. I: Frans Hinskens (red.), *Language variation – European perspectives. Selected papers from The Third International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 3), Amsterdam, June 2005*. Amsterdam. S. 53-69.
- Dahlstedt, Karl-Hampus 1978. Dialekt och högspråk i nutidens Sverige, särskilt i Norrland. I: *Det moderna Skandinaviens framväxt. Bidrag till de nordiska ländernas moderna historia*. (Symposia Universitatis Upsaliensis Annum Quingentesimum Celebrantis 10.) Uppsala. S. 49-69.
- Dalskum, Nr 35 (maj 2009). Eriksson, Pell Algot 1989. Malungsmålet få (*sic!*) inte ”försvenskas”. I: *Dalademokraten*, 3/6.
- Ferguson, Charles A. 1971 (1959). Diglossia. I: Anwar S. Dil (red.): *Language structure and language use. Essays by Charles A. Ferguson*. Stanford. S. 1-26.
- Garbacz, Piotr 2010. *Word order in Övdalian. A study in variation and change*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 70). Lund. (Diss.)
- Greggas, Anna 2002. ”Bor man i Närpes så ska man prata som i Närpes.” *En undersökning om gymnasie- och yrkesskoleelevers förhållande till sin dialekt samt dialektens roll i ungdomarnas identitetsskapande och självuppfattning*. Opublicerad D-uppsats, Umeå universitet.
- Hadenius, Patrik 2008. Bevara älvdalskan – men hur? I: *Språktidningen* 6. S. 3.
- Helgander, John 1996. *Mobilitet och språkförändring. Exemplet Övre Dalarna och det vidare perspektivet*. (Sektionen för humaniora och beteendevetenskap, Högskolan Dalarna. Rapport 1996:3.) Falun.

- Helgander, John 1997. Ungdomar, dialekt och språkförändring. I: U.-B. Kotsinas, A.-B. Stenström & A.-M. Karlsson, *Ungdomsspråk i Norden. Föredrag från ett forskarsymposium*. (MINS 43.) Stockholm. S. 121-135.
- Helgander, John 2000. Älvdalsmål i förändring: den tonande dentala frikativan (dh) och dess ersättare. I: *Folkmålsstudier 39: Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi*. Helsingfors. S. 169-188.
- Helgander, John 2004. Dalmålen från utbildning mot upplösning. Faktiskt beteende och attityder. I: Andreas Östborn (red.), *Vår språkliga spännvidd*. (Stiftelsen Bonäs Bygdegård.) Mora. S. 15-52.
- Helgander, John 2006. Älvdalsmål i förändring – några reflektioner kring en fallstudie. Tillgänglig via: <<http://www.nordiska.uu.se/-arkiv/konferenser/alvdalska/konferensrapport.htm>>.
- Hultgren, Sven O. 1983. *Skola i dialektal miljö. Språkanvändning och språkliga attityder i övre Dalarna*. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 18.) Uppsala. (Diss.)
- Larsson, Gösta 2008. Ur mikkler dalsk i dag? I: *Ulm Dalskae:s tidning, Nr 34, Dalskum*. S. 7.
- Levander, Lars 1909 a. *Älvdalsmålet i Dalarna. Ordböjning och syntax*. (Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif IV.3.) Stockholm. (Diss.)
- Levander, Lars 1909 b. I vad mån kan ett bymål kallas enhetligt? (Undersökning rörande Åsenmålet i Älvdalen.) I: *Språk och stil 9*. S. 39-59.
- Levander, Lars 1925-1928. *Dalmålet. Beskrivning och historia*. 1-2. Uppsala.
- Lindberg, Ebba 1998. *När **voro** blev **var**. Så skapades den moderna svenskan*. Stockholm.
- Lindström, Fredrik 2000. *Världens dåligaste språk. Tankar om språket och människan idag*. Stockholm.
- Milroy, James 1992. *Linguistic variation and change. On the historical sociolinguistics of English*. (Language in society 19.) Oxford.

- Nordberg, Bengt 1972. Morfologiska variationsmönster i ett central-svenskt stadsspråk. I: Bengt Loman (red.), *Språk och samhälle. Språksociologiska problem*. Lund. S. 14-44.
- Nordberg, Bengt 2001. Samma gamla tal. I: *Språkvård* 2. S. 31-41.
- Rafie, Yasmine El 2008. Bloggare utmanar den klassiska arabiskan. I: *Språktidningen* 6. S. 25-28.
- Rehnström, Björn 2006. En bugning för språket. Nu har Älvdalen fått svart på vitt hur de egna orden ska skrivas. I: *Borlänge Tidning*, 23 mars.
- Rehnström, Björn 2009. Historiska elever jublar. I: *Mora Tidning*, 5 juni.
- Förslag till Enhetlig stavning för älvdalska. Rådöjärum, Älvdalska språkrådet. 16 mars 2005. <http://www.alvdalen.se/upload/Dokument/kultur_fritid/%C3%84lvdalskan/alvdalsk_ortografi.pdf>
- Steensland, Lars 1982. Hur skriver man älvdalsmål? I: *Skansvakten* 67. S. 9-11.
- Steensland, Lars 1983. Ulum byt byttum? Ett inlägg om älvdalskans stavning. I: *Skansvakten* 68. S. 33-35.
- Steensland, Lars 1984. Apostrofer och björnar. Fortsatt diskussion av älvdalsmålets stavning. I: *Skansvakten* 69. S. 27.
- Steensland, Lars 1986. *Liten älvdalsk-svensk och svensk-älvdalsk ordbok*. Älvdalen.
- Sundgren, Eva 2002. *Återbesök i Eskilstuna. En undersökning av morfologisk variation i nutida talspråk*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 56.) Uppsala. (Diss.)
- Teleman, Ulf 1995. Svenska. I: *Nationalencyklopedin* 17. S. 473. Höganäs.
- Ulum Dalska, Medlemsblad*, Nr 13 (nr 1, maj 1998), Nr 28 (nr 2, november 2005), Nr 31 (maj 2007).
- Wellander, Erik 1947. *Vi gå eller vi går? En speciell språkvårdsfråga ur allmän språkvårdsynpunkt*. (Svenska språknämndens skriftserie 3.) Stockholm.
- Wessén, Elias 1955. *Svensk språkhistoria. I. Ljudlära och ordböjningslära*. 4:e uppl. Stockholm. (Nytryck i nordiska språk – NNS 4.)
- Widmark, Gun 2000 a (1992). Boksvenska och talsvenska. Om språkarter i nysvenskt talspråk. I: *Boksvenska och talsvenska. Ett*

- urval uppsatser samlade till författarens 80-årsdag 31 juli 2000.* (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 50.) Uppsala. S. 19-56.
- Widmark, Gun 2000 b (1977). Lokalt och riksspråkligt – en undersökning av Uppsalaspråk. I: *Boksvenska och talsvenska. Ett urval uppsatser samlade till författarens 80-årsdag 31 juli 2000.* (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 50.) Uppsala. S. 141-155.
- Widmark, Gun 2000 c (1992). Vi och Wellander. Om kongruensen som språkvårdsproblem. I: *Boksvenska och talsvenska. Ett urval uppsatser samlade till författarens 80-årsdag 31 juli 2000.* (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 50.) Uppsala. S. 210-221.
- Åkerberg, Bengt 1957. *Om böjningen av feminina långstaviga svaga substantiv i singularis i Älvdalsmålet (Lokamålet).* Opublicerad uppsats framlagd vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Åkerberg, Bengt 2000. *Ulum Dalska. Grammatik 2000.* Älvdalen.
- Åkerberg, Bengt 1999. *Att skriva älvdalska. Om fonten Älvdalska och skrivregler.* (Utg. av Ulum Dalska.) Älvdalen.
- Öhman, Sven 2007. Konsten att skriva och läsa dödsdömd redan i vår tid. I: *Dagens Nyheter*, 26 januari.

Summary

John Helgander: Spoken and written language, standard and diverging norms – with special reference to modern Elfdalian

The first part of this paper deals more generally with the relationship between spoken and written language in general. Although the spoken variety is in every respect primary to written, language in its written form is, paradoxically, often considered superior and more correct and it is also said to be taken as a target for many manifestations of speech. This view is, however, in need of some modification and my claim is that spoken language continues to be a stronger force, reflecting a norm that works alongside and sometimes contrary to the established written standard. In ordinary day-to-day and face-to-face interaction individuals introduce many innovations, some of which lead to language change and are eventually adopted in writing as well.

In the second part of the paper the problems that have just been highlighted are applied to the current situation in Övdalian, where the question of standardization and establishing a written norm has been raised during a period characterized by rapid change and great variability. So far an orthographic norm has been adopted, more or less reflecting the traditional pronunciation described by Lars Levander in works from the beginning of the 20th century. Despite certain queries about local variation and differences between villages this has been a task where it seems to have been comparatively easy to reach consensus. In my highly tentative analysis a much wider and more problematic issue is addressed when I extend the discussion to include morphology and also differences between generations. In the samples given to illustrate the new orthography the question of morphology has, understandably, been disregarded and the system typical of old classic Elfdalian is preserved. Today not even old people adhere to these principles consistently and among young speakers there has been a complete breakdown.

It stands to reason that a good deal of confusion will ensue if speakers of modern Elfdalian will be faced with features in writing with which they are totally unfamiliar and they will hardly be encouraged to read and write in their own language if they are supposed to apply rules that no longer have any relevance in their spoken variety. Nor can we expect, bearing in mind what has been said above, that they will give up innovations which have been introduced in spontaneous oral interaction (as a result of language and dialect contact) and which have already in many cases led to language change. Thus, establishing one single standard for written Elfdalian, also involving morphology, seems counter-productive. A way out of this seemingly indissoluble dilemma is to recognize the existence of diverging norms and a state of diglossia in Ferguson's sense (1959) with an H (high) and an L (low) variety. H, the classic form described by Levander, would then be a target for linguistically aware "native" speakers as well as for linguistic experts and other interested people from outside who want to learn Elfdalian as a "foreign" language, whereas L would be an alternative based on modern speech and suitable for the vast majority of today's speakers. As the latter variety is far from uniform, we are still faced with a problem. But then we must also recognize that even writing can be highly variable and that, in all likelihood, most speakers will continue to use Elfdalian as a merely spoken language.

2. Återgivning av svensk *s*-genitiv i en översättning till älvdalska¹⁷

Exempel från en översättning av Kerstin Ekmans *Hunden*

Ulla-Britt Lundqvist

Inledning

Redan i fornsvenskan började den gamla morfologiska genitivformen ersättas med bl.a. prepositionella konstruktioner. Därtill uppkom en ny possessiv konstruktion som också erbjöd en enklare bildning av genitiv byggd på gen.sing. av maskulina och neutrala *a*-stammar. Genitivändelsen *-s* transformerades till att bli en klitisk frasmarkerare. Bakom denna förändring låg bl.a. genomgripande grammatiska förändringar i språket såsom erosion av flektionsändelser och uppkomsten av en analytisk språkbyggnad med fast ordföljd. (Norde 1997:8f.).

Den nya *s*-genitiven blev dominerande speciellt i skriftspråket. I talspråket däremot kvarlevde andra sätt att uttrycka ägande, med den följd att i flera dialekter genitivistiska konstruktioner är fortsatt sällsynta eller i vissa fall frånvarande. (Levander 1909:96f., Levander 1928 *pass.*, Steensland 2003:368, Åkerberg 2004:40, Källskog 1992:143, Delsing 2003:38ff.). En sådan dialekt är älvdalskan. Det kan därför vara intressant att undersöka hur *s*-genitiv i en svensk originaltext, Kerstin Ekmans *Hunden* från 1986, återges i den översättning till älvdalska, *Rattsjin* från år 2000, som Bengt Åkerberg tillsammans med en arbetsgrupp av älvdalsktalande gjort.

Älvdalskan har numera ett skriftspråk med en ortografisk norm, ordböcker och ett förslag till en normaliserad grammatik (Åkerberg 2004). Översättningen av *Hunden* har utformats i enlighet med den ortografiska normen och den föreslagna grammatiska normen och är därmed inte en direkt uppteckning av talad älvdalska. Lars Vikør

¹⁷ Jag tackar Gunnar Nyström för ovärderlig hjälp i form av faktagranskning och förslag till rättelser och förbättringar.

(2004:17f.) konstaterar att ett formellt standardiserat skriftspråk — en skriftnorm — existerar som en varietet med i sin tur egen normkraft. Om däremot en talspråksvarietet fästs i skrift får vi en annan typ av skriftspråk utan standard. Ett sådant skriftspråk har ingen särskild normkraft i sig utan är bara en avbildning i skrift av ett talspråk. Han framhåller korrekthetskriteriet som skiljelinjen mellan ett standardiserat skriftspråk och ett icke-standardiserat skriftspråk. Inom ett standardiserat skriftspråk definieras "korrekthet" på grundval av exempelvis rättskrivningsregler, grammatikor, ordböcker. I ett skriftspråk utan standard däremot är "korrektheten" baserad på interna normer i talspråksvarietet, d.v.s. vad talarna uppfattar som "korrekt" språk. I älvdalskan har som nämnts nyligen en skriftnorm etablerats och nu börjat verka som en standard.

Varför studera översättningen av *Hunden*? Som väl all översättning speglar den vad den översättande gruppen uppfattar som korrekt språk. Denna grupp kan antas besitta ett homogent, konservativt språk i kombination med en väl etablerad norm. Översättarna har dock stått inför problem vid översättningen av svenskans *s*-genitiv, där förlagans konstruktioner är helt onaturliga för att inte säga omöjliga i en talad eller skriven älvdalska.

Ortografen i av mig använda källor och litteratur är oenhetlig. Inget försök har gjorts i uppsatsen att anpassa stavningen i citat till den enhetliga ortografi som antagits av Ulum dalska 2005. Endast följande justeringar har gjorts. De på varandra skrivna graferna <s> och <j> i *Rattsjin* har återgetts med <sj>, dessutom har över- och understrykningar av grafer i samma text ignorerats. Ingen markering har gjorts av nasalerad vokal som följs av nasal som står kvar, vilket görs i äldre grammatikframställningar.

Den älvdalska utgåvan följer pagineringen i *Hunden*. Hänvisningarna i det följande till olika textställen sker därför med endast en sidangivelse.

Den älvdalska översättningen av *s*-genitiv i Kerstin Ekmans *Hunden*

Översättningen av *Hunden* till älvdalska är således inte bara en översättning av en variant av ett och samma språk till en annan variant, utan också en överföring från ett skriftspråk till ett annat skriftspråk. En jämförelse med talat riksspråk skulle säkert ge

exempel på liknande konstruktioner som i älvdalskan. Men Ekman har inte bara ett litterärt, poetiskt språk fyllt av djärva bilder under flitigt användande av genitiv-s. Hon har också inslag av drag typiska för talspråk som t.ex. enkel meningsbyggnad, talspråksord, sammansättningar av adjektiv och substantiv t.ex. *kalldimma* (72), *blötmylta* (69). Hennes genitivistiska konstruktioner innehåller också för svenskan typiska prepositionella omskrivningar och sammansättningar, konstruktioner som dominerar i älvdalskan.

Possessiva pronomen

Av possessiva pronomen förekommer i den svenska texten *hans*, *hennes*, *deras* och *sin*, samt genitiv av indefinita *annan* och av räkneordet *en*.

För 'hans' finns i älvdalskan både *ånumes*, en genitiv byggd på dativformen *ånum* + *es*, och *oss*, *os*, en äldre genitiv (Åkerberg 2004:98, Nyström & Sapir 2005:33; jf. Björklund 1958:170).

Pronominet *ånumes* är framförställt, betonat (Åkerberg 2004:99) och refererar här till föremål utanför personen: *onumes jäto 'hans mat'* (17), *onumes måyr 'hans egen myr'* (76), *onumes plass 'hans plats'* (103).

Ånumes används också självständigt, d.v.s. betonat: *so war onumes 'som var hans'* (44), *knauln å fuätem war onumes 'knölen på hasen var hans'* (50), *Tektę ir onumes 'Vallen är hans'* (56), *Eð-dar war onumes 'Det var hans'* (72).

Ordet *oss* står efterställt, mindre betonat (Åkerberg 2004:99), och gäller oftast egna kroppsdelar o.dyl.: *fastest swemmen os 'hans djupaste sömn'* (19), *minneð os 'hans minne'* (20), *straupin og lunggur os 'hans strupe och lungor'* (23), *ärum os 'hans öron'* (27), *snautą os 'hans näsa'* (48), *ogenwalmum os 'hans ögonspringor'* (57), *ferdär os 'hans spår'* (61), *ärų os 'hans öron'* (69, 74, 106), *swemmen os 'hans sömn'* (72), *suäle os 'hans sol'* (74), *snautų os 'hans känsliga näsa'* (78), *stutpelsem os 'hans korta päls'* (83), *pelsn os 'hans päls'* (89), *Bluäð os 'hans blod'* (94), *kwiðim os 'hans mage'* (103), *ovud os 'hans huvud'* (111).

För 'hennes' används den efterställda, obetonade genitivformen *enes* (Åkerberg 2004:99), en yngre typ än *enneres* (Björklund 1958:170): *unggą enes 'hennes ungar'* (59), *sturkattferdär enesm 'hennes stora kattspårstämplor'* (66), *trâyų enes 'hennes tröja'* (109).

För 'deras' finns efterställt, obetonat *dieras* (Åkerberg 2004:99): *ferdum dieras 'deras löpor'* (19), *swemmen dieras 'deras sömn'* (37). Genitiv av *oðer* och *ien* konstrueras bägge med dativ plus *-es*: *ø lit it laikt oðrumes 'Och var inte som de andras'* (85), *ienumes rakk 'en mans hund'* (110).

Possessiver kan också skrivas om med satskonstruktion: *Dar å kam siglend straitt nið 'hennes störtande glidningar'* (50), *ur ðier gnuägu 'deras gnagande'* (52), *Ryörq ðier stelled til 'Deras kaos'* (60), *stellē an add merkt aut 'hans egna markeringar'* (73), *An waild ärq 'Hans öron vilade'* (78), *i ðyö an wiss 'i hans vetenskap'* (79), *an biess werr eld swartn 'hans bett var styggare än den svartes'* (84), *og indreð it om dar an fuär noget 'och inte hindrade hans rörelser'* (98).

Självständigt possessivt pronomen kan också skrivas om med verbuttrycket *höra någon till* plus dativ: *Ollt ärd onum til 'Allt var hans'* (73), och med verbet 'äga': *Eð wart it noget plåg an iegde 'Plågan blev inte hans'* (57).

Ordet *sin* kan skrivas med framförställt, betonat *senn*, speciellt då 'egen' följer (Åkerberg 2004:99), t.ex. *sainum iegnum ferdum 'sina egna spår'* (23). Men oftare med efterställt, obetonat *senn* (Åkerberg 2004:99), t.ex. *matplassem sainum 'sin matplats'* (26). Omskrivning till hel sats finns, t.ex. *dier knieð av 'de ... gick sin väg'* (86).

Genitiv uttryckt med kasus¹⁸

1. Framförställd bestämd dativ plus ändelsen *-es* används främst för levande varelser: *juärduglunes tuktels 'jordugglans upptuktelse'* (49), *swartames etterfuät 'den svartes bakben'* (84). En gång brukas denna konstruktion för ett icke-levande substantiv men då, väl att märka, i en bild speglade ett levande väsens verksamhet: *itomes wait weðerwais 'hettans vita luftsång'* (65). Enligt Åkerberg (2004:42) är genitivattributet mer betonat om det står före sitt huvudord.
2. Efterställd ren dativ gäller övervägande levande varelser, människor: *bön kallem 'mannens ryggsäck'* (83), *årtaq kallem 'mannens årtag'* (97), *styvler kallem 'mannens stövlar'* (102), och djur: *murreð sjäppun 'tikens morningar'* (10),

¹⁸ Behandlas av t.ex. Levander 1909:21ff., 1928:109ff., Björklund 1958:168ff., Steensland 2003:368ff., Åkerberg 2004:40ff., Helgander 2004:30, Delsing 2003:42.

ferdum uätteruänun 'utterhonans spår' (49), skarpwaingg-knjuäklan uglun 'ugglans hårda vingknoge' (56), tiennam biuärum 'bävvarnas tjärn' (78, 86), och en gång icke levande: ognakkq sturwågum 'brottsjöarnas höga nackar' (99). Ordet är i dessa fall mindre betonat än vid framförställd ställning (Åkerberg 2004:42).

Genitivistiska sammansättningar

Mycket vanligt vid icke-levande substantiv är att ersätta originalets genitiv med ett sammansatt ord: *byörktullam 'björkens krona' (9), bustuguglasę 'bustugans ... fönster' (10), bustugugavlem 'bustugans gavel' (11), byörkkwistum 'björkarnas grenar' (12), morguntsjyöldn 'morgonens kyla' (14), byörktullum 'björkarnas toppar' (19), aisstsjyövum og aisswallę 'isens skorvor och svall' (19), skåråguävę 'skarens golv' (20), stjęsaiðum 'stenarnas ... sidor' (40), bustugutrampum 'bustugans trappa' (44), gamtspuäreę 'nattens doftband' (48), grotullam 'granens krona' (55), stugudörum 'stugans dörr' (60), raungentullum 'rönnens krona' (96), seldstorär 'sälgens käppar' (96), gråtullum 'granarnas kronor' (98), yötsjbuättnem 'ekans botten' (102), båtbuättnem 'båtens botten' (102). En gång förekommer en levande varelse men har då geografisk hänсыftning: *lüämtiennan 'lommens tjärn' (68).**

I vissa sammansättningar kan man spåra gamla genitivändelser i kompositionsfogen (jf. Wessén 1971:76ff.). Följande kan nämnas.

- 1 Sing.gen. av svaga maskuliner: *erotavlur 'kolor av har-spillning' (13), erodriteð 'harlort' (16), skåråguävę 'skarens golv' (20), drupokwer 'stilla' (22), swartlávåskeddsj-eð 'svartlav' (69), lávåskraikur 'lavskrikorna' (62).*
- 2 Sing.gen. av svaga femininer: *stugumörknę 'stugmörkret' (98), stugutimbredę 'stugtimret' (108), stuguweddsjin 'stugväggen' (100), stugudörum 'stugans dörr' (60), bustuguglasę 'bustugans ... fönster' (10), bustugugavlem 'bustugans gavel' (11), bustugutrampum 'bustugans trappa' (44), flugudöd 'stormhatt' (74), mennistsjuröster 'människoröster' (31).*
- 3 Plur.gen. av kortstaviga, starka maskuliner (jf. Levander 1928:119): *rövouäny 'rävhonan' (55, 58), rövolurt 'rävlortar'*

- (10), *rövotassum 'rävtassarna'* (20), *wiðostattsjem 'vedtraven'* (98), *wiðobuðe 'vedboden'* (7).
- 4 Plur.gen. av kortstavigt, starkt femininum (jf. Levander 1928:137): *dörauälj 'dörningången'* (30), *dörowið-im 'dörträt'* (30).
 - 5 Plur.gen. av svaga neutr.: *ogenwalmum 'ögonspringor'* (57), *ogenwalmq 'ögonlocken'* (17) (av äldre *ogna-hvarm*, isl. *augna-*, Björklund 1958:169; Levander 1928:138).
 - 6 Sammansättningsformen *watu-* 'vatten', motsvarande fsv. *vatu-* (Wessén 1969:194, Hellquist 1948:1322f.): *watu-folle 'fallet'* (42), *watuwågor aut å sjuum 'sjövattenvågor'* (46), *watudrupeð 'vattendropp'* (28), etc.

Omskrivning med prepositionsuttryck

Ett vanligt sätt i svenskan att uttrycka genitiv för både levande och icke levande är omskrivningar med prepositioner (se t.ex. Wellander 1956:161.) Detta omskrivningssätt utnyttjas till fullo i älvdalskan med hjälp av prepositioner med lokal och liknande betydelse som t.ex. *eter*, *frå*, *i*, *millå*, *å*, *yvyr*: *suäpnum eter roðfistsjerum 'rödingsfiskarnas sopor'* (58), *waitsjin ... frammin lande 'vikens strandkant'* (96), *tsjyöldn framter að liuäsniindsjin 'gryningens kyla'* (61), *swalt ... frå siennåtn 'efternattens svalka'* (59), *lätär fr å luämem 'lommens rop'* (72), *ini kruppem i ien sår uälu 'inne i kroppens värkande håla'* (32), *windogå i jälldausq 'kokhusets fönsterglugg'* (93), *swertå i wattne 'vattnets svärta'* (94), *döam ini waitsjin 'vikens gyttja'* (97), *mörknå mill å sturgronum 'storgranarnas mörker'* (43), *gavlem å bustugun 'bustugans gavel'* (39), *wågum autå tektn 'vallens vågor'* (54), *grusj å timberbilwegum 'timmerbilvägarnas grus'* (71), *lonnaðsaiður å åsum 'åsarnas raggiga sidor'* (71), *bljommend tak yvyr tekte 'vallens blommande tak'* (46).

Här finns också exempel med prepositioner som anger beledsagande/tillhörighet eller den till vars nytta/skada något sker eller liknande uttryck, nämligen *min* och *að*: *landeð min nysprainggdan timberbilweg 'timmerbilvägens nysprängda land'* (63), *Daär sokk undå að gråam 'Den gråes dagar sjönk'* (97).

Omskrivning med hel sats

Till sist kan man i älvdalskan undvika genitiv helt genom att göra omskrivningar med hela satser, antingen huvudsats eller någon form av bisats, gärna relativsats.

I följande fall har den svenska textens genitiv undvikits genom omskrivning med huvudsats: *grāmiesaðir jällt á min noget ’talltitans eviga sysslände’* (17), *an add duäloð ien stsjör og wakkneð ’han vaknade ur en stunds halvslummer’* (37), *tekte add ien felld áv grasi ’vallens tovigga fäll av gräs’* (44), *Byörklovblaðe iro sos nog småspailer ’björklövens små speglar’* (55), *eð gnoll i årstuälum ’årtullarnas gnäll’* (90).

Omskrivning med skilda slag av bisats

1. Indirekta frågesatser: *uur blästn rwien ’luftens vinande’* (69), *ärd á wen kalln add för sig ’lyssnade till mannens sysslor’* (88), *ur... duämärrär wissleð swaguli ’domherrens svaga vissling’* (90). Gg
2. Relativsats: *wattneð so puälled ’vattnets sipprande’* (26), *ien juärdugel so add ien skarpan wainggknjuäkel ’en jordugglas hårda vingknoge’* (49), *Grannt pelsår so raittes á erounggam ’Harungens fina pälsår upprätt’* (56), *skuggam so war flekkun áv lovę upi äl drum ’alarnas fläckiga lövskugga’* (60), *såę so skräkt ini wiðim ’sågens skrik i trä’* (60), *luämin so skräkt ’lommens rop’* (71), *ruätflakun so ärd að gron ’granens stora rotkaka’* (83), *sjunn so lyst sos je glyöðiet fella ’sjöns lysande smälta’* (105).
3. Komparativa bisatser: *Eð ir it sos dar måyser pil áv ’Det är inte musens kilande’* (53), *uäfriðut sos eð war bitaið um morgun ’i den första morgonens oro’* (66), *ini raingneę sos ini ien ruäme ’i regnets susande rum’* (71).
4. Kausala bisatser: *för an laingtes so ’längtans dragning’* (20), *fer ðier småkäd so stark og klienu ’för den starka och elaka smakens skull’* (24), *fer an war so uppissað og glad ’hetsens glädje’* (48).
5. Temporala bisatser: *Men ses an ar jagað nog taim um morgun ’efter ett par timmars jakt’* (55), *mes buättnbräðe skröpäð ’bottenbrädernas hasande’* (93), *mes blästn gruäv min finggrum ’i dessa stormfingrars grävande’* (99).

Specialfall: lukt, doft, vittring, m.m.

Den svenska textens uttryck *hans, deras, etc. vittring* eller *luk*t eller *dunst* översätts vanligen med *weðreð eter/áv onum, diem* etc. eller *lupt frå* (något): *Weðreð eter ðiem war starkt 'deras egen tunga vittring'* (52), *Weðreð eter ðiem 'Deras vittring'* (59), *weðreð eter onum 'hans dunster'* (59), *weðreð eter gråam 'den gråes vittring'* (83), *Weðreð eter kalle*m 'mannens lukt' (89), *bikann*t *weðreð áv dyö 'dess förtrogna lukt'* (19), *weðreð áv enner 'hennes vittring'* (81), *däve* og *stark lu*pt frå *ðyö so rottneð brott 'upplösningens dävna och starka lukter'* (92). Man gör även omskrivning med verbet *lukta*: *eð lupteð wassu bitaið um morgun 'den tidiga morgonens vassa lukter'* (38), *ukk dier lupteð 'deras lukter'* (60), *Eð dend so 'hans dunst'* (69).

Till sist kan nämnas ett enstaka fall där en genitivkonstruktion delats upp i två uttryck: *i liuäs*nindsjin og *dumbstrikum 'i gryningens dimstråk'* (68).

Sammanfattning

Genomgången av *Rattsjin* visar att genitiv brukas för levande varelser men — med några undantag — inte för föremål och abstraktioner. I de senare fallen görs omskrivningar med nominala sammansättningar, prepositionsuttryck eller helt ny sats. Liknande språkbruk tillämpas även i andra dialekter t.ex. i Överkalixmålet (Källskog 1992:166f.). Också i den talade rikssvenskan finns mer av prepositionskonstruktioner än i skriftspråket (Pitkänen 1979:21, 242; Wessén 1965:27f., 84).

Att dativ kommit att utgöra grunden för genitiv i älvdalskan kan ha många orsaker. Delsing (2003:42) konstaterar att dativ delvis övertagit genitivens roll i dialekter med ett levande bruk av dativ. Intressant i detta sammanhang är Olof Östergrens artikel "Några fall av kasusväxling i fornsvenskan" från 1901 (18ff.) där han behandlar fall med genitiv med *e* för *a* i *Barlaam och Josaphat*, t.ex. *aff solinne hita*. I de fall han funnit föregås genitiven av en preposition som styr dativ som därigenom trängt in på genitivens funktionsområde, och då speciellt i en period då känslan för kasus var under avtagande.

Possessiv dativ var emellertid inte främmande för fornsvenskan. Elias Wessén (1965:17) anger några exempel från runinskrifter: STUP TRIKILA I STAFN SKIBI (Sö 164) 'han stod manliga i skeppets

stam', ÐAIM HIT KILA MUÐIR (U 372) 'deras moder hette Gilla'. Lars Steensland (2003:372) ger ett fiktivt exempel på hur dativ via prepositionsuttryck med betydelsen 'äga' reducerats till enbart dativ i älvdalskan: *att'n ad kallem* > *att'n kallem* > *kallemes att*.

Enligt John Helganders (2004:29) undersökningar minskar bruket av dativ i talspråket. Dativens successiva försvinnande har fått konsekvenser för sättet att uttrycka genitiv. I äldre mål — liksom i översättningen här — fanns två alternativ: framförställd bestämd dativ + *es* eller efterställd ren dativ. Vanligtvis använder man nu i talspråket nominativ + (*e*): *kulla(e)s buok* 'flickans bok', *kullures buok* 'flickornas bok' (Helgander 2004:30).

Referenser

- Björklund, Stig. 1958. "Gammalt och nytt i Älvdalsmålet." I: *Älvdalens sockens historia*. Del 5. Red. Severin Solders m.fl. Sid. 149–193.
- Delsing, Lars-Olof. 2003. "Syntaktisk variation i nordiska nominalfraser". I: *Dialektsyntaktiska studier av den nordiska nominalfrasen*. Red. Øystein Alexander Vangsnes, Anders Holmberg & Lars-Olof Delsing. Oslo. Sid. 11–64.
- Ekman, Kerstin. 1986. *Hunden*. Uddevalla.
- 2000. *Rattsjin*. Övers. till älvdalska av Bengt Åkerberg och arbetsgrupp i Ulum Dalska. Falun.
- Helgander, John. 2004. "Dalmålen från utbildning mot upplösning. Faktiskt beteende och attityder." I: *Vår språkliga spännvidd*. Red. Andreas Östborn. Stiftelsen Bonäs bygdegård. Uppsala. Sid. 15–52.
- Hellquist, Elof. 1948. *Svensk etymologisk ordbok*. Tredje upplagan. Lund.
- Källskog, Margareta. 1992. *Attityd, interferens, genitivsyntax. Studier i nutida överkalixmål*. Dialekt- och folkminnesarkivet Uppsala. (Publications of the Institute of Dialect and Folklore Research Uppsala. Ser. A:18.). Uppsala.
- Levander, Lars. 1909. *Älvdalsmålet i Dalarna. Ordböjning och syntax*. (Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif IV.3). Akademisk avhandling. Stockholm.
- 1928. *Dalmålet, beskrivning och historia*. Del II. Uppsala.
- Norde, Muriel. 1997. *The history of the genitive in Swedish. A case study in degrammaticalization*. Akademisch Proefschrift. Amsterdam.
- Nyström, Gunnar & Sapir, Yair. 2005. *Introduktion till älvdalska. Provversion ämnad för universitetskursen*. Stencil. Uppsala universitet. Institutionen för nordiska språk. Uppsala.
- Pitkänen, Antti J. 1979. *Binominala genitivistiska hypotagmer i yngre nusvenska*. Avh. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 484. Humanistiska avhandlingar 1.).
- Steensland, Lars. 2003. "Älvdalska". I: *Världens språk, en typologisk och geografisk översikt*. Red. Karina Vamling & Jan-

- Olof Svantesson. Institutionen för lingvistik. Lunds universitet.
Sid 361–375.
- 2006. *Liten älvdalsk-svensk och svensk-älvdalsk ordbok*. Andra utökade upplagan. Mora.
- Wellander, Erik. 1956. "Zum Schwund des Genitivs." I: *Fragen und Forschungen im Bereich und Umkreis der germanischen Philologie. Festgabe für Theodor Frings zum 70. Geburtstag 23. Juli 1956*. Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Sprache und Literatur. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin 8). Berlin. Sid 156–172.
- Wessén, Elias. 1969. *Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära*. Lund.
- 1971. *Svensk språkhistoria II. Ordbildningslära*. Lund.
 - 1965. *Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax*. Lund.
- Vikør, Lars S. 2004. *Dialektar som skriftspråk i tre norske distrikt*. Oslo.
- Åkerberg, Bengt. 2004. *Grammatik 2004. För kurser och självstudier i älvdalska*. Stencil författaren.
- Östergren, Olof. 1901. "Några fall av kasusväxling i fornsvänskan". I: *ANF 18. Ny följd 14:1*. Sid. 17–52.

Summary

Ulla-Britt Lundqvist: Standard Swedish genitive -s in a translation to Elfdalian

Genitive is a rarely used grammatical case in Elfdalian. In my paper I study how Swedish -s-genitive was rendered in translation into Elfdalian. My material is the book *Rattsjin* ('The Dog', 2000), a translation of the Kerstin Ekman's Standard Swedish tale *Hunden*. The translation was carried out by a group of Elfdalian speakers under the leadership of Mr Bengt Åkerberg.

My paper shows that the Swedish genitive case was handled differently in Elfdalian when referring to living creatures on the one hand and to objects or abstract concepts on the other. For living creatures, either the dative case plus -es-ending was used before the core noun or merely the dative case after the core noun. When it came to concrete objects, it was highly common to use compounded nouns whose first element likewise was a noun, inflected according to the old Scandinavian paradigm, e.g. -u- in Elfd. *stugudörum* for Swe. 'stugans dörr' and -o- in Elfd. *rövotassum* for Swe. 'rävtassarna'. Other solutions were paraphrases with prepositional phrases, e.g. Elfd. *swertq i wattne* for Swed. 'vattnets svärta', *bljommend tak yvir tekte* for Swe. 'vallens blommande tak' or the creation of new sentences, main clauses or subordinate clauses, as in *eð gnoll i årstuälum* for Swe. 'årtullarnas gnäll' or *luämin so skräkt* for Swe. 'lommens rop'.

3. Orsamålet, älvdalskans grannspråk

Eva Olander

Inledning

I Övre Dalarna finns flera olika sockenmål som är besläktade med älvdalskan. Som infödd talare av orsamål och som forskarstuderande har jag haft stort utbyte av att studera älvdalska, och jag har med intresse följt de senaste årens arbete med och forskning kring älvdalskan. Vid denna "Andra konferens om älvdalska" vill jag passa på att ge en kort presentation av orsamålet och ställa det i relation till älvdalskan. De olika sockenmålen i dalmålsområdet hör ihop. En beskrivning av älvdalskan blir inte komplett utan en beskrivning av dess grannspråk.

Syftet med min artikel är att ställa orsamålet i relation till älvdalskan genom en enkel kontrastiv presentation på olika språkliga nivåer: fonologiskt, morfologiskt och syntaktiskt. Inledningsvis berör jag även språksituationen i Orsa under 1900-talet och fram till idag, samt frågan om ömsesidig förståelse mellan orsamålet och älvdalskan.

Älvdalska och orsamål är två av Ovansiljans sockenmål (Levander 1925, 1928). Mora- och orsa- och älvdalsmålen är alla belagda i texter alltsedan 1600-talet. Den äldsta kända texten på orsamål är en bröllopsdikt från 1676 av Andreas Floraeus, som var prästson från Orsa (Björklund 1959). Under 1600-talet var sockenmålen mer lika varandra än senare, men ändå tillräckligt olika för att särskiljas. Johan Eenbergh från Orsa, som var universitetsbibliotekarie och senare professor i Uppsala, ville översätta delar av Bibeln till dalmål. 1693 började han med att översätta julevangeliet till mora-, orsa- och älvdalsmål och skrev om "Dahlske Språketz, uti sine tre dialecter" (se vidare Martin Ringmars bidrag till denna konferens). De olika sockenmålen i Ovansiljan har ofta gjort starkt intryck på besökare. Det var Anders Zorns moramål

som gav Albert Engström en ”smak av blod och hedendom i munnen”.¹⁹

Idag befinner sig alla sockenmålen i stark förändring och upplösning. En beskrivning av dem bör därför utgå från ett äldre och stabilare språkstadium. I kompendiet till sin universitetskurs i älvdalska definierar Nyström och Sapir (2005) ”den klassiska älvdalskan” som ”en älvdalska som från äldre tid har bevarat strukturen inom fonetik, fonologi, grammatik och syntax och som var den dominerande bland älvdalsktalarna under första delen av 1900-talet, och som alltså är bekant för äldre i Älvdalen.” Ett motsvarande ”klassiskt orsamål” har beskrivits av Boëthius (1918, 1923, 1957) och Levander (1925, 1928). Min beskrivning utgår från dessa källor. Orsamålet brukar framhållas som det enhetligaste av ovensiljans sockenmål. Skillnaderna mellan bymälen är ändå tydliga för orsamålstalarna, dock främst mellan Skattungbyn, med byarna däromkring, och övriga Orsa.

Under 2010 planeras utgivningen av *Orsaord, en orsamålsordbok* (Ohlsén och Olander). Den beskriver ett orsamål som känns igen och delvis ännu talas av den äldsta generationen i Orsa. Flera av de språkprov som citeras i denna artikel har hämtats från ordbokens manuskript.

Under 2010 utkom *Orsaord, en orsamålsordbok* (Ohlsén och Olander). Den beskriver ett orsamål som känns igen och delvis ännu talas av den äldsta generationen i Orsa. Flera av de språkprov som citeras i denna artikel har hämtats från ordboken.

Språksituationen i Orsa

Den som främst beskrivit orsamålet är Johannes Boëthius. Han berättar själv att när han kom till Orsa med sina föräldrar (troligen åren kring 1890) var ”svenskan” ett okänt språk för små barn, och äldre personer kunde inte tala riksspråket (Boëthius 1957).

Boëthius beskrivning av förhållandena på 1950-talet ger intrycket av att det fanns goda förutsättningar för orsamålets framtid, med en

¹⁹ ”På andra sidan duken står Zorn och målar och talar sitt hemlands tungomål. Jag förstår ännu inte ett dugg, men det ger en smak av blod och hedendom i munnen, då jag härmar det.” (Engström “Mitt liv och leverne”)

positiv attityd bland talarna och med skolbarn som kunde skriva på orsamål. De uppmuntrades uppenbarligen av skolan att skriva på sitt modersmål. In på 1960-talet trycktes sådana uppsatser i Orsa Skoltidning.

Skolundervisningen måste till stor del hållas på orsamål under det första skolåret, helst av lärare från socknen. I de högre årskurserna kunde orsamålet behöva användas som hjälpspråk i skolan och detta förhållande gällde enligt Boëthius ”ända till för något tiotal år sedan” (Boëthius 1957: 618), alltså in på 1940-talet.

Han beskriver sedan situationen på 1950-talet. Förmågan att tala riksspråk hade gått framåt samtidigt som så gott som alla orsabor, som lärt sig det som sitt modersmål, talade orsamål. Åtskilligt på orsamål fanns i tryck och barnen uppmuntrades av skolan att skriva uppsatser på orsamål som publicerades i Orsa Skoltidning.²⁰ Om dessa uppsatser skriver Boëthius: “Det orsamål de använt visar, att även de, som nu äro i skolåldern, på det hela taget veta att rätt begagna sig av orsamålets gamla former” (Boëthius 1957: 631). Boëthius befarade att “den tiden kan komma, då orsamålet försvinner i sin renhet och ersättes av ett fult blandspråk. Ännu tala dock barnen i allmänhet rent orsamål med de gamla, forntrogna böjningsformerna” och “till all lycka finns numera en helt annan förståelse för orsamålets skönhet och egenart, än vad fallet var i min ungdom” (Boëthius 1957: 619).

Boëthius beskrivning av förhållandena på 1950-talet ger intrycket av att det fanns goda förutsättningar för orsamålets framtid, med en positiv attityd bland talarna och med skolbarn som kunde skriva på orsamål, uppmuntrade till detta av skolan. Sedan dess har dock andelen orsamålstalare minskat. 1999 gjordes en stor språkenkät i skolorna i dalmålsområdet. Enkäten genomfördes av föreningen Dalmålsakademien och den presenteras i en rapport (Olander och Måsan 2005). I Orsa uppgav 2,4 % av barnen (4-12 år) och 22,6 % av deras föräldrar att de “talar dalmål”. Motsvarande siffror i Älvdalen var högre i Dalmålsakademins enkät, men senare undersökningar (presenterade bl. a. vid denna konferens) visar att

²⁰ Orsa Skoltidning gavs ut åren 1931-85 av Orsa lärarförening som ett forum för kontakten mellan skola och föräldrar. Den var också en kulturtidskrift som särskilt under de första åren ofta publicerade texter på orsamål.

även antalet älvdalsktalare minskar. De som ännu talar orsamål använder det också i allt mindre utsträckning (Olander 2005).

Om orsakerna bakom såväl orsamålets särprägel som att det nu tycktes vara på väg att dö ut, skrev Benkt Granholm, lärare och själv orsamålstalare, i Orsa skoltidning 1969: "...att vi först nu börjat svikta i vår absoluta tro att Orsa är världens centrum och att det är synd om utbölingarna – och det i sin tur hänger nog ihop med att även här *individens* personlighet kommit att betraktas som viktigare än socknen och byn, de kollektiva personligheterna." Trots sin egen personliga önskan att de nya generationerna orsabor skulle, utöver riksspråket, lära sig att behärska och bevara sina förfäders dialekt, förmodade han att orsamålets utdöende vore en större förlust för språkforskarna är för orsaborna själva.

Till Orsa-Skattunge Hembygdsförenings hundraårsjubileum 2010 utkommer den ovan nämnda ordboken, *Orsaord*. Den vänder sig främst till alla som förstår eller talar orsamål, men en förhoppning är att den även ska kunna bidra till att orsamålet blir mer känt och uppmärksammat även utanför Orsa.

Ömsesidig förståelse mellan orsamål och älvdalska

Älvdalsmålet brukar anses svårt att förstå även för talare av andra ovansiljansmål. Omvänt kan talare av älvdalska ha svårigheter att förstå orsamål. Till största delen beror dessa svårigheter på ovana. Ordförrådet är till stor del gemensamt, även om en del olikheter förekommer: "stund" heter på älvdalska *stjyöra* men på orsamål *fläkk*, "näsa" heter på älvdalska *nev*, men på orsamål *näsär*.

Vissa karaktäristiska drag i älvdalskan, som prosodin och nasaliteten, är visserligen påfallande för en orsamålstalare, men de försvårar inte förståelsen. Andra företeelser i älvdalskan vållar troligen större problem:

- Den omfattande apokopen kan göra det svårt att känna igen orden.
- De många diftongerna och överhuvudtaget den annorlunda vokalismen gör det ibland svårt att uppfatta orden.
- Att (frikativt) *d* ibland ersätts av *r* är förvirrande.

För språkbrukaren handlar den ömsesidiga förståelsen dels om effektiv kommunikation, dels om känsla av samhörighet. Här finns också en stor individuell variation, bl a beroende på vanan att höra sockenmålen talas. När de olika sockenmålen används allt mindre blir också möjligheten att höra dem mindre och den ömsesidiga förståelsen minskar. Utvecklingen mot större gemenskaper än den egna socknen får inte heller som inte som effekt att sockenmålen närmar sig varandra, utan snarare att de närmar sig svenskan.

Fonologi

Fonologiskt har orsamål och älvdalska mycket gemensamt, men skiljer sig också tydligt åt på flera punkter. Min jämförelse utgår från den beskrivning av älvdalskans fonologi som finns i Lars Steenslands översikt över älvdalskan (Steensland 2000). Den främsta källan till fonologin i orsamålet är Boëthius doktorsavhandling om orsamålets ljudlära från 1918. Han utförde sina undersökningar huvudsakligen under åren 1901–1908 (Boëthius 1918: 8). Där ned-tecknar han språkljuden med landsmålsalfabetet, beskriver dem fonetiskt och går igenom deras distribution i ordförrådet. Han räknar upp ett stort antal vokal- och konsonantljud. Jag har med fonologisk analys reducerat dem till åtta vokalfonem och sexton konsonantfonem med tillhörande allofoner. Jag betecknar fonemen med vanliga svenska bokstäver och använder samma stavning som i den kommande ordboken, *Orsaord*.²¹

Prosodi, kvantitet, apokope

Det är inom prosodin som orsamål och älvdalska tydligast skiljer sig från varandra. Liksom älvdalskan har orsamålet tonaccent med akut och grav accent, men accentkontrasten uttrycks inte på samma sätt. Ordaccenternas realisation är den punkt där de båda språken är mest olika. Älvdalskan har, liksom mälardalsdialekterna, vid lexikaliskt uttal en grav accent med tvåtoppig grundtonskontur som skiljer den från den akuta accentens entoppiga kontur. Orsamålet har istället en

²¹ Ordbokens stavning speglar uttalet i orsaby Våborg.

kontrast mellan tidig (akut) och sen (grav) grundtonstopp i den betonade stavelsen (Meyer 1937 och 1954, Olander 2002). Tidiga forskare ansåg att orsamålet saknade accentdistinktion. Att kontrasten är svår att uppfatta för talare av mälardalsdialekt bekräftas av en experimentell undersökning av tonperception (Olander och Eriksson 2005).

Enligt Boëthius har orsamålet tre accentsystem: accent 1 (akut), accent 2 (grav) samt ”jämviktsaccent” (Boëthius 1918: 15 ff). Jämviktsaccenten uppstår i kortstaviga ord med grav accent. Sambandet mellan accent och kvantitet är utmärkande också för älvdalskan vars kvantitetssystem är komplicerat med såväl kortstavighet som överlängd. När Boëthius gjorde sina uppteckningar tycks kortstavigheten ha varit på väg att försvinna i orsamålet. Vokalen i de gamla kortstaviga ordens rotstavelse beskrivs som ”halvlång eller halvkort; blott någon gång kan den i äldre personers tal vara i det närmaste helkort. I Skattungbyn är däremot den gamla kortstavigheten någorlunda väl bibehållen” (Boëthius 1918: 13). Boëthius beskrev alltså ett kvantitetssystem i förändring. I dagens orsamål saknas kortstavighet i de flesta bymål. Att kortstavigheten ännu idag är bevarad i Skattungbyn bekräftas dock av Kristoffersen (under utgivning).

Apokope, dvs bortfall av obetonad ändelsevokal, är omfattande i älvdalskan. Även orsamålet har apokope, men i mindre utsträckning. Ett stycke älvdalska översatt till orsamål får belysa skillnaderna mellan orsamål och älvdalska. (Tack till Gunnar Nyström för det älvdalska språkprovet.)

Älvdalska

Sågum (att) Ann sát dar upq̄ ien launggsät. Og eð tuold it laindj föld q̄ add mikkell påyk ringgum sig. Og Niss lit: ”Ja ukin edd it wilað sittj briewið ien slaik finkull!”

Orsamål

Wi sågöm (att) Ånnö sát dar upo jenö lönnggsäti. Ö ä twöld int ländjä fäld o add mikkla pöjka iringg si. Ö Nissä lit: ”Ja ukön ädd int wil sittja brewi jenå slajka finå kullö!”

Svensk översättning

Vi såg att Anna satt där på ett långsäte. Och det tålde (dvs. dröjde) inte länge förrän hon hade många pojkar omkring sig. Och Nisse sade: ”Ja vem skulle inte vilja sitta bredvid en sådan vacker flicka!”

Orsamålets apokope berör verb och sammansättningar. I exemplet ovan apokoperas verben *twöld*, *add*, *ädd*, *wil*. Om Nisse i exemplet ovan hade haft ett gårdsnamn, t.ex. Haga Nisse hade han på orsamål hetat *Ågå Niss*, alltså med apokope. Sammansatta namn apokoperas gärna i orsamålet, t.ex. *Lindändj* 'Lindänget', av *ändjä* 'änge/änget'.

Med en annan ordföljd i exemplet ovan hade även det första verbet förlorat sin ändelse. *Wi sågöm* 'vi såg', men *do såg wi* 'då såg vi'. När ett pluralböjt verb står före subjektet faller ändelsen bort, men den grava accenten bibehålls och markerar att verbet har kvar sin pluralböjning. Jämför *nu kúm i* 'nu kommer jag' (med akut accent) och *nu kùm däm* 'nu kommer de' (med grav accent). När subjektet står före verbet behålls ändelsen: *däm kumå* 'de kommer'. Detta samband mellan ordföljd och verbändelser gäller dock inte i alla orsabyar.

Vokaler

Det älvdalska vokalsystemet har nio monoftonger, sex diftonger och en triftong. Därtill kommer motsvarande nasalerade vokaler (Steensland: 367). Enligt min analys består orsamålets vokalsystem av totalt åtta fonem. Boëthius räknar även med ett antal diftonger. Dessa har jag analyserat som kombinationer av en vokal och halv vokaler *j* och *w*, se Tabell 1.

En sådan analys följer dels en fonologisk enkelhetsprincip, dels den stavningstradition som varit vanligast i Orsa och som också följs i den kommande ordboken.

i		u	o
e	ö		å
ä			
			a (å)

Tabell 1: Orsamålets vokalfonem (allofon inom parentes)

Kommentarer:

Orsamålet saknar ett y-fonem. Detta har genom delabialisering av de rundade vokalerna övergått till *i* (*bi* 'by'). Motsvarande delabialisering sker av *ö* (*smer* 'smör').

Till a-fonemet hör en allofon som uppträder i kontakt med nasal konsonant. Detta ljud betecknas här med bokstaven *å* (i enlighet med ordbokens ortografi). Detta rena å-ljud är mer eller mindre utpräglat, men utmärkande för orsamålet, t. ex. *få:mo* 'farmor', *ånn* 'han' (pron.). Det tycks dock ha varit en nyhet i språket när Boëthius skrev sin ljudlära. Boëthius inför ett särskilt landsmålstecken för detta ljud och behandlar det tillsammans med a-ljudet. "ø uppträder blott som variant till *a* och *a* nämligen då detta skulle komma att stå i närheten av nasal, ock är självt oftast något nasalerat" (Boëthius 1918: 23). Denna nasalering är dock inte så stark och användningen inte konsekvent. "I yngre personers tal visar ø tendens att övergå till rent å-ljud" (ibid. not 2). Som exempel anger han *någöl* 'nagel' och *snåra* 'snara'.

Om nasalering av vokaler skriver Boëthius: "I Skattungbyn kunna alla vokaler nasaleras, ock nasalering är icke inskränkt till närheten av nasal, utan förekommer även framför äldre, i urgermansk, urnordisk eller senare tid bortfallna nasaler samt i vissa andra fall" (Boëthius 1918:112f). Den nasalering av vokaler som är så karaktäristisk för "den klassiska älvdalskan" tycks alltså ha varit ett utmärkande drag även i delar av Orsa.

Boëthius beskriver också ett antal diftonger, en fallande och två stigande. Den fallande diftongen analyseras här som en kombination av vokalfonemet /a/ och halvvokalen /j/ och skrivs *aj* eller *a:j*. (Kolon efter vokalen markerar att den uttalas som ett långt och bakre *a*.) Den motsvarar gammalt långt *i*: *a:js* 'is', långt *u*: *a:js* 'hus' och långt *y*: *ka:jta* 'springa' (*kyta). Den har (i likhet med *a*) en allofon

som uppträder i kontakt med nasal, t. ex. *lâ:jn* 'lin', *mâ:js* 'mus', *knâ:jta* 'knyta'.

Den stigande diftong som går tillbaka på gammalt *o*, och motsvaras av *uo/uä* i älvdalska, skrivs här ortografiskt som *wö* och analyseras som en kombination av halvvokalen *w* och vokalfonemet /*ö*/.²² Boëthius räknar också med en stigande diftong som inleds med *j*. Denna behandlas bland konsonanterna nedan.

Sambandet mellan gamla diftonger och långa vokaler i älvdalska och orsamål framgår av Tabell 2.

²² Boëthius (1918 s. 73) har en lista över ord som har denna diftongering i älvdalska men inte i orsamål.

fornväst-nordiska	älvdalska	orsamål	svenska
diftonger			
au	o <i>oga</i>	ö <i>öga</i>	ö <i>öga</i>
ei	ie <i>bien</i>	e <i>ben</i>	e <i>ben</i>
	ie <i>iega</i>	je <i>jega</i>	e/ä <i>äga</i>
øy	ä <i>räk</i>	ä <i>räk</i>	ö <i>rök</i>
långa vokaler			
í	ai <i>ais</i>	aj (åj) <i>a:js</i>	i <i>is</i>
ú	au <i>aus</i>	aj (åj) <i>a:js</i>	u <i>hus</i>
ý	åy <i>kåyta</i>	aj (åj) <i>ka:jta</i>	y <i>*kyta 'spri nga'</i>
ó	uo/uä <i>buok</i>	o <i>bok</i>	o <i>bok</i>
	uo/uä <i>uord</i>	wö <i>wörd</i>	o <i>ord</i>
ó	yö <i>syöt</i>	e <i>set</i>	ö <i>söt</i>

Tabell 2: Gamla diftonger och långa vokaler i älvdalska, orsamål och svenska

Konsonanter

Jag räknar med sexton konsonantfonem i orsamålet. Se Tabell 3.

klusiler	p / b		t / d		k / g
nasaler	m		n		(ng)
tremulant			r		
approximanter	(w)			j	
frikativor		f / v	s		
affrikator			tj/dj		
lateral			l (sl)		

Tabell 3: Orsamålets konsonantfonem (allofoner inom parentes)

Kommentarer:

Liksom älvdalskan saknar orsamålet *h*. Orsamålet saknar älvdalskans frikativa *d* och *g*. Affrikatorna /tj/ och /dj/ liknar de motsvarande älvdalska (*tjet* 'kött' och *djet* 'get'), men till skillnad från i älvdalskan skiljer de sig inte från /tj/ i *tjökk* 'tjock' och /dj/ i *djop* 'djup' (Boëthius 1918: 118,142).

Approximanterna (halvvokalerna) *j* och *w* räknas av Boëthius till vokalerna, men jag har valt att betrakta dem som konsonanter. Fonemet /j/ motsvarar riksspråkets *j*, men det beskrivs av Boëthius också som dels en del av en stigande diftong uppkommen genom diftongering (*jega* 'äga') eller brytning (*bjar* 'berg') (Boëthius 1918: 61 ff), dels som beståndsdel i den fallande diftongen som jag skriver som *aj* och *åj*. Allofonen *w* (till fonemet /v/) beskrivs av Boëthius dels som motsvarighet till riksspråkets uddljudande och postkonsonantiska *v* och dels som en del av den stigande diftong som går tillbaka på gammalt *o* och som jag skriver som *wö*.

Orsamålet saknar idag "tjockt" *l*. För drygt hundra år sedan pågick försvinnandet av detta ljud i orsamålet. Boëthius noterar att bruket var inkonsekvent och kunde växla även hos samma person: "I allmänhet tyckes den äldre generationen ock den medelålders manliga mera använda *l* under det att den medelålders kvinnliga ock den yngre generationen hålla på att lägga bort *l*" (Boëthius 1918: 125f) Enligt Steensland är bruket av tjockt *l* numera vacklande också i älvdalskan (Steensland: 365).

Allofonen *sl* står för ett tonlöst *l*, som följs av ett tonande *l*. T.ex. *tjossilä* 'kjöl'. Motsvarighet till detta ljud finns i även älvdalska. Detta ljud är på väg att försvinna i dagens orsamål. Det brukar inte betecknas särskilt i skrift.

Nasalen *ng* uttalas med ett efterföljande *g* (utom när den följs av konsonant) och skrivs i ordbokens ortografi *ngg*. Motsvarande ljud finns i älvdalska. Även detta ljud är ovanligt i dagens orsamål. Boëthius skriver: "Detta *g* saknas stundom särskilt i yngre personers tal" (Boëthius 1918: 133 not 2).

Morfologi

Älvdalskans morfologi är utförligt beskriven (Levander 1909, Åkerberg 2004). För orsamålet finns ingen motsvarande beskrivning. Den främsta källan till ”det klassiska orsamålets” morfologi är Levanders ordböjningstabeller (1928: 170-253). Dessa har till stor del hämtats från Boëthius (opublicerade och ofullbordade) paradigmsamling (1923).

Här finns inte utrymme för mer än några nedslag i orsamålets morfologi; framställningen begränsas till en kort presentation av några böjningsmönster för substantiv och verb. Här, liksom för övriga ordklasser, överensstämmer ordböjningen i stora drag med älvdalskans, men en del skillnader finns. Liksom älvdalskan har orsamålet också många sammansatta prepositioner och adverb som bildar ett rikt system av uttryck för rumsliga relationer. Dessa går jag dock inte in på här.

Substantiv

Substantivböjningen får representeras av ett svagt femininum: *kulla* ’flicka’. Se Tabell 4.²³

	sing.		plur.	
	obest.	best.	obest.	best.
nom.	kull-a	kull-a	kull-ör	kull-or
dat.	kull- ö ²⁴	kull-’n	kull-öm	kull-ömå
ack.	kull-ö	kull-o	kull-ör	kull-or
gen.	-	kull-önör	-	kull-ömår

Tabell 4: *Böjning av substantivet kulla ’flicka’*

²³ Ingen skillnad i böjningen görs mellan (det långstaviga) *kulla* och (det tidigare kortstaviga) *fluga*.

²⁴ Jag använder ö-vokal i ändelserna i enlighet med stavningen i den nya ordboken *Orsaord*.

Paradigmet överensstämmer väl med motsvarande älvdalska som beskrivs av Levander (1909). Några skillnader finns dock: hos svaga femininer markeras i orsamålet ingen skillnad mellan obestämd och bestämd form i nominativ singular. (Denna skillnad uttrycks ju i älvdalska genom nasalering av ändelsevokalen i bestämd form och nasalerade vokaler saknas i orsamålet.) Orsamålet har en särskild form för bestämd form i dativ plural, med ändelsen *-öma*. (En motsvarande form har också funnits i älvdalskan. Levander anmärker att man någon gång kunde höra en sådan hos äldre personer.) Även i nominativ och akkusativ plural finns en skillnad mellan obestämd och bestämd form. (Levander anmärker att denna skillnad finns i älvdalskan i vissa byar.) Orsamålets genitiv har ändelser på *-ör/-ar*. (Liksom älvdalskans genitivändelse *-es* fogas den till dativformen.)

Den älvdalska kasusböjningen har förenklats sedan den beskrevs av Levander. Formupplösningen hos just detta paradigm har beskrivits av Åkerberg 1957. Enligt Steensland är oppositionen mellan nominativ och akkusativ i princip upphävd i älvdalskans kasussystem (Steensland: 370).

I orsamålet upprätthålls skillnaden mellan nominativ och akkusativ. Boëthius beskriver denna levande akkusativ under 1950-talet: "En orsamålstalande skrattar åt en riksspråkstalande som säger: *I så(g) je stur kulla* istället för *I så(g) jena stura kullu* 'jag såg en stor flicka'. Så säker är ännu språkkänslan, att man ej ens hör ett barn i skolåldern göra sig skyldig till ett sådant språkfel." (Boëthius 1957: 621).

Ytterligare en skillnad mellan orsamål och älvdalska är böjningen av personnamn. Levander (1909) har med personnamnen bland sina substantivparadigm men Åkerberg (2004) konstaterar att sådan böjning nu tycks ha försvunnit helt i älvdalskan. I orsamålet är denna böjning fullt levande: *War i Katra? A du sitt Katrán? 'Var är Karin? Har du sett Karin?'*, *War i Jugå? A du sitt Jugån? 'Var är Johan? Har du sett Johan?'*, *Wi wåm när Järka 'Vi var hos Erik'*, *Itta i Katránör kulla 'Det här är Karins flicka'*, *Ånn wa åv Davidar fotji 'Han var av Davids släkt'*.

En del namn har även en form av vokativ: *Är o nu Lass! 'Hör på nu Lasse!'*

Verb

För att representera orsamålets verbböjning har jag valt verbet *gö* "gå". Se Tabell 5.

	pres.	pret.
sing.	<i>gör</i>	<i>djikk</i>
plur. 1	<i>gömm</i>	<i>djinggöm</i>
plur. 2	<i>göi</i>	<i>djinggi</i>
plur. 3	<i>gö</i>	<i>djinggä</i>

Tabell 5. *Böjning av verbet gö 'gå'*

- Supinum: *gändji*, t.ex. *Wört ar-änn gändji? 'Vart har han gått?'*
- Imperativ (sing.): *gök*, t.ex. *Gök ättör pöjkömå! 'Gå och hämta pojarna!'*
- Imperativ (plur.): *göndji*, t.ex. *Göndji börta tittö! 'Gå till moster!'*
- Presens particip: *gönggönd*, t.ex. *Pöjkär kå:m gönggönd. 'Pojarna kom gående'*
- Fler exempel på användning av presens particip: *kwönn i stjäränd 'kornet är färdigt att skära' (av tjära 'skära'), kwött'n i tögänd 'grisen är färdig att slakta' (av tågå 'ta')*.
- Preteritum particip: *gändjin*, t.ex. *Du a mitji skårå ogändjigån (ack.) du. 'Du har mycket skare ogången du.'* (dvs. 'du är oerfaren')

Particip kan alltså böjas i ackusativ. Detta gäller även presens particip: *i a sitt jänn livöndösan bjänn 'jag har sett levande björn'* (Levander 1928: 252-253). Preteritum particip av svaga verb slutar på stavelsebildande 'n: *molad'n 'målad'*. I Skattungbyn saknas dock denna ändelse (idag endast hos äldre talare), liksom ändelsen i supinum: *mola 'målat/målad'*.

- Konjunktiv: *gändjä*, t.ex. *Ä wä för bra, um däm gändj (med apokope) börta mo:mo. 'Det vore då bra, om de ginge till mormor.'*

Fler exempel på användning av konjunktiv: Dändå i sö avavill, sö ånn täj börtum ela jordi, um ånn dugdä. 'Den där karln är så girig, så han toge bortom hela jorden, om han kunde' (från Ernst Grandells ordsamling, ULMA acc. 8618). Um ånn djärd nöd fändj ånn för stånå. 'Om han gjorde något, finge han naturligtvis stanna'. Um i äddj nid äpplo, fändj i nug strik 'Om jag högge ned äppelträdet, finge jag nog stryk'.

Orsamålet har alltså konjunktivböjning av flera verb. I älvdalskan finns konjunktiv endast av två verb: *edde* (av *åvå* 'ha') och *wäre* (av *wårå* 'vara') (Levander 1909: 88). I övrigt uttrycks konjunktiv i älvdalskan genom omskrivning med *edde* och en supinumform av *åvå* (*að*): *Um ig edd it að uärteð so trätt, edd ig að sitt Rapport 'Om jag inte hade blivit så trött, hade jag sett Rapport'*. Exemplet är hämtat från Åkerberg (2004: 124).

Några syntaktiska företeelser i orsamålet och älvdalskan

Orsamålet har, i likhet med älvdalskan, ett utvidgat bruk av efterställd artikel (substantivets bestämda form) med generisk/partitiv användning och när svenskan har "naken form" (jf.. Levander 1909). Den bestämda formen uppfattas som substantivets "grundform" eller "uppslagsform": *Wi åtöm abbörrn ö gret'n 'Vi åt abborre och gröt'. Ånn a att'n o si 'Han har hatt på sig'*.

Den bestämda formen kan också sättas samman med vissa adjektiv: *Wi åmm nibil'n 'Vi har ny bil'*.

Liksom älvdalskan har orsamålet också såväl dubbel negation som en från svenskan avvikande ordföljd, med negationen efter verbet (jf.. Levander 1909): *Se kåm int ånn aldri att int mer 'Sedan kom han aldrig tillbaka mer'* (eg. 'Sedan kom inte han aldrig åter inte mer'). *Ä a do'nt indjön ällör we jot 'Ingen annan har då varit hit'* (eg. 'Det har då inte ingen annan varit hit'). *Stupp att wölo, sö må:jsär kum int att! 'Stoppa igen hålet, så råttorna inte kommer tillbaka'* (eg. '... så råttorna kommer inte åter'). *Sjå fär di, sö du snivlör'nt evör ta:jto 'Se dig för, så du inte snubblar över hökorgen'* (eg. 'se för dig, så du snubblar inte ... '). *Wa-enti ogumer ass'nt! 'Varen icke förskräckta!' – ängelns ord till herdarna i julevangeliet* (Jonsson 1966). Negationen är här inkorporerad i verbet.

Ett från standardsvenskan avvikande bruk av perfektum i orsamålet beskrivs och analyseras i min c-uppsats (Hansson 1989) och älvdalskan tycks likna orsamålet även här. Perfektum kan användas när svenskan skulle ha haft preteritum, och man har gärna flera satser efter varandra i perfektum. Ett exempel ur en inspelning (ULMA Bd. 5824) får illustrera företeelsen: *däm a aft tjinör... ö wi ämm feri börti budär dö wåri a we. Ö ed a we bästa sö a funnes ed, dö änn a fändji far börti budär... näj wa bra ä a weri! 'de har haft kor... och vi har farit till fäbodarna då våren har varit. Och det har varit det bästa som har funnits det, då man har fått åka till fäbodarna... nej vad bra det har varit!'*

Enligt min analys används preteritum och perfektum med olika innebörd i orsamålet. En sats i preteritum handlar om en händelse i förfluten tid. Motsvarande sats i perfektum handlar om ett generellt skeende eller en obestämt tidsrymd i det förflutna. Det som gäller förhållanden i det förflutna i allmänhet, inte bara vid en viss tidpunkt, uttrycks helst i perfektum: *i kum int ijug ur o a jättad 'jag kommer inte ihåg vad hon hette'* (eg. 'hur hon har hetat'), *ä a funnis öllt sö a we 'det fanns allt möjligt förr'* (eg. 'det har funnits allt som har varit').

Jämför: *dö wi slom 'när vi slog'* (vid ett visst tillfälle), *mäss wi ämm slaj 'medan vi har slagit'* (förr i tiden).

Till sist vill jag ta upp den syntaktiska företeelse i orsamålet, som omnämndes tidigare i denna artikel: en förändring av ordföljden medför bortfall av verbens pluraländelser. Orsamålet har personböjning av verb i plural: *wi spilöm, ni spili, däm spilå 'vi/ni/de spelar'*. När subjektet står efter verbet faller pluraländelserna bort: *nu spil wi 'nu spelar vi'* osv. Den grava accenten behålls som en markering av att verbet har kvar sin pluralböjning. Detta samband mellan ordföljd och verbändelser gäller inte i alla Orsas byar, och inte heller i älvdalskan.

Ovansiljansmålens syntax är fortfarande lite utforskad. Nyligen framlades dock en avhandling av Piotr Garbacz, som behandlar ordföljd i älvdalskan, och han nämner som ett av avhandlingens syften att tjäna som en startpunkt för ett djupare studium av syntaxen hos såväl älvdalskan som dess närmaste grannspråk (Garbacz 2010:19).

Avslutande reflexioner

Orsamålet och andra ovansiljansmål är inte så välkända och väl beskrivna som älvdalskan. Denna artikel vill belysa en del av spänningsfältet mellan likhet och olikhet för att göra fler uppmärksamma på älvdalskans grannspråk, varav orsamålet är ett.

Orsamålet har en på flera punkter enklare fonologi än älvdalskan, bl a med färre vokal- och konsonantfonem och avsaknad av nasalitet, överlängd och kortstavighet (utom i vissa bymål). Å andra sidan har orsamålet en på flera sätt mer ålderdomlig morfologi än älvdalskan, med bl a konjunktivböjning av flera verb, genitivändelser med *-r* och en levande kasusböjning av personnamn. Inom substantivböjningen har orsamålet fler morfologiska distinktioner än älvdalskan; viktigast är att orsamålet upprätthåller oppositionen mellan nominativ och ackusativ. Även inom syntaxen finns flera drag som såväl förenar som skiljer orsamålet och älvdalskan.

Jag har främst lyft fram skillnader mellan orsamålet och älvdalskan. Samtidigt vill jag betona att det finns mycket som förenar de båda grannspråken. Språkbrukare är bra på att ta vara på språkliga skillnader även när de är små. Det är denna förmåga som gett upphov till dalmålens mångskiftande språkvärld. För den som intresserar sig för det älvdalska språket finns mycket att hämta i att studera älvdalskans närmaste grannar. Trots de olikheter som skiljer orsamålet och älvdalskan från varandra är de i grunden samma språk.

Referenser

- Björklund, Stig (1994 (1959)). *Andreas Floraeus bröllopsdikt på orsamål från år 1676*. I: Dalmålsstudier. Uppsala. s. 79-85.
- Boëthius, Johannes (1918). *Orsamålet i Dalarna. Ljudlära*. Stockholm.
- Boëthius, Johannes (1923). *Orsamålet. Paradigm*. opubl. ULMA acc. 863.
- Boëthius, Johannes (1957). *Orsamålet och dalrunorna*. I: Orsa, en sockenbeskrivning del III. s. 617-638
- Engström, Albert (1953). *Dalarna*. I: Mitt liv och leverne. Stockholm s. 79-81
- Garbacz, Piotr (2010). *Word Order in Övdalian. A study in Variation and Change*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A70, Lund.
- Granholt, Benkt (1969). *Orsamålet – några iakttagelser och funderingar*. I: Orsa skoltidning nr 3. 1969. Orsa.
- Hansson, Eva (1989). *Mäss ik a we litn 'medan jag har varit liten'. Om ett avvikande bruk av perfektum i Orsamålet*. I: Nysvenska studier 69. Stockholm. s. 149-172.
- Jonsson, Jemt Hans (1966). *Bibelwörd o oss-mol. Bibeltexter på orsa-mål*. Orsa.
- Kristoffersen, Gjert (under utgivning). *Fra jamvekt til etterleddstrykk og tonelag 3: Kvantitetsomleggingen i Ovansiljan*. I: Maal og Minne 2010.
- Levander, Lars (1909). *Älvdalsmålet i Dalarna. Ordböjning och syntax*. Stockholm.
- Levander, Lars (1925, 1928). *Dalmålet I-II*. Stockholm.
- Meyer, Ernst A. (1937, 1954). *Die Intonation im Schwedischen I-II*. Studies Scand. Philol. Nr 10-11, Univ. Stockholm.
- Nyström, Gunnar och Sapir, Yair (2005). *Introduktion till älvdalska. Provversion ämnad för universitetskursen*. opubl.
- Ohlsén, Karin och Olander, Eva (2010). *Orsaord, en orsamålsordbok*. Orsa.
- Olander, Eva (2002). *Fonetisk konstans och variation i orsamålets ordaccent*. I: Svenskans beskrivning 25. Åbo. s. 239-250.

- Olander, Eva (2005). *Språkval och attityder. En skolenkät i dalmålsområdet presenterad med Orsa som utsiktspunkt. I: Svenskans beskrivning 26. Växjö. s. 269-277.*
- Olander, Eva och Eriksson, Anders (2004). *Det som är gravt i Orsa kan vara akut i Stockholm. I: Svenskans beskrivning 25. Uppsala. s. 275-284*
- Olander, Eva och Måsan, Sylvia (2005). *Dalmålsstudien – rapport från en skolenkät i dalmålsområdet. opubl. www.dalmalsakademin.se*
- Orsa skoltidning.* utgiven av Orsa lärarförening. 1931-1985.
- Orsamålets ABC.* www.orsakompassen.se
- Steensland, Lars (2000). *Älvdalska. I: Världens språk-en typologisk och geografisk översikt. Inst. f. lingvistik. Lunds univ.*
- Åkerberg, Bengt (1957). *Om böjningen av feminina långstaviga svaga substantiv i singularis i Älvdalsmålet (Lokamålet).* opubl. uppsats vid inst. f. nordiska språk, Uppsala univ.
- Åkerberg, Bengt (2004). *Grammatik 2004. För kurser och självstudier i älvdalska. Älvdalen.*

Summary

Eva Olander: Orsamål, a neighbouring language of Elfdalian

This article claims that the various vernaculars in Upper Dalarna all belong together. A description of Elfdalian is thus not complete without a description of its neighbouring languages and, which can be utile for the scholars who wish to study Elfdalian.

The purpose of the article is to compare *Orsamål* (the vernacular of the parish of Orsa) and *Elfdalian* (the vernacular of the parish of Älvdalen) through a simplified contrastive analysis on different linguistic levels: phonological, morphological and syntactic. Initially the language situation in Orsa is described. The question of mutual understanding between Orsamål and Elfdalian is also discussed.

The phonology of Orsamål is not as complex as that of Elfdalian, since it has fewer vowel and consonant phonemes, mainly due to the smaller number of diphthongs and to the absence of nasalised vowels, and likewise fewer length contrasts than Elfdalian. Orsamål also has a different realization of the word accent, manifested by a contrast between early (acute) and late (grave) F₀ peak in the stressed syllable.

Contrarily, Orsamål has to some extent a more complex and archaic morphology, with more morphological distinctions than Elfdalian. Most importantly, Orsamål maintains the opposition between the nominative and the accusative case of the noun. Moreover, Orsamål has case declension of personal names, genitive endings with *-r* and inflected forms of the subjunctives of several verbs.

Within syntax, Orsamål is thus far not thoroughly investigated, but several phenomena may attract the interest of the scholar, such as the negative concord, the extended use of the definite article, the divergent use of the perfect tense (whereas standard Swedish has past tense) and the dropping of plural endings of verbs due to word order.

In 2010 a new dictionary of Orsamål, called *Orsaord*, was published. Written by Karin Ohlsén and Eva Olander, the dictionary has standard Swedish words as main entries and includes a lot of

grammatical information and several phrases in order to illustrate the usage of words. Even though the book is mainly intended for speakers of Orsamål, the authors hope that it will also contribute to drawing some attention to Orsamål among linguists.

4. *Historiola lingvæ dalekarlicæ* – bättre än sitt rykte?

Rapport från en genomläsning av vår första dialektmonografi

Martin Ringmar

1. Inledning²⁵

Älvdalingen Reinhold Näsmans dissertation från 1733, *Historiola lingvæ dalekarlicæ*²⁶ (HLD), har betecknats som ”vår första tryckta dialektafhandling” (Noreen 1903b:405; kursiv = spärrning i orig.). Den hade som främsta syfte att visa på dalskans (dvs. ovensiljansmålen) likhet med fornsvenskan och isländskan. Då tidigare beskrivningar av HLD varit tämligen knapphändiga kan en utförligare beskrivning vara motiverad. Dess idéhistoriska bakgrund – dvs. närmast göticismen – kommer också kortfattat att beröras. Däremot är det inte avsikten att här granska och värdera HLD:s dialektexempel i detalj, även om några exempel i ordböjning och ljudlära tas upp.

Med sina 74 sidor torde HLD ha varit jämförelsevis omfångsrik för sin tid (det vanliga var 30–40 sidor eller ännu kortare). Ett generellt problem med äldre dissertationer är att avgöra om de skrivits av respondenten själv eller av preses, i detta fall etikprofessorn Anders Grönwall (1671–1758).²⁷ Grönwall var bördig

²⁵ Tack till redaktörerna och till Bo A. Wendt och Lars Wollin för genomläsning och insiktsfulla kommentarer, samt till Lars Steensland för hjälp med läsning av svårtydda ställen i Eenberg 1702.

²⁶ På latin betonas titelns första ord på antepenultiman, dvs. *historiōla*.

²⁷ En sökning på Anders Grönwall i Libris ger 83 titlar, varav de allra flesta är dissertationer. I 71 fall står det ”preses” inom parentes efter Grönwalls namn och vid de övriga ”författare”; det är oklart om detta avspeglar en skillnad i hans insats i respektive fall. Vid HLD står Grönwall som ”preses” i Libris; i REX (det danska KB:s nätkatalog) står däremot både Grönwall och

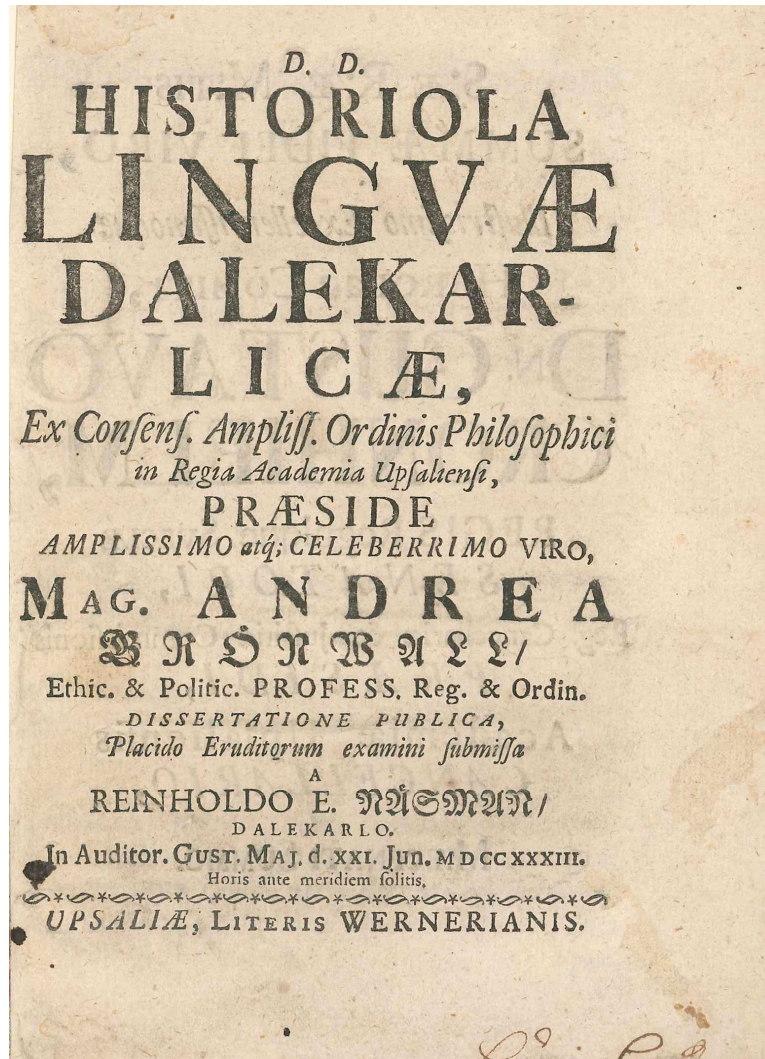

Illustration 1: HLD:s förstasida

Näsman som författare till HLD. (Enligt *Nordisk familjebok* författade Grönwall 145
dissertationer; se: <http://runeberg.org/nfbj/0282.html>.)

från Avesta-trakten, varför det som mer specifikt rör dalskan knappast kan härröra direkt från honom. Men frågan vem av Grönvall respektive Näsman som skrivit vad i HLD måste i det stora hela förbli obesvarad.²⁸

Ett mer specifikt problem beträffande HLD är att den delvis är en översättning/bearbetning av ”Kort Berättelse om Dahlska Språkets Egenskaper” från 1702 (JE-1702), en otryckt uppsats av den från Orsa bördige universitetsbibliotekarien Johan Eenberg. Förhållandet mellan HLD och Eenbergs text kommer att diskuteras något nedan.²⁹

Tidigare bedömningar av HLD

Bakom rubrikens ”– bättre än sitt rykte?” tycks ligga ett underförstått negativt renommé. Nedsättande omdömen finner man fr.a. hos professorn i nordiska språk Adolf Noreen (1854–1925), men före honom hade HLD omnämnts åtminstone i Abraham Hülphers’ *Dagbok öfver en Resa igenom [...] Dalarne år 1757*. På tal om Orsa sägs där t.ex. att Näsman ”lemnade en noga underrättelse om denne ortens talesätt, som äger nog likhet med gamla Göthiska och Isländska språken” (Hülphers 1763:143), varpå citeras ett avsnitt ur dialogen på orsamål (1763:144; HLD:71).

Samtidigt verkar Hülphers ha insett att Näsman beskrivning långt ifrån är uttömmande, att döma av följande citat:

Vore till önska, at någon, som eger tillräckelig insigt i gamla Göthiskan och de närskyldia språken ville i en *Grammatique* och ordabok bibehålla minnet af en så betydande ålderdoms lemning, som detta Dalspråket är. (Hülphers 1763:157; kursiv = antikva i orig.)

Adolf Noreen har uttalat sig om HLD vid åtminstone tre tillfällen. I *Dalmålet* (1881) karaktäriserar han verket som ”högeligen

²⁸ I fortsättningen bortser jag från denna komplikation och betraktar för enkelhetens skull Näsman som (ensam) författare till HLD.

²⁹ Se utgåvan av JE-1702 på <<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-155282>> (under bearbetning 1/2 2011).

bristfälligt” vad gäller den språkliga informationen, och han sammanfattar:

[...] ty utom det att det är föga upplysande – handlande de rebus variis et nonnullis aliis –, så innehålla de uppgifter, det värkligen lemna, en mängd uppenbara oriktigheter, hvilket är rätt förvånande i betraktande däraf, att Näsman var från den näjd – hans fader var pastor i Älfdalen –, hvars språk han företagit sig att behandla. (Noreen 1881:11–12)

Tjugo år senare konstaterar Noreen åter att Näsman beklagligtvis har beskrivit dalskan ”på ett äfven efter den tidens förhållanden mycket otillfredsställande sätt” (1903b:407), och nu uppmärksammas också att HLD ”väsentligen” stöder sig på Eenbergs uppsats från 1702. Liknande omdömen går igen i *Vårt språk*:

[...] *ett i allo klenst arbete*, en kompilation af Eenberg(h)s ofvan [...] nämnda manuskript m. fl. äldre skrifter och *fullt af oriktiga uppgifter*. (1903a:271; min kursiv)

Den springande punkten för Noreen är att eftersom dialekt-exemplen i HLD till stor del består av översättningar blir de per definition ”i det hela ganska värdelösa, såsom helt naturligt är, då de bl. a. utgöras af öfversättningar från bibeln och den isländska Herrauðs saga” (1903a:174). Nu ska det sägas att Noreen ofta uttalar sig nedsättande om 16- och 1700-talens ”förvetenskapliga” ansatser, men Näsman torde ändå ha fått ett även efter noreenska förhållanden dåligt betyg.³⁰

Stig Björklund (1956) är något mer välvillig. Bl.a. lyfter han fram de tre samtal på respektive dialekt som kommer helt mot slutet (HLD:68–72), där särskilt den älvdalska dialogen bedöms vara tillförlitlig. Dessa texter är alltså *inte* översättningar och Björklund

³⁰ Noreen skriver t.ex. om Eenbergs otryckta dalmålsuppsats från 1693 att den innehåller ”[n]ågra skäligen värdelösa prof på såväl Älfdals- som Mora- och Orsa-mål [...]” (1903a:173–74; min kursiv).

förvånas över att Noreen inte nämner dem, ”vilket kan tyda på att han ej observerat texterna (?)” (Björklund 1956:42, not 1).³¹ Björklund återger sedan en del av orsamålsdialogen. Han drar också den rimliga slutsatsen att Lars Levander ansett Näsman älvdalsdialog vara ett värdefullt vittnesbörd om ”språktillståndet i (en viss del) av Älvdalen vid tiden omkr. 1730” (1956:42), eftersom Levander endast har gjort obetydliga ”detaljförändringar” i sin transkription av texten (i Lundell 1936:117–18). Dessa tre dialoger, vilka alltså möjligen undgick Noreen, torde vara de äldsta exemplen på ”naturligt talspråk” från Ovansiljan; äldre dialektexempel är antingen poesi eller någon sorts översättning som i Prytz’ drama om Gustav Vasa från 1622 eller hos Eenberg (1693, 1702). Björklund omnämner HLD även i ”Gammalt och nytt i älvdalsmålet” från 1958 (omtryckt i Björklund 1994), och då helt kort i Noreens anda: “[...] det allra mesta tyvärr av tämligen ojämnt värde” (1994:12).

Utifrån moderna vetenskapliga kriterier ligger det mycket i kritiken mot HLD; den är osystematisk, anekdotisk – ”de rebus variis et nonnullis aliis” – och full ”af oriktiga uppgifter”. Vidare är källredovisningen bristfällig, t.ex. rörande dialektexemplen; dvs. vi vet i allmänhet inte vad Näsman eventuellt har ur egen fatatur och vad han lånat från andra källor/informanter osv. Det stora beroendet av Eenbergs uppsats är också otillfredsställande redovisat.

Men brister av det här slaget vidlåder många av tidens språkvetenskapliga arbeten. Det kan därför finnas skäl att här – som ofta eljest – erinra sig Thomas Thorilds uppmaning om att ej bedöma något efter dess fel utan efter dess förtjänster, och att sålunda undersöka vad HLD innehåller och se vad en läsning av den kan ge. Och varken Noreen, Björklund eller någon annan tycks f.ö. ha lämnat annat än kortfattade allmänna omdömen om HLD; en mer detaljerad redovisning av dess innehåll har mig veterligen aldrig gjorts. Den luckan är det min avsikt att i någon mån försöka fylla.

³¹ För Björklunds antagande talar att Noreen har sidhänvisningar till dialektexempel i HLD, nämligen ”s. 7, 21–3, 26–7, 35–6, 57–8” (1881:12), men alltså *inte* till de tre samtalen som finns på s. 68–72.

2. Bakgrund

*Biografiska uppgifter*³²

Reinhold Näsman tillhörde en gammal prästsläkt från Dalarna; hans farfarsfar var kyrkoherde i Lima och hans far och åtminstone två av dennes bröder blev präster. I detta sammanhang är bl.a. följande uppgifter relevanta:

Reinholds far, Erik Näsman (1681–1744) var född i Lima och blev efter studier skolmästare i Malung 1701–1705. Efter en period i Västmanland utsågs han 1716 till kyrkoherde i Älvdalen. Reinhold föddes i Hedemora 1711, där hans mor dog följande år. Han flyttade med fadern till Älvdalen, där denne – något motvilligt tydligen – ”konserverade” företrädarens änka (född i Västerås). Reinhold kom till Uppsala universitet redan vid 13 års ålder, men hade dessförinnan också gått i skola i Västerås (oklart hur många år). År 1733 disputerade han på HLD och 1737 ytterligare en gång på ”De Conscientiae Cura Politico Digna” (förmodligen otryckt; Grönwall presiderade även här). Näsman blev först präst i Stockholm och sedan kyrkoherde i Kolbäck i Västmanland från 1749 till sin död 1766.³³

Reinhold Näsman bodde alltså i Älvdalen från fem till 10–12 års ålder. I hemmet talades troligen inte mål, även om det är möjligt att Erik Näsman, som rimligtvis talade limamål, också lärde sig

³² Notiser om Näsman och hans far finns i *Västerås stifts herdaminne II:2* (Muncktell 1843, Ekström 1990); om fadern finns åtskilligt även i *Solders Älvdalens sockens historia*.

³³ Bland (möjligen) irrelevanta uppgifter kan nämnas att Erik Näsman lär ha varit en driftig person som bl.a. blev känd för att introducera potatisen i Älvdalen och för att ha upptäckt porfyryfyndigheten; han var ”allvarsam och nitisk, ända till barsk, så att han brukade karbasen” och det berättas att en av hans adjunker som blivit ”swagsint och måste intagas på Fahlu hospital, varit af sin Pastor alldeles förskrämd” (Muncktell 1843:361). Också om Reinhold hette det i ett eftermäle att han varit ”allvarsam och exemplarisk, av sina åhörare fruktad och älskad”. Han gifte sig 1746 med den 16-åriga slaktardottern Anna Maria Tillman, som när hon blivit änka blev ”illa känd för misshushållning, ungarlars täta besök och välfägnad”. Av deras tre barn blev sonen Eric Reinhold en ”liderlig landstrykare”; de två döttrarna däremot tycks ha varit mer stadgade (Ekström 1990:695). Ett porträtt av Reinhold Näsman i mogen ålder, som hänger i Kolbäckens kyrka, finns återgivet i Linné 2007:32.

älvdalska.³⁴ Reinhold torde ha besökt Älvdalen under studieåren, men i vilken omfattning är obekant. Intressant här är huruvida han i barndomen nådde en kompetens i målet helt i paritet med infödda – vilket är möjligt om än osäkert – och i vilken grad han sedan vidmakthöll denna.³⁵ Detta är av vikt för att bedöma de ”fel” och inkonsekvenser som finns i HLD:s dalska exempel (i den mån dessa härrör från Näsman givetvis). Beror de på hans eventuellt bristande språkkänsla eller avspeglar de en faktisk vacklan i språkbruket (när det inte rör sig om tryckfel o. dyl.)?³⁶

Att notera i Reinhold Näsmons biografi är vidare att han var en av de ”sju handplockade studenter, envar med sitt bestämda åliggande” (Lindroth 1997b:166), som följde med Linné på dennes Dalaresa sommaren 1734.³⁷ Näsmons intresse för dalmålet har inte avsatt många spår i reseberättelsen; Linné är – som vanligt – fåordig om de lokala målen, detta i jämförelse med mycket grundliga beskrivningarna av t.ex. dräktskicket.³⁸ Det enda språkliga som noteras för Ovansiljans del är att man i Älvdalen använder ”runska bokstäfwer” för att rista in namn och bomärken: ”Det man på intet annat ställe i Sverje ännu wet continueras” (Linné 1953:44). Övriga språkliga observationer rör rättviksbornas hyperkorrekta initiala **h-n** (1953:24), vidare sägs att sarnabornas språk ”ganska mycket

³⁴ Jag känner inte till någon genomgång av huruvida (inflyttade) präster m.fl. ståndspersoner i äldre tider lärde sig dalska; Erik Näsman kan ha gjort det bl.a. därför att han sannolikt talade limamål. Carl Säve erfor vid en resa till Övre Dalarna 1843 att det hörde till ovanligheterna att högreståndspersoner kunde dalska: ”Jag föreställde mig så här: ord och talesätt skall jag försöka att insamla af allmogen direkte; men det grammatikaliska skall jag ordna och fullständiga med tillhjälp af någon i bondemålet kunnig herremän, särdeles räknar jag dervid på att få god hjälp af ortens prester. Men se, af det sednare vardt ganz und gar Nichts! *Jag har ännu icke råkat en enda ens halfbildad person, som har annat än en högst ytlig kännedom af bondemålet*” (brev daterat 2/8 1843, i Petersen 1908:28; kursiv = spärning i originalet).

³⁵ Jfr Eenberg som beklagar att han glömt sin barndoms orsamål: ”[...] hvarföre iag och nu sedan många ord och ordasätt förgiätit, samt tungan ovan blefven dem tillbörligen att utnämna” (1702:57v.).

³⁶ Här finns förstås alltid en risk att man utifrån ev. språkfel hos Näsman drar slutsatsen att han inte kan ha rätt över en inföddas språkkänsla, varefter hans vittnesbörd ifrågasätts *in toto*, alltså även när den kan vara riktig.

³⁷ Näsman fick titeln ”geographus och pastor” och han skulle göra anteckningar om geografiska förhållanden såsom berg och vattendrag, samt beskriva färdsträckningen och vara vägvisare. Han skulle också läsa böner varje dag och predika på söndagarna (Jacobsson 2007:14).

³⁸ Däremot har en redogörelse för falkjakten i Särna, som i HLD står i en fotnot på svenska (s. 13–15; se avsnitt 7, ex. 2 nedan), kommit med i Linnés resebeskrivning (1953:78–83).

inclinera[r]” mot norska (1953:56, 68), och till slut konstateras att språket i Västerdalarna skiljer sig ganska mycket från ”den nu varande swänskan”, samt att limamålet liknar norska och rymmer ”några enda reliquier *ex veteri lingua Gothica*” (1953:130).³⁹

3. Generell beskrivning av HLD

Innehåll

HLD inleds tidstypiskt med åtta sidor dedikation och tacksägelse från Näsman (till bl.a. universitetskansler Gustaf Cronhielm) och välgångsönsknningar till Näsman, och avslutas med ytterligare fyra sidor gratulationer (inledningen och avslutningen är ej paginerade). Själva huvudtexten är indelad i två kapitel, vilka i sin tur indelas i åtta respektive tio avsnitt. Underkapitlen markeras endast med paragraftecken (§) och romersk siffra, medan kapitlen har rubrikerna:

- CAPUT PRIMUM: *De Linguis Septentionalibus in genere.* (s. 1–38)
- CAPUT SECUNDUM: *De Indole & Natura Linguæ Dalekarlicæ.* (s. 39–74)

Som rubrikerna ger vid handen beskrivs dalmålet huvudsakligen *externt* (dvs. dess förhållande till andra språk) i kapitel 1 och *internt* (inomspråkligt) i kapitel 2. Vid slutet av varje avsnitt finns källhänvisningar, vilka med få undantag refererar till skriftliga källor. Det finns ingen samlad litteraturförteckning, och inte heller någon innehållsförteckning, varför en sådan ges i Tabell 1.

³⁹ Möjligen var Linné generellt ointresserad av dialekter/språk; hans Lapplandsresa t.ex. tycks enbart innehålla en enda kortfattad (och kryptisk) dialektobservation (se Fries 2000). Enligt Sten Lindroth (1997b:34) var Linné ”hopplös på språk”. Överhuvudtaget verkar den rådande nyttoinriktade tidsandan ha varit skeptisk mot allt som luktade göticism och i den 1739 av Linné m.fl. grundade Vetenskapsakademien fick språkvetenskap mycket litet utrymme (Lindroth 1997b:12 och *passim*; Savin 1999:124).

	Sida
	1–38
Kapitel 1 De Linguis Septentionalibus in genere.	1
	3
	8
1.1 Inledning	10
1.2 Om ovensiljansmålets förhållande till grandialekterna	15
1.3 Om de germanska språken allmänt	18
1.4 Om dalskans förhållande till tyska/holländska	24
1.5 Om dalskans förhållande till engelska/skotska	29
1.6 Om dalskans förhållande till de övriga nordiska språken	
1.7 Om dalskans förhållande till gotiskan	39–
1.8 Om runor och runstavar, allmänt och i Dalarna	74
	39
	40
Kapitel 2 De Indole & Natura Linguae Dalekarlicæ.	49
	50
	52
2.1 Inledning	54
2.2 Vokaler och konsonanter i dalskan	58
2.3 Diftonger i dalskan	62
2.4 Om bokstäverna <i>c, q, w, x, z</i> och deras obehövlighet i dalskan	68
2.5 Sammanfattning; fyra skrivregler för dalskan	72–
2.6 Sex ytterligare observationer; något om inomdalska uttalsskillnader	74
2.7 Om ordförrådet i dalskan, ordspråk	
2.8 Om fornnordisk poesi; bröllopsdikter m.m.	
2.9 Korta samtal på var och en av de tre dialekterna	
2.10 Avslutning	

Tabell 1: *Kapitel och avsnitt i HLD*

Som synes i Tabell 1 saknas en genomgång av dalskans böjnings-system. Vad som finns är en kommentar ("Observatio 1", s. 54) om att adjektivens och substantivens böjningar "in plerisque cum Gothicis & Islandicis convenient", och att man i Hicques' (dvs. Runólfur Jónssons) isländska grammatik även hittar en "Grammaticam fere Dalicam accuratam". De skillnader som finns sägs bero på svecismer eller "idiotismer" i dalskan. Men inga exempel ges.⁴⁰

⁴⁰ I HLD:s sista stycke (s. 73) hänvisas till en dalsk grammatik – "ad modum Grammaticæ Islandicæ, auctore Runolpho Jona Islando" – som snart ska publiceras av Zacharias Hølenius; en

Vad som här kallas fristående exempel, dvs. dialektexempel grafiskt skilda från brödtexten, upptar en icke ringa del av HLD (flera av dem f.ö. helt eller delvis hämtade från Eenberg), varför det kan vara motiverat att även ställa upp dem i Tabell 2.

	Sida
1. OD (= Oratio Domini); "Fader vår" på Ä., M., O. (älvdals-, mora- och orsamål)	7
2. Matt. V, 15–17 på isländska och älvdalska	21
3. Inledningen till <i>Herrauðs saga og Bósa</i> på isländska och på Ä., M., O.	22–23 26–27
4. Matt. V, 15–18 på gotiska, isländska och Ä., M., O.	36–
5. "Fader vår" på Ä., M., O., fornsv., isl., got., frankiska, fornhögtyska, anglo-sax.	38 ⁴² 57–58
6. Tre korta meningar (fyra rader) på resp. Ä., M., O., med översättning till sv.	60–61 63–64
7. Tio ordspråk med motsvarigheter på svenska och latin	64–65
8. "Geæse-Kall up i Daalen", gratulationsdikt av Joh. Elvius ⁴¹	66–67
9. "Jugâ âk Hållârd.", bröllopsdikt av Sam. Normoræus	67–68
10. Gratulationsdikt av Jacob Suedelius till en disputation 1716	68–70
11. "Gilliare-Snack", bröllopsdikt av samme författare	70–71
12. "Æd fost Sumâglam â Öfdalsmâli, Um ur dær fârâ ad Blæstær." (med sv. öv.)	71–72
13. "Æd âdra Sumâsprâki â Mor-mâli, Um Hærrarbeti." (med sv. öv.)	
14. "Thad tridia Sâmåtali soss Ossbyggierær glâmâ, Um Slipstiena." (med sv. öv.)	

Tabell 2: *Fristående exempel i HLD*

Näsman sammanställde också en ordlista, "Vocabularium Dalecarlicum" med i huvudsak ord ur älvdalsmålet (men med insprängda ord från mora- och orsamålen utan att detta anges särskilt; Björklund 1956:47). Ordlistan, som finns i en handskrift daterad till 1741, utgör ett led i Erik Benzeliuss' dialektinsamlingar, men den kan

sådan verkar emellertid inte ha kommit till stånd, tryckt eller otryckt. Hohlenius (1692–1769) skrev en dissertation, *De Dalecarlia I–II* (1722–25), som i huvudsak är topografisk/historisk, men i slutet av del II finns det sju sidor om dalskan, bl.a. en ordlista, och en hänvisning till Eenberg 1702.

⁴¹ Enligt Noreen ett "dåligt" omtryck i HLD (1903a:173).

⁴² Under 1600- och 1700-talen var det vanligt att sammanställa samlingar med "Fader vår" på så många språk som möjligt (s.k. *polyglottsamlingar*); en del kunde ha över 200 olika språk (Agrell 1955:14f.).

givetvis ha funnits tidigare i någon form; jfr att Näsman säger sig ha haft för avsikt att bifoga en ordlista – tydligen även med isländska och gotiska – som ett tredje kapitel i HLD, men att detta inte varit möjligt på grund av bl.a. tidsbrist (HLD:74).

Ur ett modernt perspektiv saknar man att HLD inte redogör för hur dialektexemplen tillkommit. Står Näsman ensam för översättningarna och dialogerna (alltså också till/på mora- och orsamål) eller har han haft medhjälpare/informanter? Vad beträffar exempel i brödtexten meddelas i allmänhet inte heller vilken av de tre dialekterna de härrör från (jfr vad som sägs om Näsmins ordlista ovan).

Vidare är kopplingen mellan de fristående exemplen och texten svag, en brist som tycks vidlåda många av periodens språkvetenskapliga arbeten.⁴³ För att demonstrera dalskans likhet med isländskan ges t.ex. ett avsnitt ur en isländsk saga i original med parallell översättning till de tre dialekterna – ”cum periodi universæ a puncto ad punctum conferuntur” (s. 20) – men utan att det närmare preciseras vari likheten består. Detsamma gäller de tre listor med respektive 11, 16 och 13 ord som ska visa dalskans släktskap med respektive tyska, lågtyska/holländska och engelska, men där ingenting sägs om varför just dessa ord valts ut eller vilken typ av likhet det handlar om; de flesta orden är f.ö. samgermanska (s. 11–18). Vidare ”bevisas” den särskilda affinitet som sägs råda mellan moramål och (fornhög)tyska (se nedan avsnitt 7, ex. 1) med en allmän hänvisning till ”Fader vår” på dessa språk (s. 10–11).

Formell inkonsekvens i HLD

I dialektexemplen i HLD är ordböjningen ofta inkonsekvent, såväl i de exempel som tagits direkt från Eenberg som i dem Näsman eventuellt konstruerat själv. Ett exempel ur älvdalsdialogen – till vilken Näsman rimligtvis är författare – är ackusativformen

⁴³ Ett gigantiskt verk med exempel från alla möjliga språk var Olof Rudbeck d.y.:s ”Thesaurus Lingvarum Asiae et Europae harmonicus” som finns i manuskript i 12 band; enligt Agrell (1955:123) är det p.g.a. sin ”kaotiska och konceptartade karaktär” helt otryckbart. Olof Celsius kallade det ”en gräselig confusio Babelica” (cit. hos Agrell 1955:123; jfr Lindroth 1997a:303–4).

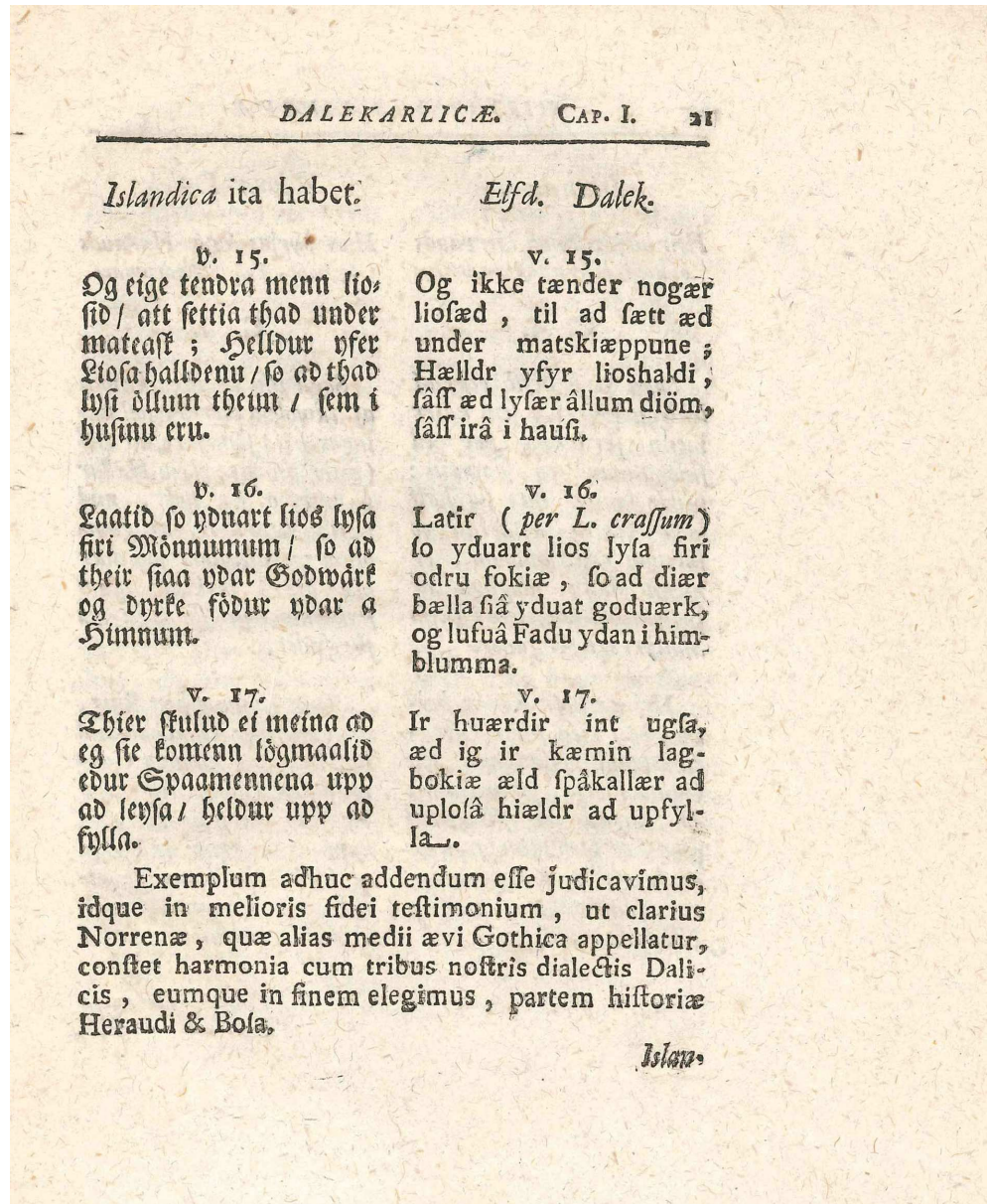

Illustration 2: *Matt. V, 15–17 på isländska och älvdalska*

krippa ('barnen') som står både i objekts- och subjektsställning:

Tar du då *krippa* og kællingæ min dig [...] um [...] *krippa* uld få nod lifå uid (s. 69–70)

I subjektsställning har formen i Levanders transkription rättats till nominativen *kripper* (Lundell 1936:118).

Ett annat exempel belyser även HLD:s relation till JE-1702. Det gäller inledningen till *Herrauðs saga og Bósa*, där Olof Verelius' isländska version lyder: "Hier biriaz *Saugu* Herrauds oc Bosa, þeirra fostbrædra. *SAGA* þessi hefst [...]" (1666:1; min kursiv). Ordet *saga* står som synes något oväntat i oblikt kasus i första meningen, men i regelrätt nominativ i den andra; i översättningarna förekommer det en tredje gång i inledningsstycket, då i prepositionsstyrd dativ (Verelius' text har där *æfintyri* och dess svenska översättning *äfventyr*).⁴⁴ Som Tabell 3a visar använder Eenberg i JE-1702 bara den oblika formen *sagu* i alla tre instanserna i både mora- och orsamål:⁴⁵

⁴⁴ Jag avstår från att här vidare diskutera orsaken till detta regelbrott. Inte heller behandlas böjningen av dem. pronomenet *issu* (fem. nom.), som står oböjt efter preposition i samtliga texter, samt en gång i akkusativ i st.f. förväntad nominativ i orsatekten.

⁴⁵ JE-1702 har hänvisning till Verelius som källa för den isländska texten; HLD hänvisar varken till Verelius eller till JE-1702 (den isländska texten i HLD tycks ha tagits direkt från Verelius att döma av **p** bl.a.). Båda handskrifterna av JE-1702 saknar översättning till älvdalsmål, men bredvid de övriga texterna finns det tomma spalter, vilka kan ha varit avsedda för älvdalska.

Text	Isländska	Moramål	Orsamål	Älvdalska
JE-1702 (Nordinska saml.)	Hier biriaz <u>sau<u>gu</u></u> ⁴⁶ Herauds och Bosa thiera fostbrædra. <i>Saga</i> thessi hefst [...] (s. 78)	Hier byrias <u>Sagu</u> Haráds [?] og Bosa, fos[...]brödru ma[r?]. <u>Sagu</u> issu ihr [...] soss i issu <i>sagu</i> irâ skrifader (s. 78)	Hiar birias <u>sagu</u> Herra[u]ds og Bosa fosterbrædra. <u>Sagu</u> issa ir [...] soss i issu <i>sagu</i> irâ skrifader (s. 78)	---
HLD	Heir birjaz <u>sau<u>gu</u></u> Herrauds oc Bosa, þeirra fostbrædra. <i>Saga</i> þessi hefst [...] (s. 22)	Hiær byrjas <u>saga</u> ⁴⁷ Hærauds og Bosa, Fostarbrædru mar. <u>Sagu</u> issu ir [...] sossi issu <i>Sagu</i> irâ skrifader. (s. 22)	Hiar birjas <u>Sagu</u> Herrauds og Bosa, Fostærbrædra. <u>Sagu</u> issa ir [...] soss i issu <i>Sagu</i> irâ skrifader. (s. 23)	Hiær byræs <u>Sâgâ</u> Hærrouuds og Bosæ, Fostærbrædræ r. <u>Sâgâ</u> issu ir [...] soss i issu <u>Sâgâ</u> iru ritader. (s. 23)

Tabell 3a: *Instanser av saga i kontext*

⁴⁶ Understrykning står här för icke förväntad ("ogrammatisk") form.

⁴⁷ Fetstil står här för rättad form.

Den älvdalska texten är troligtvis skriven av Näsman och kan därför tjäna som indikator på hans älvdalska språkkänsla. För tydlighetens skull lyfts instanserna av *saga* i Tabell 3a.

Text	Isländska	Moramål	Orsamål	Älvdalska
JE-1702	<u>sau<u>g</u>u</u> ⁴⁸	<u>sag<u>u</u></u>	<u>sag<u>u</u></u>	--
	saga	<u>sag<u>u</u></u>	<u>sag<u>u</u></u>	--
	--	sagu	sagu	--
HLD	<u>sag<u>u</u></u>	sag<u>a</u> ⁴⁹	<u>sag<u>u</u></u>	sâgâ
	saga	<u>sag<u>u</u></u>	<u>sag<u>u</u></u>	sâgâ
	--	sagu	sagu	<u>sâgâ</u>

Tabell 3b: *Instanser av saga*

De ”felaktiga” oblika formerna står kvar i HLD på isländska och orsamål, men moramålsversionen har av Näsman rättats till nominativ i det ena fallet (som synes i asymmetri med isländskan). Hans egen älvdalska version inleds med två korrekta nominativer, men följs sedan av ytterligare en nominativ efter preposition (i stället för den förväntade oblika formen *sagu*).

Detta exempel verkar alltså ge motstridiga bud om Näsman (in)kompetens i dalska; i förhållande till sina förlagor både rättar han inkorrekta former och inför nya sådana. Den ”felaktiga” formen efter preposition – *sâgâ* i stället för *sagu* – skulle kunna tolkas som att hans älvdalska inte var på helt infödd nivå (och frågetecken måste också sättas vid Eenbergs orsamål).⁵⁰ Men att slutgiltigt

⁴⁸ Se not 46.

⁴⁹ Se not 47.

⁵⁰ Orsamålet har ännu i vår tid bevarat distinktionen mellan nominativ och oblikt kasus för svaga substantiv (Levander 1928:188; se även Eva Olanders bidrag till denna konferens, avsnittet ”Morfologi, substantiv”); i älvdalska har den oblika formen (som *sagu*) ersatt nominativen för kortstaviga svaga femininer, men det har skett först under 1900-talet (jfr Levander 1909:33, anm. 2). Man kan notera vidare att Näsman ger den oblika formen av det långstaviga *aska* som ”citatform” (exempel på hyperkorrekt **h**, se avsn. 5): ”*hasku* pro *asku cinis*” (s. 44); i långstaviga svaga femininer är nominativformen oförändrad i dagens älvdalska (dvs. *aska* i detta fall).

avgöra huruvida formella inkonsekvenser hos Näsman kan ha berott på att han inte behärskade dalskan fullt ut eller ha haft andra orsaker (t.ex. avspegla en vacklan i språkbruket), skulle kräva en grundligare genomgång av dialektexemplen i HLD (/JE-1702) än vad som gjorts här. F.ö. torde en viss grammatisk inkonsekvens vara allmänt förekommande i dialektexempel från äldre tid (liksom även i standardsvenskan).⁵¹

4. HLD:s källor

HLD:s förhållande till JE-1702

Som redan framhållits är HLD till stora delar en översättning och/eller bearbetning av universitetsbibliotekarien Johan Eenbergs otryckta uppsats ”Kort Berättelse om Dahlska Språkets Egenskaper” från 1702 (JE-1702).⁵² Detta medför att en allsidigare genomgång av HLD – t.ex. i samband med en översättning/nyutgåva – med fördel bör ta sin utgångspunkt i JE-1702. För denna artikel har förhållandet mellan HLD och JE-1702 enbart kunnat granskas preliminärt, varför det som sägs nedan kan behöva kompletteras och preciseras.⁵³

JE-1702 är omkring 50 sidor till omfånget och den är dedicerad till (och möjligen beställd av) den språkintresserade f.d. universitetsrektorn Jesper Swedberg, som samma år utnämns till biskop i Skara (jfr Noreen 1903a:268). Men redan 1693 hade Eenberg författat ett ”Kort Prof” på dalska språket ”uti i sine tre

⁵¹ Reinhold Näsman är också författare till en gratulationsdikt på älvdalska (tryckt i Hesselman 1937:197); dess grammatiska ”korrekthet” torde vara på ungefär samma nivå som andra älvdalska dikter från denna tid.

⁵² Den fullständiga titeln är ”Kort Berättelse om Dahlska Språkets Egenskaper, Dialecter, Alphabeth etc., såsom däd nu för tiden kan vara. Till högwyrdiga Biskopen H. Jesper Svedbergh uppå begiäran stält [...]”. JE-1702 finns i två handskrifter på Carolina (UUB), båda skrivna med s.k. nygotisk handstil: Palmsköldska samlingen 290 (s. 157–215) och Nordinska samlingen 635. Den senare, som citeras ur här, har dels en förtryckt paginering per uppslag (57–80), dels handskriftens egen (1–42; inte alltid läslig); sidhänvisningarna här är till den förra. (Enligt Noreen finns det i Nordinska samlingen ytterligare en avskrift, men ofullständig (1881:18).). Se även <<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-155282>> (under bearbetning 1/2 2011).

⁵³ En grov uppskattning är att minst hälften av HLD är tämligen direkt översatt från JE-1702. De direkt översatta partierna blir naturligtvis mindre intressanta som vittnesbörd om Näsmanens eget dalska idiom eller som självständig källa till dalskans historia i allmänhet.

dialecter” (JE-1693), dedicerat till universitetskanslern Bengt Oxenstierna.⁵⁴ Denna äldre uppsats är på ca 20 sidor, varav mer än hälften utgörs av en översättning av julevangeliet till respektive mora-, orsa- och älvdalsmål (liksom till svenska, gotiska och isländska), och den tycks inte ha använts som källa för HLD; möjligen hade Näsman och Grönwall inte tillgång till den. I inledningen till JE-1693 ges en förklaring till dess tillkomst:

Sedan mig sidstliden Sommar den Nåd vederfors, att Eder Hög Greffl. Excell^{ce} [dvs. Oxenstierna], vid tillfälle af Ulphilae Sillfverbooks beskådande uti Nya Bibliothequet, hade nådgunsteligen uptagit min ödmuika berättelse, huru iag nu ett år sedan hade giordt Experiment med Dahlekarlar uti Dahlespråkets och Isländskans helt eftertänkeliga öfverensstämmande; och Eder Hög Greffl. Excell^{ce} det samma behagade Hans kongl. Majj^t då straxt så föredraga, att Hans kongl. Majj^t min skälfvande och sväfvande tungas relation där om mände uti Rådet fordra och tohla; så och af mig nådigst förnimma om Dahle ortens Situation, Språkets dialecter, huru vijda det Språket må sträckia sig; hvarest dat må bäst vara; och om någon där uti något skrifvit?

Det tycks sålunda som om ett visat intresse för dalskan från högsta ort (Karl XI) har givit impulsen till Eenbergs första skrift om dalskan. (Notera också att han konsekvent talar om dalskan som *ett* språk, med tre dialekter). ”Experimentet” – att Eenberg läste ur den isländska bibeln med dalskt uttal – beskrivs mer utförligt i JE-1702. Dalkarlarna i fråga hade kommit på besök till universitetsbiblioteket, eftersom de hade hört talas om Silverbibeln och ville se den, ”hvilken de intet förstodo sig på” när Eenberg läste ur den:

⁵⁴ Den fullständiga titeln för JE-1693 är ”Kort Proof af Dahlske Språkets, uti i sine tre dialecter, för tiden uti Ellfvedahl, Mohre, och Orsa brukelige, med Ulphilae Götska och Isländskan öfverensstämmande”. Den finns i två handskrifter, en i Uppsala (UUB, R 634:2) och en i Stockholm (KB, N 36) (båda med latinsk handstil); här citeras från den senare. Se även <<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-155282>> (under bearbetning 1/2 2011).

Men när iag laas af Isländska texten, uti *Stiernhielms edition*, med däd ordaliud eller *accent* dhe i Dahlskan bruka, förstodo the tämmeligen wähl ehvarest iag laas, förundrandes sig at *Bibelen* war på Dahlska (som dhe mente, ehuruwääl däd gick några ord och ordesätt if[rån] dem, däd dhe mente komma där af, att däd war något anna[t] Socknemåhl). (JE-1702:58v–59; kursiv = latinsk skrift)

Även HLD redogör för detta experiment, säkerligen med JE-1702 som källa (jfr Ringmar 2005:17):

För övrigt äro dalskan och isländskan i allo så lika att, om man läser isländska med dalskt uttal, alla tro det är dalska; detta blev professor *Eenbergius*, salig i åminnelse, övertygad om medelst ett experiment. Ty när hans landsmän, dalkarlarna, år 1692 församlades här i Uppsala – och eftersom vi dalkarlar äro begivna på nya saker, de vilka äro hedervärda – läste han ett stycke för dem, med dalskt uttal, från det isländska Nya Testamentet, det vilket alla förstodo och de förundrade sig över att ha fått Den Heliga Skrift på sitt eget modersmål. (HLD:19; min översättning)⁵⁵

Genomgången av vokaler och konsonanter i dalskan i HLD (kap. 2.2., s. 40–48) kan tjäna som exempel på beroendet av JE-1702, som har en liknande uppställning (s. 66–73). I tabellen nedan jämförs exemplen i HLD med dem i JE-1702 bokstav för bokstav; där har också de ord markerats som saknas i JE-1702 men som återfinns i ”Sylloge vocum” – en kort anonym, troligtvis älvdalsk ordlista från

⁵⁵ Originallet lyder: ”Dalica præterea & Islandica per omnia adeo sunt similes, ut, quando Islandica accentu Dalico legitur, omnes Dalekarlicam esse judicent; id quod experimento certior factus b.m. Prof. *Eenbergius*. Hic enim, cum populares ejus, Dalekarli, Anno 1692. ipsum heic Upsaliae convenissent, &, ut est Dalekarlorum genius novorum, quæ honesta sunt, cupidissimus, ipsis ex textu Novi Testamenti Islandico, secundum Dalicum, nonnulla prælegisset, ita hæc omnia intellexerunt, ut, Sacrum Codicem lingua sua vernacula donatum esse, mirarentur.”

slutet av 1600-talet (jfr Björklund 1956:45f.) – respektive i ordlistan hos Holenius (1725):

Eenberg (1702) (min kursiv)	HLD (fetstil = fraktur)
A: alla, åller, galla, gållan	Alla/ åller omnes; Galla/ gållan fel; Gammal/ gâmmâl vetus; hafwa/ hâfâ habere [...] <i>an ir a lutim</i> , in agro est; <i>a tingi</i> , in foro, in iudicio; <i>an ar gaengid a kirkiu</i> , in templum ivit. Elfdalenses sæpius hoc <i>a</i> in <i>â</i> mutant, ut <i>â lutim</i> , <i>â tingi</i> , <i>â huæyæm</i> [’vägen’] in itinere
B: inga ex.	<i>brod panis</i> ; <i>brök</i> femoralia; <i>bælla*</i> posse [hårt initialt] <i>dængia</i> verberare; <i>dassa</i> [?] saltare; <i>dukâ</i> strepere; <i>drafla</i> stulte se gerere [mjukt finalt] <i>brod panis</i> ; <i>sod jus</i> ; <i>bod thorax esum</i> , solus; <i>eda</i> , hoc vel illud; <i>erja</i> rastrum <i>falla pater</i> ; <i>fokæd</i> populus; <i>flæd*</i> pecus <i>gard*</i> villa, <i>gäta</i> , in pastum ducere, <i>gätâ</i> , conjecturare, <i>gäma</i> abscondere, <i>græsas</i> deridere <i>ær dug int</i> , audisne? pro <i>hær dug int</i> . Item <i>ærdær</i> , pro <i>hærdær</i> humeri; <i>âfâ</i> pro <i>hâfâ</i> habere; <i>and</i> pro <i>hand</i> manus; <i>æstn</i> pro <i>hæstn</i> eqvus [som ex. på hyperkorrekta former] <i>håller</i> pro <i>åller</i> omnes; <i>hasku</i> pro <i>asku</i> cinis; <i>hig</i> pro <i>ig</i> ego [...] <i>huær</i> quis, <i>huænn</i> quid, <i>huæp</i> catullus, <i>huårå</i> esse
D: inga ex.	<i>Ig</i> ego, <i>Ir</i> est, <i>jælok</i> iratus, <i>Jângn</i> cultellus <i>kyr*</i> vacca, <i>kall</i> vir, <i>kulla</i> puella, virgo [ex. på geminering] <i>ikkær</i> [ex. på tjockt I] <i>lioga</i> mentire, <i>lioda</i> sonare, <i>lios lux</i> , <i>gâmmâl</i> vetus, <i>okla*</i> talus [ex. på tunt/geminerat I] <i>falla pater</i> , <i>kallær viri</i> , <i>kullur</i> virgines, <i>spiall</i> operculum, <i>fiallær montes</i> .
E: inga ex.	<i>munna mater</i> , <i>makli*</i> lente, <i>margær</i> multi
F: inga ex.	inga ex.
G: gard gård; gäta, gå vall, gätâ, at tahla om, gämma, giöma	<i>O</i> triplicem in pronunciatione habet sonum. 1. <i>Gutturalem</i> ac depressum magis, ut <i>o</i> Græcorum & <i>o</i> Latinorum, e.g. <i>Orn</i> noster, <i>oru</i> nostra <i>falla orn</i> pater noster <i>munna oru</i> mater noster, <i>flæd orat</i> pecus nostrum. 2. <i>Altiozem</i> , instar Svecanum å & Græcorum <i>o</i> , ut <i>foro</i> , profisisci [<i>sic</i>], <i>storo</i> , sturnus, <i>odraer</i> , alii, <i>Ulof</i> Olaus [...]
H [särskilt Älvd.] kastar myckit bort H iniziale [...] <i>hær dug intet</i> [...] <i>är dug intet</i> [...] hund, <i>und</i> , <i>åfvå</i> , <i>håfwå</i> [...] <i>åsten</i> [...]	
[isl. (?) huxar, uxor; hos äldre: <i>hugser</i>]	
J (I): inga ex.	
K: [ev. isl.] <i>icki</i> , icke, <i>gieck</i> gick	
L: <i>läsman</i> , länsman, <i>lioga</i> , liuga, <i>bäla</i> , bräkia, <i>gâmmâl</i> , gammal [ex. på tunt/geminerat I] <i>falla pater</i> , <i>kallær viri</i> , <i>kullur</i> virgines; <i>spiall</i> operculum	
M: inga ex.	
N: inga ex.	
O: 3 soni [...] [En] som swarar mot grækernas <i>o</i> magn. såsom uti <i>orn</i> noster, <i>oru</i> nos[tra] <i>falla orn</i> , <i>munna oru</i> , <i>flæd orat</i> vår far, vår Mor, vår boskap En annan sonus är lik mot Grækernas omikron, såsom uti <i>foro</i> [dvs. <i>fårå</i>], resa. Den tridie sonus är underlig	

och laggran. [I Älvd. uttalas <u>lōf</u> som <i>luof</i> (o som ω), i Mora "lof per ω", men i Orsa <i>lāfwed</i>]	3. <i>Mixtum</i> , [...] Verum quidem est, Dalekarlos Elfdalenses, <i>lōf</i> quando dicunt, pronunciare, quasi <i>luof</i> (nota o per ω) scriptum esset. Moresnes <i>lof</i> per ω sed Orsenses, inferius labrum projiciendo, <i>lāfed</i> efferunt.
P: inga ex.	<i>Præimed</i> calendarium & fastus runicus, <i>pittri</i> fatuus, <i>iöpa</i> clamare. <i>Kropp</i> curvus.
R: R är så klart och morrande hos Dahlskan, att ock ofta barnen [...] utföra L som R tvärt emot däd som sker [...] v.g. <i>Smålån</i> säga de nästan <i>smårån</i> och för <i>pylsa</i> , <i>pyrsa</i> .	R adeo est clarum, & quasi murmurans, ut liberi sæpius [...] R pro L efferant, e.g. <i>smårån</i> pro <i>smålon</i> , <i>pyrsa</i> pro <i>pylsa</i> .
S: inga ex.	<i>smælin</i> contumeliosus, <i>skyr</i> * lac coagulatum, <i>ryssa</i> * equa
T: inga ex.	<i>tiæfu</i> gustare, <i>tæmbel</i> * agnus, <i>tytta</i> * amita, matertera.
U: <i>Huenn</i> , <i>huärå</i> , <i>huitgå</i> , <i>huitter</i> , [...] <i>håfvå</i> , <i>såfvå</i> hafva, sofva	<i>huenn</i> , <i>huârå</i> , <i>huitâ</i> , <i>huæla</i> , Svet. wara/ weta / wälja
Y: såsom <i>mynta</i> , <i>byta</i> , <i>knyta</i> , <i>skryta</i> det kallar Orsakarlen <i>mint</i> , <i>bita</i> , <i>knaita</i> , <i>skraita</i> .	Orsenses vero illam [y] in <i>i</i> vel <i>ai</i> mutant: ut pro <i>mynta</i> , <i>byta</i> , <i>knyta</i> , <i>skryta</i> , Orsenses dicunt <i>mint</i> , <i>bita</i> , <i>knaita</i> , <i>skraita</i> .

understrykning = återfinns i "Sylloge vocum"; * = återfinns i Holenius' ordlista (1725)

Tabell 4: Alfabetiska exempelord i JE-1702 resp. HLD⁵⁶

En skillnad mellan de två texterna är att **c, q, w, x, z** i JE-1702 står med i den alfabetiska uppställningen, medan de i HLD lyfts ut till ett särskilt kapitel (2.4), men tanken att de bör undvikas i dalskan finns redan i JE-1702. Genom att visa att **c, q, w, x, z** är obehövlige får man antalet bokstäver i det dalska alfabetet att bli 19, vilket ger en överensstämmelse med runalfabetet (enligt göticismen hade detta 16+3 tecken, dvs. de s.k. gyllentalsrunorna; jfr Nordström 1934:129).

Redogörelsen för **I** bygger mycket på JE-1702 (s. 69–70), så bl.a. uppdelningen i tjockt ("gutturalem sive crassum") respektive tunt ("dentalem sive tenuem") **I**. Det konstateras t.ex., väl helt riktigt, att

⁵⁶ Hakparenteserna i tabellen innehåller mina sammanfattningar/kommentarer.

dentalt (tunt) **I** är förhållandevis sällsynt i målet och att det främst förekommer som långt (exempel: *kallær*, *kullur* m.fl.). Därefter följer en felaktig sammankoppling mellan tjockt **I** och isländskt tonlöst **I** (skriftens *hl*), vilken varit i Verelii säck innan den kom i Eenbergs och Näsmans påsar:

Verelius (1675)

Islandi huic adspirationem jungunt. Sed regulis hoc pronunciationis discremen includi non potest, cum idiotissimo lingvæ, & soli adsvetudini debeatur. (s. 32)

HLD

Islandi *l* gutturali adspirationem jungunt. Sed in Gothica regulis hoc pronunciationis discremen includi non potest, cum idiotismo linguæ, & soli adsvetudini debeatur. (s. 46)

Här finns en hänvisning till Verelius efter stycket, men ingen markering av citat.

HLD:s övriga skriftliga källor

HLD hänvisar till ett antal skriftliga källor förutom JE-1702. I allmänhet sker det i noter i slutet av varje avsnitt, även om vissa källor också omnämns i brödtexten. Namn och verktitlar är oftast förkortade (och ibland förvanskade) på ett inte helt konsekvent sätt och tryckår eller -ort anges i allmänhet inte. Någon gång ges bara en titel, andra gånger bara ett författarnamn. För en nutida läsare ter sig hänvisningarna till en början ibland oklara och otillräckliga, men så tedde de sig troligen inte för samtiden; mängden tillgänglig litteratur, som det gällde att ha översikt över, var naturligtvis betydligt mindre än idag.

Citat ur de skriftliga källorna, med markering och hänvisning, är ganska frekventa i HLD. Stickprov i några av källorna ger ibland en sorts ”kvasicitat”, där HLD ligger väldigt nära källan utan att markera för citat. Vid exemplet nedan saknas hänvisning till (den eventuella) källan (Runólfur Jónssons *Grammaticæ Islandicæ Rudimenta*):

Grammaticæ Islandicæ

Rudimenta

Literas lingua *Islandica*
duplices habet: Veteres &
Novas. Veteres *Runer* dictas
[...] (s. 3)⁵⁷

HLD

Literas lingua Dalecarlica
duplices habet, *veteres & novas*.
Veteres Runer dictæ sunt, [...] (s.
40)

Källornas betydelse för HLD är lätt att se, så t.ex. på dess mer allmänna resonemang om relationer mellan olika språk, vilket bygger bl.a. på förorden till olika textutgåvor, såsom Stiernhielms NT på gotiska (1670) och Resens Edda-utgåvor. Här är inte platsen att ingående studera och diskutera HLD:s relation till olika källor, men en summarisk redovisning av de verk och författare som hänvisas till följer i tabellen nedan (i den mån de kunnat identifieras):⁵⁸

	Tryckort/ -år
J. Ask	<i>De urbe Uma, et adjacentibus paroeciis</i> Uppsala 1731
E. Aurivillius	<i>Cogitationes de Lingvæ Svioncicæ</i> [...] Uppsala 1693
P. Bertius	<i>Commentariorum rerum germanicarum libri tres</i> Amsterdam 1632
J. Bureus	<i>Runakenslones lerespan</i> Sthlm 1599 ⁵⁹
J. Cochlaeus	<i>Vita Theoderici regis Ostrogothorum et Italiae</i> Sthlm 1699
J. Eenbergh	”Kort Proof af Dahlska Språkets [...]” (Uppsala) 1693
---	”Kort Berättelse om Dahlska Språkets Egenskaper” (Uppsala) 1702

⁵⁷ Det är förstås inget som hindrar att en snarlik formulering kan finnas t.ex. i Worms *Fasti Danici* och att Runólfur Jónsson har den därifrån.

⁵⁸ För en diskussion om referenser i tidens språkvetenskapliga litteratur, se Wollin 2009:32–34, 98–121.

⁵⁹ Näsman har ett långt citat (på svenska) ur detta arbete men hänvisar bara till ”Bureus”, inte till titel eller sida.

- P. Fagius *Methodus expl. Hæbr.*
1614 (?)
- G. Hicces *Inst. grammaticæ Anglo-Sax. et Moeso-Gothicæ*
Oxford 1688–89
- *Linguarum vett. septentrionalium thesaurus*
Oxford 1703⁶⁰
- S. Gelenius *Lexicon Symphonum*
Basel 1537
- Horatius *Ars Poetica*
- C.O. Iserhielm *Observationes in linguam suecanam*
Sthlm/Uppsala 1713–16
- Jordanes *De origine actibusque Getarum*
(Amsterdam 1655)
- Fr. Junius. *Quatuor [...] Evangeliorum versiones*
Dortrecht 1665
- Th. Marshall *Observationes in Versionem Anglo-Saxonicam*
Amsterdam 1684
- L. Moréri *Le grand dictionnaire historique*
Lyon 1683
- A. van der Myl *Lingua Belgica*
Lugduni Batavorum 1612
- J. Peringskiöld *Förord till Cochlaeus: Vita Theoderici regis [...]*
Sthlm 1699
- P.H. Resen et al. *Edda Islandorum*
Köpenhamn 1665
- J. Robinson *L'état present de la Suède*
1695, Ldn 1718, A-dam 1720⁶¹
- Runólfur Jónss. *Recentissima [...] grammaticæ Islandicæ rudimenta*
Köpenhamn 1651⁶²
- O. Rudbeck d.ä. *Atland eller Manheim*
Uppsala 1679
- O. Rudbeck d.y. *Ichthyologia biblicæ pars prima: De ave Selav.*
Uppsala 1705
- *Specimen usus linguæ gothicæ*
Uppsala 1717

⁶⁰ Detta verkar vara en till innehållet mer eller mindre identisk praktutgåva av föregående verk. Näsman hänvisar till båda.

⁶¹ Näsman citerar ett avsnitt ur denna bok (på franska), men uppger ingen författare. Bokens originaltitel är *An account of Sweden: together with an extract of the history of that kingdom* (1694).

⁶² Omtryckt i Hicces verk (1688 och 1703); det mesta tyder på att Näsman använde någon av dessa. *Grammaticæ Islandicæ Rudimenta* var den första tryckta isländska grammatiken och den enda före Rasks (1811), se Kvaran 1993.

- J.C. Scaliger *Epistolae et Orationes*
Leyden 1600
- J. Schilter *Thesaurus antiquitatum teutonicarum*
Ulm 1727–28
- R. Sheringham *De Anglorum gentis origine disceptatio...*
Cambridge 1670
- H. Spegel *Glossarium sveo-gothicum eller svensk ordabok*
Lund 1712
- G. Stiernhielm Förord till *Evangelia ab Ulphila Gothorum*
Sthlm 1670–71
- J. Svedberg *Schibboleth*
Skara 1716
- Tatianus *Alexandrini [...] antiquissima versio theotisca*
Greifswald 1706
- L. Ten Kate *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche*
Amsterdam 1710⁶³
- F. Törner *Laudatio funebris [...] Petri Elvii*
Uppsala 1719
- O. Verelius *Manuctio [...] runographiam [...] antiqvan*
Uppsala 1675
- O. Worm *Fasti Danici*
Köpenhamn 1643

Tabell 5: Verk/författare omnämnda i HLD

Dessutom omnämns de isländska sagor som hade kommit ut i Sverige, t.ex. *Hervarar saga* och *Herrauds og Bósa saga*.

Hänvisningen ”Sperl. com. de L. Danica. [Theod.] Thorlach. Diss. de Island” (HLD:23) tycks kunna syfta på dansken Otto Sperling (1602–73), eller dennes son och namne, respektive på islänningen Theodor Thorlacius⁶⁴, men det är oklart vilka verk det handlar om. Vidare är den ”Comes *Starenberg*” som nämns på s. 73 troligen Philipp Johan von Strahlenberg (1676–1747), vars bok *Das nord- und ostliche Theil von Europa und Asia* (1730) i sin

⁶³ Av Näsman felaktigt tillskriven ”Verwey Hollandus” (s. 11; rättare: (Adriaen) Verwer), en vän till Ten Kate som också skrev ett språkvetenskapligt arbete. Hans namn står ev. på titelbladet, varav förväxlingen.

⁶⁴ Thorlacius översatte bl.a. en Grönlandsbeskrivning till danska 1669 med en bifogad ”Vinlands-karta” (handskriften finns på: <http://base.kb.dk/pls/hsk_web/hsk_vis.forside?p_hs_loeben=31> (1/2 2011)).

språkanalys innehåller ”verkligt moderna vetenskapliga grepp” (Agrell 1955:75; jfr Lindroth 1997a:491–92).

5. En observation om ljudläran (h-bortfall)

HLD innehåller en del riktiga iakttagelser om dalskan, såsom att det är avsevärd skillnad mellan bymälen i Ovansiljan, eller som att orsamålet intar en viss särställning (s. 6–7; jfr Levander 1925:27), t.ex. i fråga om delabialisering av **y** och **ö** (s. 48, 50). Det är svårare att bedöma riktigheten i att man skulle tala ”mjukare och djupare” i Älvdalen (s. 57) eller att dalskan hör till de manliga språken (”quæ masculinæ vocantur”, s. 39) – detta eftersom dess ljud kommer från djupt ner i halsen (”ex imo gutturis”) – medan yngre språk som svenskan mer använder sig av labiala och dentala ”bokstäver”. I sin redovisning av dalskans uttal skiljer HLD f.ö. inte mellan språkljud och bokstäver; en sådan distinktion blev inte allmän förrän långt in på 1800-talet (Robins 1967:171).

Genomgången av dalskans bokstäver/språkljud (s. 39–51) är den enda någorlunda systematiska beskrivningen i HLD av en viss språklig nivå (i stort beroende av JE-1702; jfr tabell 4 ovan). Bokstaven/ljudet **h** hör till dem som får en mer utförlig beskrivning. Det konstateras först att **h** finns ”in Runico nostro [...] Alphabeto”, och att det därmed måste ha funnits i götiskan; **h** kan dock saknas ibland på runstenar – ”ut *akva* pro *hakva*” (s. 44) – men är å andra sidan frekvent ”in Historis nostris” (dvs. de isländska sagorna), varpå exempel ges ur *Hervarar saga*. Enligt HLD tenderar dalkarlarna, särskilt älvdalingar, att utlämna **h**, vilket exemplifieras med bl.a. *ær* (sv. ’hör’), *ærder*, *and* (’hand’), *æst* m.fl. Detta missbruk (”abusus”) finns inte hos alla utan främst hos de yngre, om detta sedan beror på okunskap eller otydligt tal. Prov ges också på hyperkorrekta former: ”*håller* pro *åller* omnes; *hasku* pro *asku* cinis; *hig* pro *ig* ego &c.” (s. 44).⁶⁵

⁶⁵ Näsman talar också om ett ”mjukt” **h** i dalskan syftande på halvvokalen [w]; det vanligaste skrivsättet för den i HLD är **hu** och med exempel som *huær*, *huænn* och *huæp*. I dagens dalska skrivs detta ljud oftast **w**. **Hu**-skrivningen torde bero på att man i delar av Sverige ännu skilde på uttalet av **v** och **hv**, och att det senare ofta uttalades [w] (Bergman 1984:105–6).

Enligt Levander (1928:30f.) har i stort sett hela Ovansiljan **h**-bortfall. I gränstrakterna till det **h**-lösa området finns ett område med vacklan och tendens till hyperkorrekta former. Att döma av den äldsta bevarade inskriften på älvdalska, den s.k. Lillhärldsstolen från cirka 1600 (Noreen 1903b:405), tycks **h** vara bevarat (även i trycksvaga ord som *han* och *har*), om man nu vågar ta en så kort text till intäkt för detta. Men redan hos Prytz 1622 finns det vacklan och hyperkorrektion och det gäller sedan alla texter från 1600-talet (Björklund 1956:88–89).

Det kan vara intressant att se hur **h** har använts i HLD:s (/JE-1702:s) egna dialekttexter; finns det t.ex. någon skillnad mellan älvdalska å ena sidan och mora- och orsamål å den andra, och finns det skillnad mellan originaltexterna på dialekt och översättningarna? Nedan redovisas **h**-användningen i de tre dialogerna – vilka bara finns i HLD – och i två översättningar, där HLD hämtat Mora- och Orsatexterna från JE-1702. (Skrivningen **hu** för halv vokalen [w] tas inte med.)

	h -lösa former	bevarat h	hyperkorrektion
Dial. 1 (älvd.)	<i>ugsær, ar, ugst</i>	<i>håfå, hiemat, hafum</i>	<i>hullum</i> (pro <i>ulum</i>)
Dial. 2 (mora)	<i>an</i> ('han')	<i>hærrarbeti, har</i> (<i>har, had</i>), <i>Hærror,</i> <i>han</i> ('man'), <i>hålli, hættun,</i> <i>handum,</i> <i>upphåll, (ihiael), histn,</i> <i>hemani</i>	<i>Hæ</i> (?)
Dial. 3 (orsa)	<i>åmmårin,</i> <i>askli</i>	<i>hema, hålda, hakkår,</i> <i>hååstas, hakkdoon</i>	---

Tabell 6: *h*-förekomster i dialogerna (s. 68–72)

Eftersom de tre dialogerna skiljer sig åt har antalet relevanta ord utfallit något olika. Påståendet att **h**-bortfallet är särskilt starkt i Älvdalen tycks dock kunna få ett visst stöd (men om Näsman själv författat dialogerna har han förstås kunnat påverka resultatet). Man kan notera t.ex. att det enda ordet med **h**-bortfall i moradialogen står i svagton. Om *Hæ* ('det') ska anses som hyperkorrektion är tveksamt

eftersom *hä* (o. dyl.) som motsvarighet till ”det” är så pass spridd (också i Dalarna); samma dialog innehåller f.ö. två belägg av *ä* och ett av *dæt* med svensk översättning ”det”. En växling, med och utan **h**, finns i detta ord i Rättvik enligt OÖD (*Ordbok över folkmålen i övre Dalarna*; Levander och Björklund 1970), men i Mora verkar *hä* annars inte vara belagt.⁶⁶

Ordet *askli* i orsdialogen är intressant eftersom en historiskt nedärvd motsvarighet saknas i riksspråket idag, även om *haskelig* fortfarande kan ha varit i allmänt bruk på Näsmanns tid (SAOB:s belägg är från 1700-talet). Det är alltså möjligt att det hade behövts goda etymologiska kunskaper för en restitution här (enligt OÖD finns dock **h**-former i t.ex. Ore: *hasskle*). Formen utan **h** kan alltså antyda ett generellt **h**-bortfall också i Orsa. F.ö. stämmer den av Näsman angivna formen med OÖD:s belägg för Mora medan man för Orsa ger *asskliga* (ordet verkar saknas i Älvdalen).

Översättningarna skulle kunna ge en mer rättvisande bild eftersom vi här får samma text på alla tre målen, även om risken för restitution då blir större p.g.a. påverkan från källtexterna (isländska/svenska). Mora- och Orsatexterna i HLD är från JE-1702 och dessa tycks vara förlaga för den älvdalska texten.

Isländska	Moramål	Älvdalska	Orsamål
<i>Heldur</i>	<i>Hieldær</i>	<i>Hieldær</i>	<i>Hældræ</i>
<i>Liosahalldenu</i>	<i>lioshaldi</i>	<i>lioshaldæ</i>	<i>lioshalde</i>
<i>husinu</i>	<i>hausæd</i>	<i>hausæ</i>	<i>haysæd</i>
<i>himnum</i>	<i>himbluma</i>	<i>himblum</i>	<i>himblum</i>
(<i>meina</i>)	<i>hugsa</i>	<i>ugsa</i>	(<i>mena</i>)
<i>heldur</i>	<i>helldr</i>	<i>hiældr</i>	<i>hældræ</i>
<i>Himen</i>	<i>himblim</i>	<i>imblæ</i>	<i>him[m]ildæn</i>

Tabell 7: *h-förekomster i Matt. V, 15–18* (HLD:26–27; JE-1702:78)

H-lösa former finns som synes enbart i älvdalskan, låt vara endast två belägg. Motsättningen *hugsa/ugsa* i mora- respektive älvdalsmål

⁶⁶ Formerna *hä* (m.fl.) i svenska dialekter har undersökts fr.a. av Reinhammar (1975); ang. dalmålet ibid. 174–75, jfr även Dahl & Edlund 2010:78.

är särskilt intressant eftersom ordet här inte är direkt överfört från isländskan (även om *hugsa* också finns på isländska).

Översättningarna från *Herrauðs saga og Bósa* (HLD:22–23; JE-1702:39–40) har färre **h**-ord, men även här har älvdalskan flest bortfall. Intressantast är pronomina i svagton; *hun* översätts med *o* i alla tre målen medan *han*, med två förekomster, återges som *han* på orsamål, *an/han* på moramål och *an* på älvdalska.⁶⁷

Uppgifterna om (det ännu ej helt genomförda) **h**-bortfallet bygger i mycket på JE-1702 och är sålunda drygt 30 år äldre än HLD. Det kan finnas en kärna av sanning i att **h** försvunnit tidigare i Älvdalen än i Mora och Orsa, där det möjligen inte var helt genomfört i början av 1700-talet.⁶⁸ Detta skulle dock behöva värderas mot andra källor, något som faller utanför ramen för denna uppsats; **h**-bortfallet får här tjäna som ett exempel på att HLD/JE-1702 kan innehålla relevanta, självständiga uppgifter om dalskans historiska utveckling.⁶⁹

6. HLD och göticismen

Den s.k. göticismen gick bl.a. ut på att folkvandringstidens goter härstammade från det Skandinavien som den västgotiske historieskrivaren Jordanes (500-talet) kallade ”folkens modersköte” (”vagina nationum”; citerat i HLD:8). I 1600-talets Sverige blev göticismen närmast en statsideologi när stormakten skulle skaffa sig ett ärofullt förflutet. I verk av först Johannes och Olaus Magnus på 1500-talet, och senare av Verelius, Stiernhielm och Rudbeck (d.ä. och d.y.), Peringskiöld m.fl. fördes allt djärvare tankar fram om svenskarnas och svenskans ädla ursprung, bl.a. med hjälp av

⁶⁷ Man kan nog utgå från att Näsman's ”spontana älvdalska” var **h**-lös, jfr exemplen vid bokstaven A där han först ger infinitiven ”*hâfâ habere*” men sedan exemplifierar med ”*an ir a lutim [...] an ar gaengid a kirkju*” (s. 41).

⁶⁸ En uppgift om att **h** fanns kvar i tryckstarka ord i älvdalska till omkring 1700, återfinns hos Reinhammar (1975:174), med hänvisning till Lindén (1947:137) som i sin tur hänvisar bl.a. till Eenberg (JE-1702).

⁶⁹ Även översättningarna av julevangeliet (Luk. 2:1–21) i JE-1693 tyder på ett längre framskridet **h**-bortfall i älvdalskan med bl.a. ett flertal hyperkorrektioner (särskilt mot slutet av texten) såsom *hahl*, *hârad* (’ärad’), *holl* m.fl.; sådana saknas i Mora- och Orsaversionerna (Orsatexten har **h**-bortfall enbart i svagton, t.ex. *ann*).

hisnande etymologier. Ett led i detta ideologibygge var att ge ut isländska sagor, vars originalspråk kallades ”gammal götiska” och sågs som identiskt med fornsvenska (även kallat ”runska”, ”skytiska” m.m.). Som kulmen på göticismen brukar Rudbecks storverk *Atlantica* (1679–1702) räknas.

Språkforskarna vid den här tiden hade också att jämka ihop sina teorier med bibelns världsbild, t.ex. med babelsmyten eller syndaflo den, och ibland också med andra fornnordiska eller antika källor. Därav följde uppfattningen att hebreiskan var det ursprungliga språket och försök gjordes att för många språk – även svenska – visa på släktskap med hebreiskan (Agrell 1953 *passim*). Göticismen frigjorde sig dock efterhand från babelsmyten, varvid man i stället införde det ”skytiska urspråket” och hävdade att svenskan var det levande språk som stod detta närmast (Nordström 1934:122f.).

Det götiska tankegodset har sedan återanvänts i olika perioder genom historien – låt vara snarare kulturellt och litterärt än vetenskapligt – och när man idag framhåller t.ex. älvdalskans likhet med isländskan kan detta resonemang följas via romantiken tillbaka till göticismens vurm för det gamla, ursprungliga språket. HLD framstår då som en länk i denna idéhistoriska kedja. Det är också symptomatiskt att vår första (tryckta) dialektmonografi handlar just om dalskan, och den har sålunda bidragit till att bygga upp bilden av (älv)dalskan som en av de mest särpräglade svenska dialekterna.⁷⁰

När Reinhold Näsman lade fram sin dissertation var göticismens storhetstid förvisso över, men dess grundläggande idéer togs ännu på allvar av många. Mycket av vad som nu upplevs som ”stolligheter” i HLD var fortfarande sanningar för tidens bildade allmänhet. Även

⁷⁰ Det är t.ex. troligt att Rasmus Rask haft HLD som källa när han hävdade att ”[d]en reneste og det Gamle nærmeste Sprogart paa Fastlandet findes ju endnu i Dalarne i [det egentliga] Sverrig, og ikke i Gøtarike” (1811:VII, not; min kursiv). (Detta apropå begreppet ”götiska”, vilket han ansåg vara en olämplig benämning för (forn)svenska.) Rask har skrivit om dalskan vid åtminstone ytterligare ett tillfälle (jfr Ringmar 2005:4): ”Den Islandsken eller det gamle nordiske nærmeste Sprogart er *den færøiske*, dernæst *den dalske* i nogle Sogne af Landskabet Dalene i Sverrig, dernæst den egentlige *Svensk*, derpaa *den norske Sprogart* og endelig *Dansk*” (1814; citatet hos Skårup 1964:4; kursiv i orig., min fetstil). Även Lars Neogard, som 1732 skrev om gutamålet, medger att götiskan i Sverige har levt kvar längst i Dalarna (”och något mera vpbrukt och tilrychtat”), men av övriga svenska landskapsmål så sätter han ”Gothland nest Dalarna” (2009:158).

sansade vetenskapsmän som språkvetaren Erik Benzelius d.y., Johan Ihre eller historikern Sven Lagerbring ansåg det t.ex. som en bergfast sanning att svenskarna och svenskan kommit till Sverige ”med Oden och hans följe”, i enlighet med Snorres *Heimskringla* (Lindroth 1997a:348; 1997b:609, 691). Likaledes framstår vissa av 1700-talets banbrytande naturvetare, t.ex. Linné eller kemisten Wallerius, som påfallande otidsenliga eller t.o.m. bisarra i delar av sitt tänkande (Lindroth 1997b:412, 480ff.).

Under frihetstiden fördes det rudbeckianska arvet vidare av en trängre grupp entusiaster, bl.a. Eric Biörner och Johan Göransson (”den siste rudbeckianen”).⁷¹ I vilken mån Näsman umgåtts i de kretsarna är obekant; han verkar inte ha varit samtida i Uppsala med vare sig Biörner eller Göransson, men han var jämnårig med den senare och det är inte omöjligt att de träffats (Lindroth 1997b:643ff.).

HLD omfattar de götiska idéerna fullt ut och dess syfte är att bereda dalskan en så ärofull plats som möjligt i detta götiska universum.⁷² Näsman citerar förstås de författare som explicit nämnt dalskans forntrogna karaktär, dvs. framförallt Stiernhielm och Rudbeck d.ä. (och Eenberg givetvis). *Gothica* i HLD syftar f.ö. på ”götiska” (när *gotiska* avses används *Ulphilana* eller *Mæso-Gothica*) och det ansågs vara urspråket för alla germanska språk. Enligt HLD står dalskan och isländskan denna götiska moder närmast eftersom dalkarlarna alltid förblev hemma och islänningarna, som visserligen åkte långt bort, dock tog sina egna kvinnor med sig.⁷³ Detta i motsats till goter och anglosaxare som flyttade till redan bebodda länder och tog sig kvinnor där, varvid deras språk påverkades. (Här tas hänsyn bara till avstånd i rummet, inte i tiden; man kände i och för sig till

⁷¹ Jfr Johansson (2001): ”Efter dessa stora insatser minskar intresset för de göticistiska idéerna. Sverige förlorar under de följande decennierna sin position som europeisk stormakt, och de efterföljare till Rudbeck och Peringschiöld som finns, personer som Eric Julius Biörner och Johan Göransson, betraktades redan av många i sin samtid som kufar. Därmed inte sagt att de götiska idéerna försvinner.” Om göticismen se bl.a. Nordström 1934, Eriksson 1980, Malm 1996 och Wollin 2009.

⁷² Om Lars Neogards likartade och samtida strävan för gutniskan, se Wollin 2009:126–27.

⁷³ ”Matri tamen suæ gestibus simiiores sunt Dalica & Islandica, quod prior semper domi manserit, posterior ab aliis fuerit remotior [...]” (s. 25).

den gotiska bibeltextens höga ålder, men många hävdade att runinskrifterna var ännu äldre.)⁷⁴

Dalarna är, enligt HLD, den enda av Sveriges regioner där götiskan bevarats, men inte hela Dalarna släpps in i denna "laudis & gloriæ consortium" (s. 4) utan bara Ovansiljan; dvs. Mora, Älvdalen och Orsa, ty i både Venjan och Ore talar man blandat språk.⁷⁵ Också övriga angränsande socknar (Leksand, Rättvik m.fl.) har ett blandat språk, och i synnerhet bergslagsmålet sägs stå nära modern svenska. Även västerdalmålen är enligt HLD "korrumperade", framförallt p.g.a. täta kontakter med Norge och norskan.

7. HLD:s anekdotiska material

Människor är som bekant intresserade av språk, sitt eget och andras, och berättar gärna språkliga anekdoter, funderar ut (folk)etymologier etc. Det är också vanligt att man härmar eller förlöjligar utmärkande språkdrag i grannbyar (/landskap). Att ha åsikter om vad som är rätt eller fel, fult eller vackert språk tycks vara en del av språkkompetensen. Det är först kring sekelskiftet 1800 som språkforskningen allmänt drar en tydlig rågång mellan vetenskap å ena sidan och åsikter, historier, fantasifulla etymologier etc. å den andra.⁷⁶ HLD är sålunda "förvetenskaplig" och kan ur ett modernt (och anakronistiskt) perspektiv tyckas "skäligen värdelös", för att travestera Noreen.

Men just p.g.a. denna "ovetenskaplighet" rymmer HLD en del anekdotiskt material som av olika skäl kan vara av intresse för moderna läsare (och som eventuellt inte finns någon annanstans).

⁷⁴ Inte bara götiskan har levt kvar i Dalarna, enligt Näsman, utan t.o.m. de gamla göterna själva bor kvar där bibehållande, förutom sitt språk, också sina seder: "ipsi antiquiores Gothi una cum lingua & moribus in Dalecarlia adhuc floreat" (s. 73). Som exempel på att forna tiders mandom lever kvar hos dalkarlarna anförs deras "erövring" av Särna 1644 under kaplan Buskovius' ledning.

⁷⁵ Nutida forskare räknar dock dialekterna i Venjan och Ore till ovansiljansmålen (Levander 1925:23–26).

⁷⁶ Jfr Robins (1967:164): "One can rightly speak of pre-nineteenth-century historical work on languages as sporadic, not because it necessarily lacked insight or an appreciation of what was involved, but because people's suggestions and researches remained largely in isolation, and since they were not taken up and developed by a continuous succession of scholars, each new thinker had little to build on or to react to. This was not so after 1800 [...]"

Nedan följer summariska referat av en del av detta material i HLD (* = även i JE-1702):

1. ”Våmhustyskarna” (s. 11–12)

I avsnittet om dalskans närhet till tyska/anglosaxiska (1.4) hävdas att det finns en särskild likhet mellan moramålet och tyska i uttal och ordförråd; detta gäller särskilt Våmhus vars invånare av grannarna kallas ”Våmhustyskar” (”hinc Wåmhus-Tyskar a ceteris appellatur”).

2. ”Holländska falkjägare i Särna” (s. 13–15)

Holländare (”batavi”) brukar besöka Särna varje år, från ca ”tempus S:ti Jacobi” (25/7) till ”tempus Bartholomæi” (24/8), för att fånga falkar. Kyrkoherde Gabriel Floræus i Särna har berättat att holländare och sårnabor utmärkt väl kan förstå varandra; de senares språk är enligt HLD ”ex Dalica & Norvegica commixta [...]”. Detta är också HLD:s längsta fotnot (ca 470 ord, skriven på svenska) och den redogör ingående för hur falkafänget går till.⁷⁷

3. ”Dalpojken och skottarna” (s. 17)

På tal om engelska hävdas att en särskild affinitet råder mellan skotska och dalska. Som bevis anförs en anekdot (på svenska i fraktur), som härrör från kyrkoherde [Mikael] Fant i Alfta. Fant hade av dåvarande professorn i Åbo sedermera biskopen [i Linköping] Rudeen hört att en svensk ambassadör besökt Storbritannien och i sitt sällskap haft en ”Dahl-Gosse som kunnat tala med Engländerne, som bo upp i Bårge[n] [dvs. skottar] och sällan komma i Städerna der de få tillfälle att förvandla sitt Språk.”

4. ”Professor Eenbergs experiment” (s. 19f.; se ovan avsnitt 4)*

Eenberg läste 1692 för några dalkarlar ur den isländska bibeln ”accentu Dalico” varvid alla förundras över att få höra gudsordet på dalska. När Karl XI samma år besökte Uppsala gjorde Eenberg om detta, varvid majestätet måste erkänna (”non dubiam facere potuit”) att dalkarlar och islänningar var samma folk och härstammade ”ex veteribus Gothis”. Näsman säger sig ha gjort detsamma, dvs. läst isländsk och även gotisk bibeltext (ur Stiernhielms flerspråkiga utgåva) med älvdalskt uttal, särskilt för äldre kvinnor, som alltid stannat hemma och vilkas språk är ”i gott skick” (”linguam sartam tectamque servant”; s. 20).

⁷⁷ En lång beskrivning av falkfångsten, med många paralleller till HLD, finns också hos Linné (1953:78–83).

5. ”Dalkarlarna i armén pratade blandspråk när de kom hem” (s. 24f.)*

Eftersom goterna drog ut i världen måste deras språk ha påverkats av andra. När gotiskan skiljer sig från isländska och dalska beror det på att den kommit längre från källan (dvs. Skandinavien). Ett exempel (från Eenberg) bifogas på vad som kan hända om man är borta länge hemifrån. Det gällde dalkarlar i armén som i flera år var stationerade i Stettin och sedan inte kunde tala vare sig dalska, svenska eller tyska rent utan sa t.ex.: ”Aber wenn du skall kriegem få en pott Öhl, så muß du ge Geldt vor.”

6. ”Svenskan har blandats med utländska” (s. 34)*

Alla utlänningar som kommit till Sverige – inte minst munkar – har påverkat språket och gjort att inhemska ord ersatts med utländska, inte bara i vardagligt tal utan även ”in rebus sacris & seriis”. En viss präst lär ha sagt (meningen satt i fraktur förutom de kursiva orden som står i antikva): ”I dag *marchera* de till Altaret som i går fingo *pardon* på theras synder”.⁷⁸ F.ö. är även **ck**-stavning för långt **k** införd av munkar (s. 45).⁷⁹

7. ”Jättarnas Kyrckia” (s. 74)

Vissa älvdalingar vet berätta om tre jättar, *Jodr*, *Beldær* och *Blæsi* som lär ska ha byggt ”*Ræisu Kyrkia* h.e. *Resarnas eller Jättarnas Kyrckia/ templum Gigantum*”, vars ruiner ännu kan beses.

8. Skinnarmålet

Det är i HLD som ”skinnarmålet” i Malung första gången omnämns. Detta hemliga språk är bl.a. en sorts backslang, vilket visas med exempel som ”*ragiö pro giöra, facere, jasel pro selja, vendere*” (s. 5). Att **v** skulle sättas framför initialvokal i enstaviga ord är okänt ur senare skinnarmål, men har liksom exemplen traderats i litteraturen från Hülphers (1763:223) fram till början av 1900-talet (bl.a. i Lundin och Strindbergs *Gamla Stockholm* från 1882). En kritisk genomgång av skinnarmålet i HLD finns hos Banners (1998), där bl.a. uppgiften om **v**-prefigering ifrågasätts. Jfr *Nordisk familjebok* (”Dalarna”, s. 787) som har exemplen *jasäl* och *vom* (’om’), vilka båda finns i HLD.

⁷⁸ Näsman har här en hänvisning till ”Pet. Septimus, p. 68”; varken författare eller verk har kunnat identifieras.

⁷⁹ HLD har här en orimlig hypotes om att **ku** på runstenar, t.ex. i *hugga (litu akua sten)* skulle markera längd: ”Hic sine dubio, est antiquissimus *K* duplicandi modus” (s. 45). I själva verket går detta **u** tillbaka på ett **w** som hörde till verbstammen (jfr isl. *höggva* och eng. *hew*); f.ö. markerades längd i allmänhet inte i äldre runinskrifter.

8. Avslutning

Denna artikel har velat ge en allmän bild av vad Reinhold Näsmans *Historiola Lingvæ Dalekarlicæ* innehåller. Mycket mer skulle kunna sägas, inte minst om dess förhållande till Eenbergs uppsats (1702). Vidare borde dialektexemplen hos Näsman (/Eenberg) granskas kritiskt i detalj och prövas mot övriga samtida källor och mot den kunskap om dalmålets senare utveckling som nu föreligger.

En genomläsning av HLD vederlägger i och för sig inte de kritiska synpunkter som framförallt Adolf Noreen har uttryckt. HLD är ofta osystematisk och kopplingen mellan text och exempel inte alltid klar; ur ett modernt perspektiv saknar man framförallt källhänvisningar beträffande dialektexemplen. HLD kan dock läsas med behållning utifrån andra förutsättningar. Det starka inslaget av anekdotiskt material har ett avgjort värde. Om inte annat är det underhållande. I ett idéhistoriskt perspektiv är det även intressant att ta del av HLD:s (/Eenbergs) oförvägna försök att ge dalskan en plats i det språkens finrum där isländskan och den ”gambla götiskan” dväljes.⁸⁰

Kanske hade det varit rimligare och ”rättvisare” att Eenbergs uppsats (1702) hade tryckts, snarare än dess översättning till latin (som ju HLD till vissa delar är)? Dessutom låg Eenberg på ett annat sätt ”rätt i tiden”; vid sekelskiftet 1700 stod göticismen fortfarande centralt inom akademien och i samhället, medan den när HLD kom ut 1733 framstod som något föråldrad.

Även ur en annan aspekt är Eenbergs två uppsatser intressanta. Fanns det kanske här en historisk möjlighet för ett ”ovansiljanskt (standard)skriftspråk” att uppstå? Det finns flera exempel från stormaktstiden på att lokala, skriftlösa språk upphöjdes till litteraturspråk när befolkningen skulle uppfostras i den rena lutherska tron; finska är det mest uppenbara exemplet, men även t.ex. estniska, lettiska och mindre språk som samiska fick skriftspråk vid denna tid. Och i sin uppsats från 1693 anför Eenberg dessa

⁸⁰ Apropå Neogards likartade och samtida strävan för gutniskans del, påpekar Lars Wollin: ”Vad [Neogard] i första hand vill visa [...] är *inte* hur Gotlands dialekt faktiskt är beskaffad. Hans huvudsyfte är i stället att styrka en tes, förestavad av en för honom grundväsentlig götisk ideologi [...]” (2009:126–27; kursiv i orig.).

exempel när han antyder att även dalskan vore förtjänt av en sådan ”publique faveur, som de finske och Lifländske nationer nu en tid bårt åt begynt niuta”, med argumentet att ungdomen som endast vistats i (övre) Dalarna – ”som ingen vägs rest, och därför uti den brukliga Svänskan är mycket okunnig” – har svårt att förstå ”Svänska Predikan och Catechesen”. Och han avrundar:

Men iag lämnar detta till Prästernas i Dahlarne omdöme, och framteer allenast tvänne Momenta: Om det icke skulle mycket tiäna till conservation af Dalske språket (som är en qvarlåtenskap af det gamla Götska) och den Svänske Nation's heder där af flytande, att det uti någre publique Exercitier hoos ungdomen i Dahlarne blefve brukat. Jämbväl om ock icke de skulle hafva god hielp, som sig uti antiqvitatibus Patriis bruka, där af, att något uti Dahlspråket och om den Provincens beskaffenheet blefve skrifvit.

Om Eenbergs översättningar av bibeltexter hade kommit ut av trycket, hade de måhända fått viss spridning också i Ovansiljan och eventuellt gett inspiration till ytterligare översättning. Eenberg säger själv att han fått hjälp av lokala informanter med översättningarna av bibeltexterna, vilket ger vid handen att befolkningen i Ovansiljan kan ha önskat att få höra gudsordet också på modersmålet. Som Eenberg framhåller kan ett verkligt behov av detta ha förelegat (jfr Levander 1925:29–30).

Om en driftig präst med intresse för och/eller kunskaper i dalska – någon som Eenberg eller Näsman – hade varit strategiskt stationerad i Ovansiljan under en längre tid, hade kanske historien kunnat ta en sådan vändning.⁸¹ Men även om det är fascinerande att föreställa sig det som aldrig blev av – och lätt att hänge sig åt kontrafaktiska spekulationer – utgör Eenbergs och Näsman's uppsatser, sådana som de är med sina förtjänster och brister, fascinerande

⁸¹ Detta hugskott ter möjligen orealistiskt. Troligare är väl att den svenska stormakten enbart kunde acceptera att icke-statsbärande minoritetsspråk användes som kyrkospråk när det var absolut nödvändigt, dvs. när det rörde sig om med svenskan ej besläktade språk (jfr att danska fr.o.m. reformation var det allena rådande kyrkospråket både i Norge och på Färöarna).

*Rapport från Oðer ráðstemna um övdalsku, Andra konferensen om älvdalska. Red.
Gunnar Nyström och Yair Sapir. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-151492>*

läsning i sig. Det är hög tid att de görs tillgängliga för en vidare läsekrets.

Referenser

- Agrell, Jan. 1955. Studier i den äldre språkjämförelsens allmänna och svenska historia fram till 1827. Uppsala/Wiesbaden.
- Banners, Ola. 1998 [1926]. "Malungs skinnarmål". Omtryck i *Skinnarebygd*, Malungs hembygdsförenings årsbok. S. 163–170.
- Bergman, Gösta. 1984. *Kortfattad svensk språkhistoria*. Stockholm.
- Björklund, Stig. 1956. *Älvdalsmålet i Andreas Johannis Prytz' Comoedia om Konung Gustaf then första 1622*. Uppsala.
- 1994 [1958]. "Gammalt och nytt i älvdalsmålet". I *Dalmålsstudier. Festskrift till Stig Björklund*. S. 1–45. Även i *Älvdalens sockens historia 5*. S. 149–93.
- Dahl, Östen & Lars-Erik Edlund (red.). 2010. *Språken i Sverige*. I serien *Sveriges Nationalatlas*. Stockholm.
- Eenberg, Johan. 1693. "Kort Proof af Dahlske Språkets, uti i sine tre dialecter, för tiden uti Ellfvedal, Mohre, och Orsa brukelige, med Ulphilae Götska och Isländskan öfverensstämmande." Otryckt handskrift, KB (N 36). Utgiven på webben under *Johan Eenbergs två uppsatser om dalmålet: JE-1693 och JE-1702. Bilaga till Rapport från Oðer råðstemnq um övdalsku, Andra konferensen om älvdalska*. 2011. Utg. av Martin Ringmar och Lars Steensland. Red. Yair Sapir. <<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-155282>> .
- 1702. "Kort Berättelse om Dahlska Språkets Egenskaper". Otryckt handskrift, UUB Nordinska samlingen 635 (Palmsköldska samlingen 290). Utgiven på webben under *Johan Eenbergs två uppsatser om dalmålet: JE-1693 och JE-1702. Bilaga till Rapport från Oðer råðstemnq um övdalsku, Andra konferensen om älvdalska*. 2011. Utg. av Martin Ringmar och Lars Steensland. Red. Yair Sapir. <<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-155282>> .
- Ekström, Gunnar (red.). 1990. *Västerås stifts herdaminne II:2*, Västerås.
- Eriksson, Nils. 1980. "Göticismen". I Bo Lindberg (red.): *17 uppsatser i svensk idé- och lärdoms historia*. Uppsala. S. 64–81.

- Fries, Sigurd. 2000. "Linné som dialektolog". I Lennart Elmevik (red.): *Dialekter och folkminnen. Hyllningsskrift till Maj Reinhammar*. Uppsala. S. 111–12.
- Herrauds och Bosa saga. Med en ny uttolkning jämpte Gambla Götskan*. 1666. Utg. Olof Verelius. Uppsala.
- Hesselman, Bengt. 1937. *Bröllopsdikter på dialekt*. Stockholm/Köpenhamn.
- Hickes, George. 1703. *Linguarum vett. septentrionalium thesaurus*. Oxford.
- Holenius, Zacharias. 1725. *De Dalekarlia II*. Dissertation, Uppsala.
- Hülphers, Abraham. 1763 [1910]. *Dagbok öfver en Resa igenom [...]* *Dalarna år 1757*. Västerås [Faksimil: Falun].
- Jacobsson, Roger. 2007. "Inledning". I Carl von Linné: *Dalaresan tillsammans med Bergslagsresan*. Örebro. S. 11–29.
- Johansson, Karl G. 2001. "Varför forska om fornisländska i 2000-talets Sverige?". *Humanetten* 9. <http://lnu.se/polopoly_fs/1.26001!HumaNetten,%20Nr%209,%20h%C3%B6sten%202001.pdf>
- Kvaran, Guðrún. 1993. "Grammaticæ islandicæ rudimenta. Íslensk málfræðibók frá 17. öld". *Íslenskt mál*, 15. árgangur. Reykjavík. S. 123–140.
- Levander, Lars 1925. *Dalmålet – Beskrivning och historia I*. Uppsala.
- 1928. *Dalmålet – Beskrivning och historia II*. Uppsala.
- Levander, Lars och Stig Björklund. 1970 [1980/1989]. *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna I–III*. Uppsala.
- Lindberg, Bo. 1980. "Från prästskola till högskola". I Bo Lindberg (red.): *17 uppsatser i svensk idé- och lärdomshistoria*. Uppsala. S. 10–39.
- Lindén, Bror. 1947. "Dalska namn- och ordstudier I:1". *Svenska landsmål och svenskt folkliv*.
- Lindroth, Sten. 1997a [1975]. *Svensk lärdomshistoria II. Stormaktstiden*. Stockholm.
- 1997b [1978]. *Svensk lärdomshistoria III. Frihetstiden*. Stockholm.
- Linné, Carl von. 1953. *Linnés dalaresa*. Utg. Arvid Hj. Uggla. Stockholm.
- 2007. *Dalaresan tillsammans med Bergslagsresan*. Red. Andrew Casson & Roger Jacobsson. Örebro.

- Lundell, J.A. 1936. *Skandinaviska folkmål i språkprov. Täckter 1*. Stockholm.
- Malm, Mats. 1996. *Minervas äpple*. Stockholm.
- Muncktell, Johan Frederic. 1843. *Westerås stifts herdaminne I*. Uppsala.
- Neogard, Lars. 2009. *Det Gothlenska Tungomålet. Språkkapitlet i Lars Neogards Gautauminng (1732)*. Utg. Lars Wollin. Uppsala.
- Nordström, Johan. 1934. *De yverbornes ö*. Stockholm.
- Noreen, Adolf. 1881. *Dalmålet. I. Inledning till dalmålet*. I *Svenska landsmål ock svenskt folklif IV*. Stockholm: P.A. Nordstedt & söner.
- 1903a. *Vårt språk I*. Lund.
- 1903b. "Dalmålet". I Gunnar Andersson (red.): *Öfre Dalarna förr och nu*. Stockholm.
- Näsman, Reinhold 1733. *Historiola lingvæ dalekarlicæ*. Dissertation, Uppsala.
- Petersen, Carl S. (utg.). 1908. *Brevvexling mellem N.M. Petersen og Carl Säve*. København.
- Rask, Rasmus. 1811. *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog*. Kjøbenhavn.
- Reinhammar, Vidar. 1975. *Pronomenstudier*. Dissertation, Uppsala.
- Ringmar, Martin. 2005. "Älvdalska – en ö nordisk språk på fastlandet?" Bidrag till Första konferensen om älvdalska 2004. <<http://www.nordiska.uu.se/arkiv/konferenser/alvdalska/-konferensbidrag/Ringmar.pdf>>
- Robins, R.H. 1967. *A Short History of Linguistics*. London.
- Runólfur Jónsson. 1703. *Grammaticæ Islandicæ Rudimenta*. Tryckt i Hicces (1703). Oxford.
- Savin, Kristiina. 1999. "Det övriga språket. Dialekter och dialektforskning i frihetstidens idévärld – en studie med utgångspunkt i Johan Ihres Swenskt dialect lexicon." *Lychnos: årsbok för idé- och lärdomshistoria*. S. 93–131.
- Skårup, Povl 1964. *Rasmus Rask og færøsk*. København.
- Verelius, Olof. 1675. *Olai Vereli Manuctio compendiosa ad runographiam scandicam antiquam, recte intelligendam. En kort underwijsning om Then Gambla Swea-Gotha runa-ristning*. Uppsala.

Rapport från Oðer råðstemna um övdalsku, Andra konferensen om älvdalska. Red.
Gunnar Nyström och Yair Sapir. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-151492>

Wollin, Lars. 2009. "Inledning". I Lars Neogard: *Det Gothlenska Tungomålet. Språkkapitlet i Lars Neogards Gautauminng (1732)*. Uppsala. S. 15–143.

Summary

Martin Ringmar: Historiola lingvæ dalekarlicæ – an underrated first effort?

Historiola lingvæ dalekarlicæ (HLD), a dissertation by Reinhold Näsman published 1733, is generally assumed to be the first ever printed monograph treating Swedish dialects. Focusing on the three dialect varieties of Upper Dalecarlia – i.e. Mora, Orsa and Älvdalen – it aligns with a persistent view of Dalecarlian as the most “ancient” among Swedish dialects, emphasizing its proximity to Old Swedish and Icelandic.

In spite of its venerable age and non-negligible size, HLD has not been of much significance in Dalecarlian dialect research. Nor has it been described in any detail apart from a few sweeping comments, including some in disparaging terms by the great Swedish linguist Adolf Noreen. Applying today’s standards, HLD will admittedly be found wanting; it is unsystematic, anecdotic and full of spurious claims, and thus a true child of its “pre-scientific” age. Whatever its shortcomings, however, HLD does contain some valuable information on the state of Dalecarlian at the beginning of the 18th century – e.g. the first samples of every-day speech –, information that needs to be further assessed and analyzed. The present article does not aim at such a thorough examination. It does, however, intend to give a fuller and more detailed description of HLD than what has hitherto been done, of its content and its sources as well as of its ideological background.

A specific problem concerning HLD is that it depends heavily on an unpublished essay in Swedish by Johan Eenberg (1702). HLD’s dependency on Eenberg will not be fully analyzed here, but it is obvious that any future reuse of HLD – e.g. a re-edition and/or a translation into Swedish – must bear this relation in mind. Making HLD, as well as Eenberg’s essay, available to a wider public seems to be a fully worthwhile enterprise and, in fact, one that is long overdue.

5. Parasitisk (oetymologisk) nasalering i älvdalskan

Lars Steensland

Älvdalskan har ett osedvanligt rikt system av nasalvokaler. Det finns många språk med nasalvokaler, men det är svårt att finna något som är så avancerat som det älvdalska systemet. De älvdalska nasalvokalerna har uppstått av vanliga, s.k. orala vokaler som stått före eller efter en nasalkonsonant. Ibland står konsonanten kvar, som t.ex. i **sun** 'son' eller **mjer** 'mer',⁸² men ibland har den fallit bort, som i **stugu** 'stugan' eller **wjster** 'vänster'. Det är bara den senare typen som ska behandlas här.

Det finns emellertid undantag från den nämnda regeln. Dels kan det vara så att en vokal som en gång följts av en nasalkonsonant ändå inte är nasal, som t.ex. **uoss** 'oss' (jfr tyska *uns*) eller **rå** 'vrå' (jfr *vrång*). Dels kan det vara så att en vokal som aldrig, såvitt man vet, följts av någon nasalkonsonant, ändå är nasal, t.ex. **wjō** 'vi' eller **stål** 'stål'. Det är den sista typen jag ska redogöra för här, och jag kallar den, möjligen något oegentligt, för "parasitisk nasalitet". Riktigare vore att kalla den "oetymologisk nasalitet".

Först och främst bör nämnas att det finns betydligt fler fall av parasitisk nasalitet än fall av nasalitetsförlust. Därför kan man hävda att nasaliteten i viss mån blivit produktiv i språket, dvs. den har expanderat utöver sitt ursprungliga område. Detta är ett viktigt konstaterande. – Men hur har då dessa parasiter uppkommit? – Eftersom det knappast är ett slumpens verk, gäller det att finna sannolika förklaringar, och nedan ska jag presentera ett antal sådana. Det rör sig dels om sedan tidigare kända förklaringsförsök, dels om egna bidrag till diskussionen.

⁸² Exempelen i detta bidrag är skrivna med den nu på prov gällande officiella ortografin med det undantaget att *all* vokalnasalitet här markeras.

Redan 1886 skrev den store svenske språkmannen Adolf Noreen en artikel som hette ”De nordiska språkens nasalerade vokaler”. I artikeln uppmärksammas den parasitiska nasaleringen, och Noreen föreslår ett par förklaringar till densamma. Levander har sedan i sin bok *Dalmålet* (del I, 1925, s. 216) tagit upp dessa förklaringar och i några fall vidareutvecklat Noreens idéer. Även Björklund (1958) har lämnat smärre bidrag i sammanhanget. Låt oss börja med Noreens punkter, vilka jag här givit mina egna benämningar:

1. Morfologisk analogi

a) **wj̄ð** eller **wj̄r** ’vi’ har fått nasal vokal i analogi med det besläktade possessivpronomet **wę̄r**, **ųor** ’vår’. Levander tänker sig även en inverkan från uoss ’oss’, vilket en gång bör ha haft nasal vokal; jfr tyska uns.⁸³ – Denna förklaring ter sig inte sannolik, vare sig i Noreens eller Levanders tappning.

b) Levander lägger till pronomenet **ið** eller **ir** ’ni’ (även orala ið, ir förekommer), som han anser vara påverkat av **wj̄ð** respektive **wj̄r** ’vi’. – Denna förklaring synes något mer rimlig, i synnerhet mot bakgrund av att nasaliteten är allmän i orden **wj̄ð**, **wj̄r**, men bara lokal i **ið**, **ir**. Det är dock lika sannolikt att nasaliteten här har ett samband med den gamla, nu i älvdalskan försvunna verbändelsen i andra person pluralis -in.⁸⁴

2. Genuinisering

Lånorden **kål** ’kål’, **kę̄se** ’löpmage’ och **ies** ’hes’ ska ha fått nasal vokal utifrån, som Levander uttrycker det, ”behovet att ge ett nyinlånat ord en mera genuin form”. (Noreen ger som genuina modeller exemplen **mål** ’mål’, **grę̄sas** ’skratta’ och **iesum** ’ensam’.) Levander tillfogar lånorden **kwę̄sa** ’kväsa’ och **rjesa** ’resa’. – Detta är ett intressant uppslag, men i denna form inte heller just mer än ett uppslag. Varför har t.ex. endast dessa lånord fått en genuiniserande

⁸³ Så även med försiktighet Björklund 1958, s. 164.

⁸⁴ Detta föreslås som en möjlighet av Björklund 1958, s. 164.

nasalitet och inte andra? Och varför har också genuina ord inte sällan parasitisk nasalitet eller för den delen oral vokal?

Detta är i princip allt Noreen säger om parasitisk nasalering, och det lämnar ett stort antal fall oförklarade. Levander bidrar emellertid med ytterligare två hypoteser, här benämnda så som Levander gör det:

3. "[O]rds språkliga urspårning"

Med denna formulering menar Levander sannolikt att orden ifråga lösryckts ur sitt ursprungliga etymologiska sammanhang och av någon anledning anslutit sig till andra mönster där nasaliteten varit aktuell. Till denna kategori för han **fjås** 'lagård' (jfr svenskans *fähus*), **sigster** 'syrsa', **kak upp** 'bli uttröttad i arbete' samt **kråka** 'spö med krok...'. – Detta är knappast någon förklaring; snarare ett konstaterande.

4. "[O]rds egenskap av ljudord"

En rad onomatopoetiska eller på annat sätt ljudbetecknande ord kan få parasitisk nasalitet, t.ex. **fręsa** 'fręsa', **uosta** 'hosta', **pįster** 'pipa', **tįeta** 'tita', 'tyta' (om fåglar), **tiuota** 'tjuta'. Till dessa exempel ur Levander skulle man kunna foga **kwęka** (jämte **kwäka**) 'kväka', **sįster** (med varianter) 'syrsa' (jfr Levanders urspårningsfall **sigster**), **węsa** (jämte **wesa**) 'väsa, andas', **pįsta** 'pipa', 'låta som en syrsa', möjligen också lånordet **įes** 'hes' (upptaget hos Noreen som ett genuiniseringsfall). Det finns säkert fler.⁸⁵ – Redan antalet exempel gör att denna förklaring förtjänar att allvarligen övervägas.

Trots att Noreen och Levander erbjuder hela fyra förklaringar, är det många exempel som faller utanför. Det gäller dessutom att avgöra vilka fall som verkligen ska betraktas som parasitiska.

⁸⁵ Som ett par exempel kan nämnas dels **pęsa** 'flęsa, flęmta', i OÖD upptaget under **pęsa**, dels **kęsa** 'vara andruten, flęsa' (Våmhus), upptaget i OÖD under **kęsa**.

5. Fiktiva fall

Noreens hållning är att de allra flesta nasalvokalerna i älvdalskan är historiskt (etymologiskt) berättigade, och vissa av Levanders parasiter, menar han, har ursprunglig nasalvokal. Det mest intressanta exemplet torde vara **fjås**, som Noreen försöker, inte helt övertygande, att skilja från svenskans *fähus* och ge en etymologiskt berättigad nasal. Utan närmare argumentation anser han också att nasalen i **pjster** 'smacka' (jfr punkt 4 ovan) är historiskt berättigad. Det skulle kunna stämma. I Borgs handskrivna ordlista från 1768 finner vi nämligen *pinstra* 'smacka med mun'. Ett annat omstritt fall är **reše** 'röse', som Noreen menar har etymologiskt berättigad nasal, något som emellertid betvivlas av Hellquist i *Svensk etymologisk ordbok*. Det finns säkert fler fall där orden kan etymologiseras på ett sätt som visar att nasalen faktiskt är historiskt berättigad. Dit hör enligt min mening **jster** 'jolster'. Mot bakgrund av formerna *instär* i Våmhus, *hinstär* i Äppelbo, *jonstär* i Järna (se OÖD) kan vi utgå ifrån att också älvdalskan tidigare haft ett *n* i detta ord. Detta *n* är visserligen etymologiskt sekundärt, men nasalvokalen i älvdalskan torde vara ljudlagsenligt uppkommen.⁸⁶ Vidare kan man nämna att två av Levanders exempel på "språklig ursparning" **kak upp** och **kraka** är uppförda i Dalmålsordboken under uppslagsorden *kanka* respektive *kranka*, vilket skulle tyda på att nasalvokalerna i dessa ord är etymologiskt motiverade. Det är möjligt att det skulle gå att finna ytterligare exempel. – Men inte ens om vi i anslutning till Noreen "förklarar bort" flera parasitfall, får vi en tillräcklig och pålitlig katalog av förklaringar. Till Noreens och Levanders hypoteser skulle jag vilja lägga följande tre:

6. Fonetisk analogi

Om vi går tillbaka till Levanders förklaring att **jð** ~ **jr** fått sin nasalitet i analogi med **wjð** ~ **wjr**, kan vi konstatera att dessa ord inte bara ingår i en och samma grammatiska kategori och därför skulle

⁸⁶ I efterhand har jag av Gunnar Nyström uppmärksammats på att denna förklaring återfinns redan hos Fries 1957, s. 208f.

ha kunnat påverka varandra, utan de *rimmar* också på varandra, vilket kan ha spelat en roll. Det finns anledning att tro att överföring av nasalitet från ett ord till ett annat som rimmar på det första kan ha varit verksam i flera fall. Redan Noreen är inne på detta, när han för fram, visserligen bara som en möjlighet, att **tuosdag** 'torsdag' skulle ha sin nasalitet från **uosdag** 'onsdag'. Nu tror jag inte att Noreen har rätt i detta fall, men min poäng är att också dessa ord rimmar på varandra. Hur det än är med våra veckodagar och deras nasalitet,⁸⁷ finns det gott om fall där rimmet ser ut att ha spelat en roll. Låt oss ta några exempel: **rjesa** (jämte **riesa**) 'resa' jämfört med **rjesa** 'rensa, skala', **leşa** 'lösa' (jämte *läsa* i Våmhus) jämfört med **leşa** 'låsa', **kuota** (jämte **kuota**) 'knota' jämfört med **knūota** 'knota' m.fl.⁸⁸ Också det omstridda ordet **fjås** 'fähus' kan man få in i detta schema, om man utgår ifrån ordet **bås** 'bås', vilket har etymologiskt berättigad nasalitet.^{89 90} – Fonetisk analogi av detta slag, alltså rimordsnasalitet, har utan tvivel spelat en roll för uppkomsten av vissa nasalitetsparasiter.

7. Expressiv (eller affektiv) nasalering

Om nu ljudsymbolik har spelat en roll för nasalord som t.ex. **freša**, skulle man kanske också kunna tänka sig att nasaleringen har kunnat användas för att färga ett ord känslomässigt och göra det mer uttrycksfullt. Möjliga exempel i sammanhanget skulle kunna vara: **kwesa** (jämte **kwesa**) 'kväsa' (jfr punkt 2 ovan), **uos** 'os' och **uosa** (jämte **uosa**) 'osa', **pjes** (Våmhus – OÖD, älvd. **pies**) 'penis' samt **fyösa** (jämte **fyösa**) 'fösa' m.fl. Vi ser att de flesta av dessa ord har en negativ laddning. Man kan därför vara frestad att också föra **pes i sig** 'äta el. dricka glupskt' hit, om det inte ska betraktas som ett

⁸⁷ 'Onsdag' förekommer även i en oral variant (**uosdag**), vilket inte i samma utsträckning torde gälla **tuosdag**.

⁸⁸ Ytterligare tänkbara rimordsfall: **mulduotur** (lokalt; jämte **mulduotur** – allmänt) 'åkersork' från **uotur** 'otur' o.dyl.; möjligen även **jster** 'jolster' från **jster** 'ister' (jfr dock punkt 5) samt **kumpåş** 'kompass' (OÖD) från **kumpåş** 'sälle' (ursprungligen 'kumpan' – OÖD).

⁸⁹ Förklaringen stammar från Gunnar Nyström.

”ljudord”. – Det är osäkert om och i vilken utsträckning denna tendens till nasalering har varit verksam.

8. Progressiv nasalitetsassimilation i yttre sandhi

Som alternativ till Noreens och Levanders förklaring att **wjð ~ wjɹ** skulle ha uppstått genom ”morfologisk analogi” vill jag föra fram hypotesen att pronomenet fått sin nasalitet från verbändelsen **-um**, vilken mycket ofta föregår pronomenet (t.ex. *irum wjð* ’är vi’). Det finns exempel på liknande företeelser i flera andra språk.⁹¹ Här vill jag påminna om hypotesen att **jð ~ jɹ** skulle ha fått sin nasalitet från den föregående personändelsen **-in**.⁹²

Den här presenterade förklaringskatalogen täcker de flesta av mig kända ”nasalparasiter”, men inte riktigt alla. Vad vi kan säga med någorlunda visshet är följande:

- a) nasaliteten har i älvdalskan av någon anledning expanderat utöver sitt ursprungliga område;
- b) nasaliteten hos pronomina **wjð ~ wjɹ** och **jð ~ jɹ** tycks ha sin förklaring – på det ena eller andra sättet – inom det grammatiska systemet;
- c) ett antal ord har fått nasalitet i ljudsymbolisk funktion, andra möjligen i expressiv/affektiv;
- d) ett antal ord har fått sin nasalitet från ord som de rimmar på;
- e) ett antal lånord har *under oklara betingelser* fått sekundär nasalitet;
- f) ett antal parasiter är fiktiva, dvs. har historiskt berättigad nasalitet.

Om vi vill komma längre, måste vi närmare studera de parasitiska nasalvokalernas *distribution*, alltså i vilka positioner de uppträder. Låt oss gå tillbaka till Noreens idé om att somliga lånord fått sekundär nasalitet för att de ska låta mera älvdalskt, dvs. för att de

⁹¹ Så anses t.ex. det ryska pronomenet *мы* (*my*) ’vi’ ha fått sitt initiala *m* (i stället för det ursprungliga *w* som vi har i älvdalskan) genom inflytande från den föregående verbändelsen, vilken slutar på *m*.

⁹² Avlägset besläktat med detta assimilationsfenomen är fallet **fjās**, om man som Björklund antar att nasaliteten i ordets rot skulle ha förts över från ändelsen ”i den ofta förekommande uttrycksformen ’i fähuset’: *i fjāse* ...” (Björklund 1958, s. 164). Den under punkt 6 anförda förklaringen synes mig dock mer tilltalande.

ska smälta in bättre i den älvdalska fonotaxen. Om detta stämmer, måste dessa exempel ansluta till vanliga modeller för ord med nasalvokal i älvdalskan, annars blir ju lånorden inte mer genuina till sin karaktär. – Låt oss pröva detta! Hur ser då de ”normala” nasalorden ut, orden som har etymologiskt berättigad, ”äkta” nasalvokal? Vi kan begränsa oss till de fall där nasalvokalen står inuti ordet, i den s.k. roten, eftersom det bara är i roten vi möter parasitisk nasalitet.

De älvdalska ”äkta” nasalvokalerna (i ordrötter) kan vara både långa (t.ex. **lås** ’lås’, **gęta** ’valla’) och korta (t.ex. **uolla** ’högiva’, **gråkka** ’(liten) gran’), men i den förkrossande majoriteten av fallen är vokalen lång. – Samtliga fem exempel på lånord med parasitisk nasalitet hos Noreen och Levander har *lång* nasalvokal (**kål**, **ķęse**, **jes**, **kwęsa**, **rjesa**). Så långt stämmer det!

Älvdalskan har ett mycket rikt system av vokaler, inklusive flera diftonger och en triftong. Alla uppför sig dock inte likadant när det gäller nasalitet. Somliga vokaler är ofta nasala, andra sällan, ytterligare andra i princip aldrig. De vanligaste enkla nasalvokalerna (monoftongerna) är **ę** (t.ex. **gęser** ’gäss’, **gęsas** ’(hån)skrattra’, **ķę** **sig** ’ķesa’) och **ą** (t.ex. **bąs** ’bås’, **kąt** ’yster’, **ąs** ’ås’), och de vanligaste nasala diftongerna är **je** (t.ex. **jesum** ’ensam’, **rjesa** ’rensa’, **sjeka** ’sinka’) och **uo** (t.ex. **bugątiųor** ’bågvirke’, **juot** ’hit’⁹³, **tuosdag** ’torsdag’). – Ser vi på de fem lånordsparasiterna hos Noreen och Levander, finner vi att de innehåller de enkla vokalerna **ę** och **ą** (**kwęsa**, **ķęse**; **kål**) och diftongen **je** (**jes**, **rjesa**). Alla fem innehåller alltså vokaler och en diftong som hör till de allra vanligaste bland de äkta nasalfallen. Lånorden har i detta avseende verkligen anslutit till existerande modeller i språket. Det verkar alltså ligga någonting i Noreens genuiniseringshypotes. – Man bör emellertid observera att det bara rör sig om *fem* exempel, i alla fall om vi utgår från Noreen och Levander, och det gör det hela vanskligt. Dessutom får vi fortfarande inte något svar på frågan, varför just dessa lånord och inte alla andra med ”rätt” vokaler⁹⁴ fått

⁹³ Enligt Noreen har **juot** sekundär nasalitet!

⁹⁴ T.ex. med *ä*: **jäger**, **lära**, **räst**, **wäs'n**; med *å*: **kåpa**, **sås**, **wåga**; med *ie*: **ieka**, **ievin**, **siekel**; med *uo*: **buov**, **puost**, **ruos**.

parasitisk nasalitet, och inte heller varför det finns parasiter också bland de inhemska orden, liksom inhemska ord utan nasalitet, trots att de innehåller ”rätt” vokal.

Det går dock att komma ett steg längre, när det gäller att förstå fenomenet. Noreen och Levander tycks att ha förbisett en detalj; i alla fall säger de ingenting om saken. Om vi ser på de fem lånorden igen, upptäcker vi ett intressant sakförhållande. Fyra av fem innehåller konsonanten *s* direkt efter nasalvokalen (**kęse**, **jes**, **kwęsa**, **ręsa**)! Det är bara **kål** som bryter mönstret; se mer om detta nedan. Men inte nog med det. Betraktar vi de andra orden som har parasitisk nasalitet – alltså inte lånord – finner vi påfallande många med *s* efter nasalvokalen. Här finner vi inte bara det gåtfulla **fjås** utan faktiskt också majoriteten av ”ljudorden” (**fręsa**, **pįsta/pįster**, **sįster**, **ųosta** och **węsa**). Också bland rimfallen hittar vi sådana exempel, framför allt **leşa** ’lösa’, möjligen även **įster** ’jolster’. Slutligen, om vi går till den grupp som ovan kallades expressiv eller affektiv nasalitet, har också flera av de orden ett *s* efter nasalen (**fyösa**, **pįes** och **ųos**, **ųosa**). Nu finns det några parasiter som inte passar in i någon av de grupper som hittills nämnts här, och också bland dessa kan vi finna ord med ett *s* efter nasalvokalen, t.ex. **fuoster** ’fostra’, troligen även **fyös** ’resklar’ (jfr **fyör** ’resklar’) och **fyösslingg** ’benling’ (jfr **fuot** ’ben’, ’fot’).⁹⁵ – Slutsatsen blir att parasitisk nasalitet är särskilt vanlig framför *s* i alla grupper utom pronomina. Detta kan absolut inte vara någon tillfällighet.

Redan hos Noreen finns förklaringen till varför *s* spelat en sådan roll, även om han själv inte drar någon explicit slutsats. Han visar i sin genomgång att ”äka” nasalvokaler inuti ord särskilt ofta uppstått framför *s*. Detta har skett i två vågor, dels i ett mycket tidigt skede, t.ex. **gås** ’gås’, där vi inte har några spår av *n*:et i svenskan, dels i ett senare skede, t.ex. **įesum** ’ensam’, där *n*:et kvarstår i svenskan. En jämförelse med andra språk visar att det är vanligt att nasalvokaler uppkommer och försvinner under historiens gång, och att en nyckelposition just är ställningen framför *s*. Det är ofta där det

⁹⁵ Här kan man påminna om det omtvistade fallet **ręse** ’röse’, som också det innehåller ett *s* efter nasalvokalen.

börjar. Detta kan i sin tur lätt förklaras utifrån *s*:ets artikulatoriska egenskaper.⁹⁶

Slutsatsen av genomgången blir då följande: Genom regelbundna och typologiskt välkända s.k. ljudlagar har älvdalskan fått ett stort antal ord med etymologiskt berättigad, ”äkta” nasalvokal framför *s*. Vissa vokaler och diftonger har därvid varit vanligare än andra. Andra ord som innehöll samma vokaler fick inte sällan sekundär nasalitet, framför allt om de innehöll ett *s* efter vokalen. Denna företeelse drabbade såväl inhemska ord som lånord. Särskilt många sådana fall finner vi i ord som återger ljud. Dessutom har *rimmet* definitivt spelat en roll för spridningen av nasaliteten.

*

Ovanstående förklaringsmodell fungerar, på det ena eller andra sättet, för de allra flesta parasitfallen, men inte för **kål** och **stål**. Båda är lånord, men de innehåller inte något *s*, och inte heller är de några ljudord. Dessutom förekommer nasalvokalen *ǻ* mycket sällan framför *l* i språket, så genuiniseringshypotesen förefaller inte särskilt sannolik. Att **kål** skulle vara påverkat av ord som **mål**, vilket Noreen menar, är föga troligt. **Mål** har nämligen sin nasalitet av det föregående *m*:et, och ingår därför i ett helt annat sammanhang. – Min hypotes är i stället att **kål** påverkats av *rimordet* **stål**. Detta förutsätter att **stål** har en äldre nasalitet än **kål**. **Stål** kan enligt Hellquist etymologiseras **stahla-*. Det torde vara *h*-ljudet – eller *ach*-ljudet om man så vill – framför *l*:et som varit den utlösande faktorn. Noreen visar nämligen att de riktigt gamla ”äkta” nasalvokalerna inte bara uppstod framför *s*, utan också framför *h*. Han tar upp exempel som **få**, **gęta**, **kęt sig** och andra, vilka alla en gång innehållit ett *h* eller *h*-liknande ljud efter vokalen. Min hypotes

⁹⁶ Som en enda illustration kan tas den urindoeuropeiska ändelsen *-ons* (akkusativ pluralis av *o*-stammarna; jfr gotiskans *-ans*). I flera dotterspråk har nasalkonsonanten försvunnit varvid vokalen ofta fått en atypisk kvalitet, t.ex. klassiskt latin *-os* (med långt *o*), klassisk grekiska *-ovç* och fornkyrkslaviska *-y*. I sanskrit lyder ändelsen *-an* (med långt *a*), men i sandhivarianten *-as* uppträder en nasalvokal, liksom i den fornkyrkslaviska varianten av samma ändelse efter ”mjuk” konsonant: *-ę*. (De flesta av dessa former kan man finna t.ex. i Krahe 1963, s. 25.) I samtliga dessa fall har ändelsen utvecklats på ett sätt som inte gäller för ändelser som inte innehåller ett *s*, och i samtliga dessa fall får vi förutsätta *n*-bortfall, nasalering respektive oralisering som inte följer språkens vanliga regler.

är därmed att **stål** är ett mycket tidigt fall av parasitisk nasalitet, där *h* spelat en roll på liknande sätt som *s* i många andra fall. Man kan notera att *h* och *s* har det gemensamt att båda är s.k. tonlösa frikativor. I ett senare skede har **kål** anslutit sig till **stål** p.g.a. rimligheten. Med utgångspunkt i nasaliteten framför gammalt *h* skulle man kunna studera flera nasalfall i älvdalskan, men det vore ämnet för en särskild utredning.

Den parasitiska nasaleringen i älvdalskan är härmed långt ifrån färdigutforskad. En given uppgift är naturligtvis att sammanbringa en så komplett lista över parasitfallen som möjligt. En viktig pusselbit utgörs vidare av de konkreta parasitfallens geografiska utbredning. Somliga parasiter, som t.ex. **fręsa** och **stål**, är nasala i hela Älvdalen, dessutom i Våmhus och Orsa. Andra finner vi i Älvdalen och Våmhus, men inte i Orsa, t.ex. **fyösa** och **ręsa**. En tredje grupp är begränsad till Älvdalen, t.ex. **leşa** och **wjđ** ~ **wjr**, medan ytterligare andra är begränsade till bara vissa byar eller gårdar i Älvdalen, t.ex. **jđ** ~ **jr** och **mulđotur**.

Referenser

- Björklund, Stig, 1958: "Gammalt och nytt i älvdalsmålet". [i] Solders, S. m.fl.: *Älvdalens sockens historia*. Del V, ss. 149–193.
- Borg, Christopher, 1768: *Elfvedalns Dialect eller Samling af de ord, som uti Elfvedalns Församling uti Östra Dalarna, äro brukelige [...] författad 1768 af Christoph: Borg*. Handskrift i Uppsala Universitetsbibliotek. Ihreska samlingen 100:6.
- Fries, Sigurd, 1957: *Studier över nordiska trädnamn*. Studier till en svensk dialektgeografisk atlas utgivna av Natan Lindqvist. Uppsala.
- Hellquist, Elof, 1964: *Svensk etymologisk ordbok*. Lund (nytryck).
- Krahe, Hans, 1963: *Indogermanische Sprachwissenschaft*. II. Formenlehre. Berlin.
- Levander, Lars, 1925: *Dalmålet*. Beskrivning och historia. I. Uppsala.
- Levander, Lars & Björklund, Stig m fl, 1961–2002: *Ordbok över folkmålen i Övre Dalarna*. Häftena 1–37. Stockholm, Göteborg, Uppsala. = OÖD ("Dalmålsordboken")
- Noreen, Adolf, 1886: "De nordiska språkens nasalerade vokaler". *Arkiv för nordisk filologi*. III, ss. 1–41.
- OÖD = Levander & Björklund ovan.

Summary

Lars Steensland: Parasitic (unetymological) nasalization in Elfdalian

The Elfdalian language has an extraordinarily rich system of nasal vowels, which makes it typologically very interesting. The nasality is phonologically relevant, as can be demonstrated by such minimal pairs as *wīð* 'we' : *wið* 'wood', *dågā* 'the days' : *dāgā* 'days' etc. The nasality can be *bound* or *free*. The former is dependent of a preceding nasal consonant or, more often, a following nasal consonant, e.g., *mjer* 'more' and *syn* 'son', respectively. The latter appears where there is no adjacent (preserved) nasal consonant, e.g., *kāl* 'cabbage', *dörågāt* 'doorpost', etc.

Historically, the (free) nasality is the result of a merge of a vowel with the following, now lost, nasal consonant. In some cases, the consonant is still there in Swedish, e.g. *stjedov* 'stone-deaf', Swedish 'stendöv', *wjster* 'left', Swedish 'vänster' etc. In other cases, the nasal consonant is lost in Swedish, but may still be preserved in other Germanic languages, e.g., *gās* 'goose', Swedish 'gås', German 'Gans', *tuō* 'two' (masc., acc.), Swedish 'två', Gothic 'twans' etc.

In some cases, however, no traces of an etymological nasal consonant after the vowel can be found, e.g., *wīð* 'we', *stāl* 'steel', *uosta* 'cough'. This is what here is called *parasitic nasalization*, which is the topic of this paper.

This kind of nasalization can be explained in several ways: In some cases it seems to be the effect of "contagion" from a similar word, e.g., *ið* 'you' from *wīð* 'we', *rjesa* 'travel' from *rjesa* 'clean', *leşa* 'let loose' from *leşa* 'lock' etc. In other words, nasality has apparently had a sound symbolic function, e.g. *fręsa* 'hiss', *kwęka* 'croak', *tiyota* 'howl' etc. In a few instances, nasality may have had some other symbolic, perhaps emotional, function, e.g. *kwęsa* 'to humble sb.', *uosa* 'reek' etc.

In the present paper I try to further penetrate the problem of parasitic nasalization by studying new parameters, primarily the *distribution* of nasal vowels in the language. As a result, it has become evident that the position of the vowel before the consonant *s* is crucial for parasitic nasalization to occur.